

TÜZÜKAT-I TIMURİ GERÇEK Mİ VE GEÇERLİ BİR BİRİNCİL TARİHİ KAYNAK OLARAK KULLANILABİLİR Mİ?

A. Ahat ANDİCAN*

ÖZ

Timur tarihi ile ilgili en tartışmalı kaynak, bizzat Timur tarafından yazılmış olduğu iddiasıyla 1636 yılında Baburlü Hükümdarı Şahcihan'a sunulan Tüzükat-ı Timuri'dir. Kitap, gerçek bir tarihi kaynak olduğu iddia edilerek 1783 yılında Major Davy tarafından *The institutes political and military of Timour* başlığı altında İngilizceye çevrilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Türkçe aslının bulunmayışı, Yezdi ve Şami gibi Timurlu tarihçilerde bahsinin hiç geçmeyişi ve Timur'un hatıralarının bazı kısımlarının gerçek tarihi olaylarla örtüşmemesi gibi nedenlerle batılı yazarlar arasında kitabın gerçek olmadığı yönünde eleştiriler başlamış ve bazı yazarlarca kitap sahte olarak nitelenmiştir. Günümüzde, özellikle Timur tarihi konusunda çalışma yapan akademisyen tarihçilerin Tüzükat-ı Timuri'yi gerçek bir tarihi kaynak olarak kabul etmedikleri ve çalışmalarında birincil kaynak olarak kullanmadıkları görülmektedir. Buna karşın kitap, Timur tarihini romantikleştirmeyi hedefleyen popüler tarihçiler için verimli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Bağımsız Özbekistan'ın ilk devlet başkanı İslam Kerimov'un 1990'lı yıllardan itibaren başlattığı *bir Timur kültürü yaratmak* politikası konuyu farklı bir boyuta taşımıştır. Bu siyasal projeyi desteklemeleri istenen Özbek aydınları, hiçbir bilimsel değerlendirme yapmaksızın, Tüzükat-ı Timuri'nin gerçekliği üzerine çalışmalar yapmak zorunda kalmışlardır. Bu gelişmeyle birlikte tarihçiler arasında *Tüzükat gerçekten Timur tarafından yazılmamış olsa da Timur döneminin siyasi, idari ve askerî değerlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla Timur tarihi çalışmaları için değerli bir tarihi kaynaktır* şeklinde yeni bir görüş tartışılmağa başlamıştır.

İlginç olan nokta, neredeyse iki yüzyıldan bu yana Tüzükat-ı Timuri ile ilgili olarak devam edegelen tartışmalara rağmen, hiçbir tarihçinin, Tüzükat'ı, Timur dönemi tarihleri ile ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmak suretiyle, kitabın gerçek olup olmadığını ortaya koyabilecek bir çalışma yapmamış olmasıdır. Kanaatimize göre, Tüzükat-ı Timuri'nin gerçekten Timur dönemi uygulamalarını yansıtmayı yansıtmadığını anlamanın yolu, kitabın tarihsel geçmişini özgün kaynakların ışığında incelemek, kitabın içeriği ile bizzat Timur'un gözetiminde yazılmış Şami'nin ve Timur dönemi kaynaklarına geniş bir ulaşım imkânı olan Yezdi'nin *Zafernâme*'lerini mukayese ederek uygunluk derecesini saptamaktan geçmektedir. Çelişkili noktalarda ise yazarın bunları nereden almış olabileceğini araştırmak gerekmektedir. Bu makalede Tüzükat-ı Timuri'nin gerçekliği ve Timur tarihi için birincil bir kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı konuları, dönemin orijinal kaynakları ışığında geniş bir şekilde tartışılmış ve varılan sonuçlar takdim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timur, Tüzükat-ı Timuri, Mülfuzat-ı Timuri, Timurlu, Safevi, Baburlü

* Prof. Dr., Devlet Eski Bakanı, Okan Üniversitesi, aandican@yahoo.com

IS *TUZUKAT-I TİMURİ* AUTHENTIC AND CAN IT BE USED AS A VALID PRIMARY HISTORICAL SOURCE?

ABSTRACT

The most controversial historical source related to Timurid history is *Tuzukat-i Timuri*, allegedly written by the conqueror Timur (Tamerlane) himself and was presented to Baburid emperor Shah Jahan in 1636. The book was translated into English by Major William Davy under the title *Timour's institutes: political and military* (year), with the claim that the source was authentic. Beginning in the second half of the 19th century, criticisms have arisen in Western scholarly circles and the book was regarded as a forgery by some researchers because of the absence of the original Turkish manuscript, which was never mentioned in the works of official chroniclers such as Yazdi and Şami and because of the conflict between Timur's memories and the historical facts mentioned in the book. Today, academic historians who work on Timurid history deny the authenticity of *Tuzukat-i Timuri* and do not use it as a primary historical source. However, the book continues to be a reference for popular historians who aim to romanticize Timur's life. The campaign to create a Timur cult was launched in the 1990s by Islam Karimov, first president of independent Uzbekistan, thereby bringing the issue to a different dimension. Uzbek scholars required to support this political project have been obliged to conduct many studies on the authenticity of *Tuzukat-i Timuri* without making any scientific assessment of its authentication. With this development, a new concept has begun to spread among scholars: even if the *Tuzukat* was not written by Timur himself, it still reflects the political, administrative, and military characteristics of his reign, and therefore, it is a valuable reference on Timurid history. The interesting point is that despite continued discussions of *Tuzukat-i Timuri* for almost 200 years, no historian has conducted any comprehensive study on the authenticity of the book by comparing it to the works of Timurid era chroniclers. In our opinion, to decide on the *Tuzukat-i Timuri*'s authenticity and determine whether the book reflects the characteristics of Timur's reign or not, the historical background of the book must be examined in detail in the light of contemporary sources. Furthermore, the fidelity of its content must be analyzed in relation to Şami's *Zafarnâma*, which was written under the supervision of Timur himself and *Zafarnâma* of Yazdi, who had access to all materials in Timur's estate. Investigating the sources used by the author of the *Tuzukat* is also important. Thus, this study aims to examine the authenticity of the *Tuzukat-i Timuri* in the light of original sources from the Timurid period and to determine whether or not this book can be used as a primary historical reference.

Keywords: Timur, Institutes of Timur, Autobiography of Timur, Timurid, Safavid, Baburid

Giriş

Timur tarihi ile ilgili tartışmaların en eski ve günümüzde bile sıcaklığını hâlâ koruyan, 1637 tarihinde Mir Ebu Talib el Hüseyini et-Turbatî isimli bir İranlı tarafından Baburlü hükümdarı Şahcihan'a sunulan *Vakiat-ı Timuri* veya yaygın olarak bilinen ismiyle *Tüzükat-ı Timuri*'nin gerçek olup olmadığı konusudur. Aşağıda, Tüzükat'ın tarihçesi bölümünde ayrıntılı olarak anlatacağımız gibi, neredeyse iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca devam eden tartışmalar günümüzde iki karşıt görüşün ortaya

çıkmasını sağlamıştır. Kitabın kesinlikle gerçek olmadığına inanan ilk grup, büyük ölçüde, çalışmalarını bilimsel zeminde yürüten akademik tarihçileri kapsamaktadır. Bu grup, çalışmalarında Tüzükat'ı kaynak olarak kullanmamakta ve bir anlamda yok saymaktadır. Bilimsel olmak konusunda fazla dertleri olmayan popüler tarihçiler için ise, fazlasıyla dramatik ve çarpıcı öğeler içeren Tüzükat, yazılacak eserin okunurluğunu artırmak açısından çok iyi bir malzeme oluşturmaktadır. Tarihçi olsun veya olmasın, Tüzükat'ı çeşitli dillere çeviren yazarlar da kitabın gerçekliğinin ateşli savunucularıdır. Türkiye özelinde, konuya milliyetçi pencereden bakan gruplarda da benzer bir yaklaşım vardır. Bu kesimler Tüzükat'ı Timur tarafından yazılmış temel bir kaynak kabul etmekte ve bu anlayış üzerinden Timur'la ilgili, çoğunluğu gerçek olmayan deyişler ve sloganlar üretmektedir.¹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan'ın devlet inşa sürecinde Emîr Timur'un sembol olarak seçilmesiyle, başta Özbekistan olmak üzere, Türkistan Cumhuriyetlerinde Tüzükat'ın kesinlikle gerçek olduğu yönünde ideolojik bir ön kabul ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeyle birlikte tarihçiler arasında *Tüzükat gerçekten Timur döneminde yazılmamış olsa da o dönemin siyasi, idari ve askerî değerlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla değerli bir tarihi kaynaktır* şeklinde yeni bir görüş tartışılmağa başlamıştır. Bu yaklaşımı özellikle Tüzükat'ın Timur'la ilgili olmadığını düşünen, ama yine de kitabın Timur'un *kanunnâmesi* ve *tüzüknâmesi* şeklinde kabul edilmesini isteyen tarihçiler de görmekteyiz. Tüzükat'ı Özbekçe'ye aktaran Timur uzmanı Börıbay Ahmedov'un önsözünde yer alan *Hülasa, eser Emîr Timur ya da başka biri tarafından yazılmış olsa da hayali değil, hakiki bir eserdir* şeklindeki sözleri bu yaklaşımı açık olarak ifade etmektedir.² Bu tartışmalarla birlikte artık konu Tüzükat'ın gerçek olup olmadığı noktasından, Timur devri için tarihi bir kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı noktasına taşınmış durumdadır.

İlginç olan nokta, neredeyse iki yüzyıldan bu yana devam edegelen tartışmalara rağmen, hiçbir tarihçinin, Tüzükat'ı, Timur dönemi tarihleri ile ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmak suretiyle, kitabın gerçek olup olmadığını ortaya koyabilecek bir çalışma yapmamış olmasıdır. Akademisyen kökenli tarihçiler, böylesi zorlu bir çabaya girmek yerine kolay yolu seçmişler, 1879 yılında Charles Rieu ile birlikte başlayıp günümüze kadar devam eden tartışmada ret cephesinde yer alarak Tüzükat'ı yok varsaymışlardır.³ Timur'la ilgili olarak ülkemizde yayımlanan bilimsel çalışmalarda da benzer bir durum vardır.⁴ Söz konusu tarihçilerin Tüzükat'ı niçin gerçek bir kaynak olarak görmedikleri

¹ Harold Lamb'ın Türkçe'ye "Emîr Timur" başlığıyla aktarılan kitabının ön kapağına "*Biz ki Melik-i Turan, Emîr-i Türkistan'ız. Biz ki Türk oğlu Türk'üz. Biz ki milletlerin en kadimi ve en ulusu Türk'ün Başbuğuyuz*" cümlesi konmuştur. Arka kapakta da Timur'un *Tüzükat-ı Timuri* adıyla kanunlar çıkarttığı bildirilmektedir. Böylece bu sözlerin Harold Lamb isimli yazar tarafından yazılmış olduğu gibi bir izlenim oluşturulmaya çalışılmıştır. Kitabın önsözünde ise Harold Lamb, Timur'un sadece "*Biz ki, Müllük-i Turan, Emîr-i Türkistan'ız*" dediğini yazmaktadır. Gerçekten de Timur'un, *Melik-i Turan* ve *Emîr-i Türkistan* ifadeleri dışında kalan sözleri söylediğine dair, Timur dönemi tarihlerinin hiçbirisinde en küçük bir bilgi bile yoktur.

² Börıbay Ahmedov, *Timur Tüzükatı*, Çev. Ali Rıza Yağlı, Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016, s. 152.

³ Beatrice Forbes Manz, Hilda Hookam, Arnoud Blin gibi yazarlar örnek olarak verilebilir.

⁴ Ülkemizde Timur'la ilgili bilimsel çalışma yapan İsmail Aka, Yaşar Yücel ve Hayrünissa Alan'ın kitaplarında Tüzükat-ı Timuri konusunda olumlu veya olumsuz yönde tek bir kelime yoktur. Sadece İsmail Aka, Şahrüh dönemi tarihçilerinden Tacü's-Selmani'nin *Tarihname* isimli kitabının çevirisine yazdığı önsözde, Yezdi ve Şami gibi Timurlu tarihçiler dahil, hiçbir yazarın eserinde Tüzükat'ın adının geçmediğini

konusunda tamamen sessiz kalmaları, Tüzükat ve Mülfuzat üzerinden farklı bir Timur tarihi inşa eden popüler tarihçilere meydanı boş bırakmış, Timur'la ilgili ciddi bir bilgi kirliliği oluşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan, son çeyrek yüzyıldan beri, tartışılmakta olan *Tüzükat kim tarafından yazılmış olursa olsun önemli bir Tarihi kaynaktır* iddiası, akademisyen tarihçilerin kolayca göz ardı edebilecekleri bir görüş değildir. Çünkü artık Tüzükat'ın gerçek olup olmadığı değil, bilimsel çalışmalarda kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı, yani içeriğinin doğru olup olmadığı tartışılmaktadır. İddianın doğru olması hâlinde Tüzükat'ı kaynak olarak kullanmamak, ciddi anlamda bilimsel bir eksiklik anlamına gelecektir. İddianın doğru olmaması hâlinde ise, bu konu akademik dünyaya anlatılmalı ve yukarıda altını çizdiğimiz nitelikte, menkıbelerle dolu bir Timur tarihinin gerçekmiş gibi sunulmasına engel olunmalıdır.

Tüzükat-ı Timuri'nin gerçekten Timur dönemi uygulamaların yansıtıp yansıtmadığını anlamının yolu kitabın tarihsel geçmişini özgün kaynakları ışığında incelemek, kitabın içeriği ile bizzat Timur'un gözetiminde yazılmış Şami'nin ve Timur dönemi kaynaklarına geniş bir ulaşım imkânı olan Yezdi'nin *Zafernâme*'lerini mukayese ederek uygunluk derecesini saptamak, uyumsuzluk olan yerlerde ise yazarın bunları nereden almış olabileceğini araştırmak şeklinde bilimsel bir yaklaşımdan geçmektedir.

1. Tüzükat'ı Timuri'nin Tarihçesi

Tüzükat-ı Timuri'nin tarih sahnesine çıkışı, Ebu Talib Turbatî'nin Yemen Valisi Cafer Paşa'nın kütüphanesinde görüp Farsça'ya çevirdiğini iddia ettiği kitabı, 1637 yılında, tahta çıkışının onuncu yıl dönümü kutlamaları esnasında Baburlu hükümdarı Şahcihan'a sunmasıyla başlamaktadır. Kitabın önsözünde yazıldığına göre Turbatî, kitabı okuduğu zaman, bunun bizzat Timur tarafından yazılmış bir hayat hikâyesi olduğunu fark etmiş, Baburluların Timur neslinden geldikleri bildiği için de kitabı Farsça'ya tercüme ederek Şahcihan'a takdim etmek istemişti.⁵ Turbatî'nin önsözünden anlaşıldığına göre kitabın ismi *Mülfuzat-ı Sahibkiran* şeklindeydi.⁶ Diğer taraftan Şahcihan'ın o dönemdeki saray tarihçileri Kazvini ve Lahori, kitabın ismini *Vakiat-ı Sahibkirani* olarak vermektedir.⁷ Kazvini, kitabın Timur'un torunlarından olup, 1400'lü yıllarda Kabil, Gazne ve Kandahar bölgelerinde valilik yapan Pirmuhammed Cihangir'e sunulmak üzere yazıldığını söylemekteyse de bu bilginin nereden geldiğine dair kaynak göstermemektedir. *Sahibkiran-ı Sanî* yani *İkinci Sahibkiran* unvanlı

belirttikten sonra, böyle bir eserin varlığını kabul etsek bile, eser Timur'un kendi elinden çıkmış olamaz demektir. (s. 4). İlginç olan nokta, 1988 yılında basılan çeviride bu sözleri söyleyen Aka'nın 1990 yılında yayımladığı *Timur ve Devleti* kitabında Tüzükât'la ilgili olarak tamamen sessiz kalması ve olumlu ya da olumsuz yönde tek bir kelime dahi etmemesidir.

⁵ *Mulfuzat-ı Timuri*, Major Charles Stewart (Ebu Talib el Hüseyini et-Turbatî'nin kitabından), Oriental Translation Committee, London, 1830.

⁶ *Der kitabhane-i Cafer hâkim-i Yemen kitab-i Türki didem ez melfuzat-ı Âli Hazret cennet mekân-i firdevs aşiyane Sahibkirani...* (*Mulfuzat-ı Timuri*, Ek 2, s. 156).

⁷ Kazvini, *Vakiat-ı Sahibkirani*, Lahori ise *Kitab-u Vakiat-ı Sahibkirani* olarak yazmaktadır. (Kazvini, *Pâdişâhnâme*, MS British Library, Or. 173, fol. 124; Lahori, *Pâdişâhnâme*, c. 2, s. 288) (Lahori'nin kitabı, tıpkıbasım, izahlar ve indeks formatında 4 cilt olarak basılırken, ilginç bir şekilde, orijinal kitabın birinci cildi ve ikinci cildin 358 sahifesi tek bir cilt içerisinde basılmıştır. Dolayısıyla dipnotlarda cilt numarasını 2 olarak verdiğimiz alıntı, Kalküta'da 1872 yılında yapılan Farsça orijinal tıpkıbasımın ilk cildinin ikinci bölümünün 288'inci sayfasından yapılmıştır.

Şahcihan, kitabı büyük bir heyecanla kabul etmiş ve bir nüshasını, kısa bir süre önce Afganistan tarafına giden oğlu Evrenzib'e göndermiştir. Şahcihan'ın daha kendisi okumadan bir nüshayı oğlu Evrenzib'e göndermesinin ve dönemin saray çevrelerinde kitabın Kabil, Gazne ve Kandahar yöneticiliği yapan Pirmuhammed'e sunulmak üzere Timur tarafından yazdırıldığı söylentisinin arkasında yatan sebebi, basitçe, o yıllardan itibaren Şahcihan'ın ecdat topraklarına, yani Maveräünnehr'e doğru genişlemeyi amaçlayan stratejisinde aramak lâzımdır. O dönemde Tüzükat, Şahcihan'ın Kandahar, Belh ve Badahşan bölgelerini ele geçirip Maveräünnehr'e girmek şeklindeki askerî stratejisinin meşruiyeti açısından kullanılabilir bir unsurdur.

Kitap, birkaç kısma ayrılmış olmakla birlikte, esas olarak iki bölümden oluşmaktaydı. İlk bölümde Timur'un yedi yaşından ölümüne kadar olan hayat hikâyesi kendi ağzından anlatılmaktaydı. Kitap üzerinde yapılan çalışmalarla birlikte, daha sonraki yüzyıllarda, bu bölüm *Mülfuzat* olarak adlandırılacaktır. Mülfuzat yani hatıralar bölümüne ek olarak yazılan diğer bölüm de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlk kısım *Tedbirler ve Kengeşler*⁸ olup Timur'un hükümdarlığı boyunca yaptığı mücadelelerden kesitler verilmekte ve gerçekleştirdiği uygulamalar, gerekçeleri ve sonuçları ile birlikte aktarılmaktadır. *Tüzükat* başlıklı ikinci kısımda ise Timur'un devlet yönetimi ve ordu idaresi konusundaki görüşleri, oluşturduğu ilkeler ve kuralları vardır. Daha sonraki dönemlerde *Tedbirler, Kengeşler* bölümü tüzükler ile birlikte toplu olarak *Tüzükat* şeklinde adlandırılacaktır.⁹

Diğer taraftan kitap, neredeyse Şahcihan'a sunulduğu andan itibaren, çeşitli tartışmaların odağı hâline gelmiş durumdaydı. Kitabı bizzat okuduğunda Şerefüddin Ali Yezdi'nin *Zafernâme*'si ile Tüzükat arasında ciddi uyumsuzluklar olduğunu fark eden Şahcihan, gerekli düzeltmeleri yapmak üzere Muhammed Afzal Buhari isimli bir kâtibî görevlendirmişti. Buhari, Şahcihan'ın kendisine verdiği görevi *Kitabın yanlış kısımlarını çıkarmak, atlanmış olayları eklemek ve böylece, okunduğu zaman, bilgili hiçbir insanın karşı çıkamayacağı şekle dönüştürmek* şeklinde tarif etmektedir. Buhari'nin bir diğer görevi de tercüme edilmemiş Arapça ve Türkçe kelimeleri Farsça'ya çevirmektir. Buhari, Kazvini'nin de yardımıyla düzeltmeleri yaptıktan sonra oluşturduğu eserin önsözünde, Ebu Talib tarafından kitaba konulmuş ve gerçek olmayan bütün pasajları çıkardığını, *Zafernâme*'de olup da kitapta bulunmayan kısımları eklediğini, böylece eseri bir anlamda yeniden yazdığını ifade etmektedir.¹⁰ Bütün bu gelişmeler sonrasında *Vakiat-ı Sahibkuran* adlı eserin Turbatı ve Buhari olmak

⁸ *Tadbirât va Kengeşhay*.

⁹ Rieu'nun British Museum'daki *Farsça El Yazmaları* kataloğunda verdiği örneklerden Ebu Talib Hüseyini'ye ait olanında (Or.158), kitabın ismi *Mülfuzat-ı Emîr Timur*, Muhammed Afzal Buhari'ye ait olanı (Ad. 16686) *Melfuzat-ı Sahibkuran* olarak geçmektedir. Buhari nüshası Baburlu hükümdarlarından II. Ekberşah için Hoca Hidayetullah tarafından, 1800'lerin ilk çeyreğinde, minyatürler eklenerek istinsah edilmiştir ve aslında *Mülfuzat* başlığını taşıyor olmasına rağmen, sultanlık kayıtlarına *Tüzükat-ı Timuri* olarak geçirilmiştir. Müzedeki diğer 6 el yazması nüshanın birisinde *Vakiat-ı Sultan Amir Timur Gürgan* (Ad.16687), beş tanesinde *Mülfuzat* başlığı kullanılmıştır. Sadece *Kengeşler ve Tüzükler* bölümünü bulunduran bir nüshada ise *Tüzükat* başlığı kullanılmıştır. Bu da bize başlangıçta çoğu el yazması nüshada *Mülfuzat* başlığının kullanıldığını, *Tüzükat* başlığının ise *Tedbirler, Kengeşler ve Tüzükler* bölümlerini kapsayan nüshalarda tercih edildiğini göstermektedir. Her ikisinin birden *Tüzükat-ı Timuri* olarak adlandırıldığı örnekler de mevcuttur. (Rieu, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, c. I., s. 177- 180).

¹⁰ *Mülfuzat-ı Timuri*, Addendum bölümü, s. 10-11.

üzere iki varyantı ortaya çıkmış oluyordu. Kazvini'den sonra saray tarihçiliği görevini üstlenen Lahori, *Pâdişahnâme* ya da *Şahcihannâme* olarak bilinen meşhur kitabında, Tüzukat ile ilgili olarak Kazvini'nin gösterdiği heyecanlı yaklaşımı göstermemekte, sadece, kitabın Şahcihan'a sunuluşunu kuru bir dille nakletmektedir.¹¹ Lahori, kendi kitabının Şahcihan'ın atalarına ait bölümünde, Timur'la ilgili kaynak olarak sadece Zafernâme'nin yazarı Molla Şerefüddin Ali Yezdi ve Timurnâme'nin yazarı Molla Abdullah Hatifi gibi uzmanların (*arbab-ı tarih*) eserlerini kullanacağını söylemekte ve Turbatî'nin kitabını tamamen dışlamaktadır.¹² Tüzukat'ın Baburlü hükümdarına sunulduğu dönemin canlı şahidi olan tarihçi Lahori'nin bu davranışının, Şahcihan'ın eserin gerçek olmadığı yönündeki şüpheli tutumundan mı, yoksa tarihçinin bizzat kendi değerlendirmesinin olumsuz oluşundan mı kaynaklandığını bilmek mümkün değildir. Fakat, sebebi ne olursa olsun, Tüzukat gerek Hükümdar Şahcihan ve gerekse dönemin Baburlü tarihçileri tarafından kuşkuyla karşılanmış, dolayısıyla da gerçek anlamda bir kabul görmemişti. Zaten 1650'lere gelindiğinde Şahcihan'ın ecdat topraklarını fetih stratejisi iflas edecek, dolayısıyla da Tüzukat'ın ve Pirmuhammed hikâyesinin yararı kalmayacaktı. Sonuç olarak kitap Baburlü sarayının tozlu raflarına kaldırılmıştır.

Tüzukat-ı Timuri'nin dünya gündemine girmesi Major William Davy tarafından tercüme edilerek 1789 yılında İngiltere'ye getirilmesiyle başladı. Davy, Hindistan'ı İngiltere adına kolonileştiren *Doğu Hint Şirketi*'nin Bengal Genel Valisi General Warren Hastings'in sekreteriydi ve çok iyi Farsça bildiği için çok sayıda doğu kaynağını tercüme etmişti. İlginç olan nokta Davy'nin Tüzukat-ı Timuri'nin sadece devlet yönetimi ve askerlik ile ilgili tecrübe ve kurallarını kapsayan *Tedbirat va Kengeşler* bölümünü tercüme etmiş olmasıydı. Timur'un hayat hikâyesini anlattığı *Mülfuzat* bölümü Davy'nin tercümesine dahil edilmemişti. Bunun Davy'nin bilinçli tercihinden mi, yoksa tercüme ettiği Farsça kaynağın eksikliğinden mi olduğunu bilmek mümkün değildir. Kitap Oxford Üniversitesi Arapça Bölümü öğretim üyelerinden Joseph White'in editörlüğüyle 1783 yılında yayımlandı. Kitabın ismi *Institutes: Political and Military* yani *Tüzukat: Siyasi ve Askeri* olarak konmuştu. Davy'nin kitabıyla ilgili en ilginç gelişme, Oxford'daki basımından iki yıl sonra Kalküta'da tıpkıbasımının yapılmış olmasıydı.

Kitabın bir doğu bilimci tarafından değil, Bengal Valisi Hasting'in Farsça tercüman sekreteri Davy tarafından tercüme edilmiş olması, kitabın gerçekliği ile ilgili hiçbir somut kanıt olmamasına rağmen dönemin en saygın üniversitesi olan Oxford'da, tanınmış bir doğu bilimcinin desteğiyle basılması ve tek bir baskının bile çok zor yapıldığı dönemlerde, Oxford'daki baskıdan iki yıl sonra, Kalküta'da tıpkıbasımının yapılması çok ilginçti. Bu gelişmeler kitabın dünya gündemine girmesine önayak olan *Doğu Hindistan Şirketi*'nin, dolayısıyla da İngiltere Hükümeti'nin bu meseleyi ne kadar önemsediyini göstermektedir. Aslında İngiltere'nin o dönemde Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla başlattığı Hindistan'ı sömürgeleştirme sürecinin geldiği nokta, yukarıda vurguladığımız soruların cevaplarını da içermektedir.

Doğu Hindistan Şirketi, 1757 yılındaki Plassey savaşı sonrasında Kalküta merkezli Bengal bölgesinde hâkimiyet sağlamıştı ve batıya doğru ilerlemesini

¹¹ Lahori, *Pâdişahnâme*, c. II, s. 288.

¹² Lahori, *Pâdişahnâme*, c. I, s. 41-42.

sürdürmekteydi. Bu dönemde İngilizlere karşı hâkimiyet mücadelesi vermekte olan *Maratalar*, Baburlü devleti aleyhine de büyümelerini sürdürmekteydiler. Bu nedenle Doğu Hindistan Şirketi, yani İngilizler ile Baburlü hükümdarlığı arasında bir cephe birliği söz konusuydu. Ayrıca İngilizler, hâkim oldukları bölgelerdeki yerel idarelerde Baburlü yönetim kurumlarını kullanmaya devam etmekteydi. Çünkü bu sistemin terkedilmesi durumunda yerine konulacak Britanyalı personel veya eğitilmiş yerel insan gücü yoktu. Daha da önemlisi, Hindistan'daki küçük devletçikler Baburlü yönetimini hâlâ meşru güç olarak kabul etmekteydi. Sonuç olarak Doğu Hindistan Şirketi, tam bu dönemde Timur tarafından yazıldığı iddia edilen Tüzükat kitabını bastırmak suretiyle, büyük dedeleri Timur üzerinden Baburlü yönetimine destek vermiş olmaktadır. Nitekim Kalküta'da basılan kitabın kısa bir süre içerisinde Baburlü başkenti Delhi'ye ulaştırılması, İngilizlerin konuya hangi açıdan baktıklarını açık bir şekilde göstermektedir.

Tüzükat, Doğu Hindistan Şirketinin desteğiyle Oxford'da basılmasından dört yıl sonra, bu kez, Paris Üniversitesi Doğu Bilimcilerinden Profesör Louis-Mathieux Langlès tarafından *Instituts politiques et militaires de Tamerlan* yani *Timurlenk'in siyasi ve askeri tüzükleri* başlığıyla Fransızca'ya aktarılmıştı. İlginç olan nokta Langlès'nin tercümeyi Davy'nin İngilizce tercümesinden değil, doğrudan Farsça aslından yapmış olmasıydı.¹³ Langlès, Davy'nin tercümesinde *Tüzükat'ta kullanılan birçok Farsça deyim anlamının tam olarak verilemediğini ve bazı pasajların belirsizliklerle dolu olduğunu* söyledikten sonra İngilizce tercümeyi esas alarak Tüzükat'ın gerçek bir Fransızca tercümesinin mümkün olamayacağını belirtmekteydi.¹⁴

Bu noktada ilginç bir soru ortaya çıkmaktaydı. Şerefüddin Ali Yezdi'nin *Zafernâme'si* 1722'de Petis de la Croix tarafından Fransızca'ya aktarıldıktan bir yıl sonra, Fransızca tercüme esas alınarak, Darby tarafından İngilizce'ye çevrilmişti. Benzer gelişme Arabşah'ın *Acaibu'l Makdur'u* için de geçerliydi ve kitap hiçbir tartışma olmadan batı dillerine çevrilmişti. Timur'la ilgili iki temel kitapta yaşanmayan tartışma, Tüzükat'ın tercümesinde yaşanmaktaydı ve Fransız doğu bilimciler İngilizce tercümenin kaynak olamayacak kadar yetersiz olduğunu ileri sürerek, neredeyse İngiliz dilinin doğu dillerinden tercüme için uygun olmadığını ima edecek şekilde bir tartışma başlatmışlardı. Aslında Fransızları bu tartışmaya iten sebepler, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Tüzükat'ın İngilizce çevirisine destek vermesini sağlayan sebeplerden hiç de farklı değildi. İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'ni kurarak Hindistan'da kolonileştirme çalışmalarını başlattıkları dönemde Fransızlar da doğu ve güneydoğu Asya'da faaliyet gösterecek bir Doğu Hindistan Şirketi¹⁵ kurmuşlar ve bu şirket aracılığıyla Hindistan'ın doğu bölgelerinde üsler oluşturmaya başlamışlardı. İki emperyal güç arasındaki kaçınılmaz mücadele, Baburlü

¹³ Langlès'in tercüme ettiği metin, Davy'nin kitabında bulunan Farsça metindir. Davy'nin kitabı bir sayfada Farsça orijinal metin, karşı sayfasında ise İngilizce tercüme verilecek şekilde düzenlenmişti. Bu nedenle Langlès, muhtemel intihal suçlamalarına karşı, tercümesinde İngilizce metinden kesinlikle yararlanmadığını, kitapta kullandığı açıklayıcı notlara bakılarak bunun kolayca anlaşılacağını söylemektedir. (Langlès, *Instituts politiques et militaires de Tamerlan* önsözü, s. 6).

¹⁴ *En outre nous ne craignons point d'avancer ici qu'il est absolument impossible de donner une traduction de instituts de Timour d'après la version Angloise*, (Langlès, *Instituts politiques et militaires de Tamerlan* önsözü, s. 6).

¹⁵ Campagne des Indes Orientales.

devletinden ayrılarak bağımsız bir idari birim hâline dönüşen Haydarabad Nizamlığı toprakları üzerinde gerçekleşecekti. 1746'da başlayıp 1763 yılına kadar devam eden süreçte, kısa aralıklarla gerçekleşen üç uzun savaş dönemi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin galibiyetiyle sonuçlanmış ve Fransızlar, birkaç küçük bölge dışında, ellerindeki toprakları kaybetmişlerdi. 1765'te başlayan Amerikan bağımsızlık hareketi Fransızlara yeni bir imkân sağladı. Savaş boyunca Fransızların desteğiyle bağımsızlık savaşını sürdüren 13 İngiliz kolonisi, 1783'te imzalanan Paris antlaşmasıyla Britanya'dan ayrılıyorlardı. Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünü kapsayan bu 13 koloninin elden çıkması İngiltere için çok ağır bir darbe olmuştu. Bu dönemde Fransa, Amerika'da kendi desteğiyle gerçekleştirilen bu başarının bir örneğini de Hindistan'da yaşatmanın planlarını yapmaya başlamıştı. Fransa'nın bu hedefe ulaşabilmesi için Hindistan'da yerel müttefiklere ihtiyacı vardı ve bunun için en iyi aday da eski gücünü kaybetmiş olmasına karşın Hint siyasi arenasında hâlâ etkisi devam eden Baburlü devletiydi. Fransız Doğu Bilimcisi Langlès'in, Davy'nin Tüzukat çevirisini ağır bir biçimde eleştirerek, doğruluğu konusunda hiçbir somut kanıt olmayan bir kitabı Farsça kaynaktan Fransızca'ya aktarması, yukarıda çizdiğimiz tarihsel çerçeveye oturtulduğu zaman bir anlam kazanmaktadır. Ne var ki Fransız yönetiminin Hindistan'da yeni bir hâkimiyet savaşı başlatmak yönündeki hayalleri, Fransa'da başlayan değişim rüzgârları nedeniyle akamete uğrayacak, beş yıl sonra başlayan Fransız ihtilâli ve ardından gelen Napolyon yönetimi ülkenin önceliklerini başka alanlara kaydıracaktı.

Davy'nin Tüzukat tercümesinin yayımlanmasından yaklaşık yarım yüz yıl kadar sonra, 1830 yılında, bir diğer Doğu Hindistan Şirketi görevlisi, Major Charles Stewart, *Vakiat-ı Timuri*'nin Davy tarafından tercümeyle dâhil edilmeyen kısmını, yani Timur'un hayat hikâyesini kapsayan bölümünü *Mülfuzat Timuri: Autobiographical Memoirs of the Moghul Emperor Timur* başlığı altında yayımladı. Böylece Ebu Talib Turbati'nin *Vakiat-ı Sahibkiran* veya *Tüzukat-ı Timuri* başlıklı kitabı *Tüzukat* ve *Mülfuzat* olarak ikiye ayrılmış oluyordu. Diğer taraftan Tüzukat'ın 1835 yılında Doğu Hindistan Şirketi'nin desteğiyle Kalküta'da Urdu dilinde basılmış olması, doğu ülkelerinde kitaba karşı ilginin artmasına sebep olmuştu. Türkistan bölgesinde ilk tercüme 1836 yılında Hokand Hanı Muhammed Alihan'ın emriyle Hocent Kadısı Mahdum Hatif Hocendi tarafından Özbek dilinde gerçekleştirildi. Kitap, Stewart tercümesinde olduğu gibi, Timur'un 40'lı yaşlara kadar hayatını anlatan Mülfuzat el yazmasından aktarılmıştı. Türkistan coğrafyasında daha sonraki dönemde yapılan iki tercüme de Hive Hanlığı'nda yapılmış olup birincisi Muhammed Yusuf er-Raci tarafından 1857 yılında, ikincisi ise Pehlivan Niyaz Devan tarafından 1858 yılında gerçekleştirilecektir. Bu tercümelerin her ikisi de *Mülfuzat-ı Timuri* olup, ilkinin çok kısaltılmış olması nedeniyle, bir yıl aradan sonra, ikinci tercüme yapılmış görünmektedir. Bu arada 1868'de Tahran'da Farsça elyazması nüshalardan birisinin taşbaskısı *Tüzük-i Cihangiri yâ Tadâbir al-Müluk* başlığıyla Rıza Kuli Han Hidayat tarafından gerçekleştirilmişti. Bunu 1890 yılında *Tüzukat-ı Timuri* başlığıyla Taşkent'te yapılan taş baskı izleyecektir. Tüzukat'ın Rusçaya çevrilmesi 1894'te, Türkçeye aktarılması ise Langlès'in Fransızca tercümesi esas alınarak Mustafa Rahmi tarafından 1923'te gerçekleştirilmiştir.¹⁶

¹⁶ Cumhuriyet döneminde birçok Tüzukat yayınına kaynaklık edecek olan bu çalışmada Mustafa Rahmi, Langlès'in kitabının Mülfuzat bölümünü dışarıda bırakarak sadece *Kengeşler ve Tedbirler* kısmını Türkçeye

British Museum'un Oryantal elyazmaları uzmanı Prof. Charles Rieu'nün, Tüzükat'ın gerçekliği konusunda tartışmaları başlattığı 1879 yılına kadar kitap, sayıları kısıtlı da olsa, başta meşhur İngiliz tarihçisi Edward Gibbon olmak üzere, Doğu Bilimci Bernard Charmoy ve Rus askerî tarihçi İvanin gibi bazı yazarlarca kaynak olarak kullanılmış durumdaydı.¹⁷ Rieu, British Museum'daki Farsça el yazmalarını değerlendirdiği katalogunda, Ebu Talib'in kitabı bulma hikâyesinde var olan belirsizlikler, kitabın Türkçe aslının ortaya çıkmamış olması, Türkçe bir kitabın var olduğunun hiçbir kaynak tarafından doğrulanmayışı ve en önemlisi, Yazdi gibi Timur dönemindeki bütün kaynaklara ulaşabilme imkânı olan bir tarihçinin bizzat Timur tarafından yazılan veya yazdırılan bir hatıra kitabı varlığı konusunda en küçük bir imada bile bulunmamış olması gibi sebeplerle kitabın sahte olabileceğini ileri sürdü.¹⁸ Daha sonraki yıllarda Edward G. Brown ve Barthold gibi dünyaca tanınmış doğu bilimcilerin Rieu tarafından ileri sürülen görüşlere katılmaları, Tüzükat üzerindeki şüphe bulutlarını daha da artıracaktı. Özellikle Barthold, Timur'un çocuk yaşta olması nedeniyle Mülfulzat'ın başlangıcında anlatılan olaylara katılmış olmasının mümkün olmadığını ileri sürmekte ve ayrıca, Timur'un *ümmi* olduğunu, dolayısıyla da kitap yazmasının mümkün olmadığını dile getirmekteydi.¹⁹ Bütün bu tartışmalara rağmen 1896 yılında meşhur *Asya Tarihine Giriş* kitabını yazan Leon Cahun ve Moğol tarihi konusundaki çalışmasını 1920'li yıllarda yayımlayan Lucien Bouvat gibi bazı Fransız tarihçiler, Tüzükat'ın özellikle devlet yönetimi ve askerlik ile ilgili bölümlerini kullanmaya devam edeceklerdi. Aynı dönemlerde bir Amerikalı gazeteci olan Harold Lamb, Tüzükat'ı ve bazı Timurlu kaynakları temel alarak *Tamerlane: The Earthshaker* başlıklı bir tarihî roman-biyografi yayımladı. Tüzükat'ın kaynak olarak kullanımı, yukarıda vurguladığımız gibi, 1950'lerden itibaren keskin bir ayrışmaya uğrayacaktı. Bu dönemde akademisyen kökenli tarihçiler kitabı yok varsayarken, popüler tarihçiler kullanmaya devam edeceklerdir.

Tüzükat tarihinin en büyük sahteleştirme işlemi 1964 yılında, İranlı yazar Zebihullah Mansuri tarafından gerçekleştirilmiştir. Mansuri'nin *Menem Timûr-i Cihân-güşâ*, yani *Ben Cihan Fatihî Timur* başlığıyla yayımladığı kitap, İran'da ve daha sonra Özbekistan'da Timur'la ilgili ciddi bir bilgi kirliliğine yol açmıştır. Kitap bir süre önce Türkiye'de de benzer bir süreci başlatmıştır. Bu nedenle söz konusu olayın ayrıntılı olarak açıklanmasına ihtiyaç vardır.

Olay Albin Michel isimli bir Fransız yayın kuruluşunun ilk yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyıla kadar, her yüz yılda gelişen önemli olayların özetlendiği ve o yüzyıla damgasını vuran tarihi kişiliklerin anlatıldığı bir dizi yapmasıyla başlamaktadır. 14. yüzyıl kitabı için olay olarak Çin'deki Moğol hâkimiyetinin sona ermesi, Selçuklu devletinin çöküşü, Osmanlıların yükselişi, Bizans'ın gerileyişi ve Ankara Savaşı, tarihi kişilik olarak da Timur seçilmiştir. Dizinin adı *Le Mémorial des Siècles*, kitabın adı da *XIVe siècle les hommes Tamerlan*'dır.²⁰ Kitap, yukarıda bahsedilen olayların

aktarmıştır. Ayrıca çevirmenin özellikle son kısımlarda, bazı bölümleri tamamen çıkarttığı, bazı bölümleri de kısaltarak özetlediği görülmektedir. Mustafa Rahmi'nin kitabının *Nizamât* bölümü 1971 yılında Türk Genel Kurmayı tarafından *Timur'un Prensipleri* başlığıyla günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

¹⁷ Gibbon *Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Çöküşü* başlıklı anıtsal eserini 1776-1788 arasında, yani, Tüzükat'ın İngiltere'de basıldığı yıllarda yazmıştır.

¹⁸ Rieu, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, c. I, s. 178.

¹⁹ Brown, *A History of Persian Literature under Tatar Dominion*, s. 183-184; Barthold, *Uluğ Bey ve Zamani*, s. 35.

²⁰ Gérard Walter, *Le Mémorial des Siècles: XIVe siècle les hommes Tamerlan*, Albin Michel, Paris, 1963.

editör Gérard Walter tarafından özetlendiği bir bölümle başlamaktadır. Bunu Fransız edebiyatçı/tarihçi Marcel Brion tarafından yazılan *Portrait de Tamerlan* bölümü izlemektedir. Brion bu bölümde, başta Timurlu tarihçi Yezdi olmak üzere Arabşah, Clavijo ve Osmanlı Tarihçisi Oruç Beg gibi kaynaklardan yararlanmak suretiyle Timur'un hayat hikâyesini ve seferlerini özetlemektedir. Yaklaşık 75 sayfalık bu bölümü Timur'un hayatının kronolojisi izlemektedir. Kitabın bundan sonraki kısımları Timur'la ilgili farklı kaynaklardan yapılan alıntılara ayrılmıştır. İlk alıntı, Charles Stewart'ın *Mülfuzat-ı Timuri*'sinin Timur'un çocukluğuyla ilgili bölümünden yapılmıştır ve editör, Langlès'in tercümesi çocukluk dönemini kapsamadığı için bu yola başvurduklarını kaydetmektedir.²¹ Bu bölümden sonra Langlès'in *Mülfuzat* tercümesi konulmuştur. Daha sonra Walter Fishel'den *İbn Khaldun and Tamerlane*; Yezdi'den *Timur'un Sultan Bayezid'e mektubu* ve Arabşah'ın *Acaibu'l Makdur*'undan bazı alıntılar vardır. Bundan sonra tekrar Langlès'in tercümesine dönülmekte ve bu kez kitabın Tüzükât bölümü özet olarak alınmaktadır. Daha sonraki bölümleri ise Mareşal Boucicaut, Sultaniyeli Jean ve Clavijo'dan alıntılar oluşturmaktadır. Kitap Timur'un mezar taşındaki yazı, Timurlu hanedanın soyağacı ve Timur'la ilgili yapılan yayınların listesi ile son bulmaktadır. Kitabın editörü Gérard Walter olmasına karşın, batıdaki kitap kataloglarına yazar isminin Marcel Brion olarak kaydedilmesi nedeniyle batı literatüründe kitap Brion'un editörlük yaptığı *Tamerlan* kitabı olarak anılmağa başlanacaktır.

Kitabın basımından sonraki yıl, yani 1964'te, İranlı yazar Zebihullah Mansurî, *Menem Timûr-i Cihân-güşâ* isimli bir kitap yayımladı.²² Kitap, yukarıda sözü edilen Fransızca kitabın Mülfuzat bölümleri (Stewart ve Langlès) üzerine inşa edilmiş gibi görünen, fakat Mülfuzat'ta olmayan birçok hayali bölümlerin, muhtemelen Timurnâmelerden alınarak eklendiği ve Mülfuzat'taki bölümlerin de hayali eklemelerle genişletildiği romansı nitelikte bir çalışmaydı. Mansurî, neredeyse tamamen kendisi tarafından yazılan bu kitabın yazarı olarak Marcel Brion'u göstermekte, kendisinin yalnızca tercüme yapıtığını iddia etmekteydi.²³ Ayrıca kitabın adını *Ben Cihan Fatihi Timur* koyup altına *Timur'un kendi ağzından hayat hikâyesi* ibaresini eklemek suretiyle kitaba, Ebu Talib Turbatî'ye ait Mülfuzat-ı Timuri'nin Marcel Brion tarafından düzenlenmiş bir versiyonu olduğu izlenimini vermişti.²⁴ Böylece Mansurî, ustaca bir sahtekârlıkla, Mülfuzat'tan yararlanarak, tamamen kendisi tarafından yazılmış roman niteliğindeki kitaba Marcel Brion'un adını koymak suretiyle bilimsellik kazandırmış oluyor ve okuyucunun gözünde, sözde Timur tarafından yazılan bu kitabın inanırlılığını artırmış oluyordu.²⁵ Timur'un İran tarihindeki etkin rolü nedeniyle kitap büyük ilgi toplayacak ve 1990'lı yıllara kadar 12 baskı yapacaktı.

²¹ Stewart'ın Mülfuzat tercümesinin 21-27 ve 30-31 sayfalarını kapsayan bu bölüm Albert Krebs tarafından tercüme edilmiştir.

²² *Menem Teymür-i Cihân-güşâ: Sergüzeşt-i Timur-leng be kalem-i hod-ı û gerdâverende*, Marsel Beryon Frenevi, Kitâbhâne-i Mustevfi, Tahran, 1964.

²³ Kitabın künyesi şu şekildedir. Nam-ı Kitab: Menem Teymür-i Cihangüşa; Gerdâverende: Marsel Beryon, Tercuma va iktibas: Zebihullah Mansurî.

²⁴ *Sergüzeşt-i Timur-i leng, be kalem-i hod-ı û gerdâverende*.

²⁵ Zebihullah Mansurî'nin bir başka sahtekârlığı Şiilerin 6. İmamı olan İmam Cafer es-Sadık ile ilgilidir. 6-9 Mayıs 1968'de Strasbourg'da yapılan *İmamlık ve Şiiler* başlıklı bir sempozyumun bildiriler ve sonuç kitabı olduğu izlenimini vererek kendisi *Maghze Mutafakkir* başlıklı bir kitap yazmıştır. *Super Brain of İslam* başlığıyla İngilizceye çevrilen bu kitapta Mansurî, İmam Cafer es-Sadık'ın bilime ve edebiyata olan katkılarını ve bilimsel keşiflerini anlatmaktadır. İmamın madde ve karşı madde, hastalıkların ışın yoluyla

Mansuri'nin kitabı 2008 yılında Amerikan vatandaşı bir İranlı tarafından İngilizceye aktarıldı.²⁶ İngilizce tercümenin giriş kısmında Zebihullah Mansuri'nin iddiası devam ettiriliyor, kitabın Timur tarafından yazıldığı, Marcel Brion tarafından düzenlenerek Fransızcaya aktarıldığı, Mansuri'nin de Brion'un kitabını Farsçaya çevirdiği söyleniyordu.²⁷ Gerek İngilizce tercüme yapan Reşidzade'nin amatör bir şahıs olması ve gerekse kitabın içeriğinin Ebu Talib Turbatî'nin Mülfüzat'ı ile çok büyük farklılıklar göstermesi nedeniyle İngilizce çeviri, Amerikan tarih çevrelerinde herhangi bir yansıma bulmayacaktı.

Diğer taraftan bağımsızlık yıllarından itibaren bir Timur kültü yaratılmaya çalışılan Özbekistan'da kitabın farklı bir macerası olacaktı. Özbekistan'ın ilk devlet başkanı İslam Kerimov tarafından 1990'ların ilk yıllarından itibaren başlatılan Timur'u yüceltme ve devlet sembolü yapma politikası, bilimsel nitelikte olsun olmasın Timur'la ilgili her türlü çalışmanın Özbekistan'da karşılık bulmasını sağlamaktaydı. Fransız bir yazar tarafından yazıldığı iddia edilen ve çarpıcı bir başlık altında yayımlanan Mansuri'nin kitabı, Özbek yazarlar için değerli bir hediye gibiydi. Mansuri'nin kitabının Özbekçe tercümesi 1995 yılında Özbekistan'ın önde gelen edebiyat mecmuası Şark Yıldızı'nda tefrika edilmeye başlandı. İlk iki bölümün yayımlanmasından sonra, tarihî gerçeklerle hiç alakası olmayan kitabın, sözde Timur'un ağzından sunuluyor olması, Özbek bilim ve edebiyat çevrelerinde büyük bir tepkiye neden oldu. Dergiye gelen protesto yazıları nedeniyle kitabın tefrikası durduruldu. Fakat Mansuri'nin de yardımıyla Timur üzerinden kişisel çıkar sağlamayı hedefleyen bazı Özbek yazarları durdurmak mümkün değildi. Bu kez Amerika'da yayımlanan *I'am Timour, World Conqueror* başlıklı tercüme, 2007 yılında Rusça'ya çevrilerek Taşkent'te basılacaktı. Rusça kitabın başlığı *Ben Timur, Dünya Fatihî: Timur'un kendi ağzından hayatı ve faaliyetleri* şeklindeydi.²⁸ Bu baskıda Marcel Brion yaratıcı editör (*sostavitel*), Zebihullah Mansuri ise *zaimstvano*, yani adaptasyon işlemini yapan yazar olarak görünmekteydi. Aradan dört yıl geçtikten sonra bu Rusça tercüme, iki Özbek yazar tarafından *Menkim, sohibqiron-zhahongir Temur*, yani, *Ben Sahibkaran Cihangir Timur* başlığıyla Özbekçe'ye aktarılacaktı.²⁹ Çeviriyi yapanlar 1995 yılında gösterilen tepkiyi göz önüne alarak, önsöz kısmında, kitabın roman niteliğinde kurgulanmış bir eser olduğunu ve tarihsel gerçekleri yansıtmadığı için de bilimsel bir kaynak kabul edilemeyeceği notunu koymuşlardı. Mansuri'nin kitabının İngilizce ve Rusça tercümeleri üzerinden Özbekçe'ye aktarılmış olması

bulaşması, ışık teorisi, havada oksijen varlığının keşfi gibi birçok bilimsel alanlarda keşifler yaptığını ileri süren Mansuri, ustaca bir sahtekârlıkla, bütün bunların batılı bilim adamlarınca dile getirildiğini yazmaktadır. Kuşkusuz, batılı bilim adamlarınca İslam'ın süper beyni olarak kabul edilen bir Cafer es-Sadık hikâyesi Şii dünyasında büyük bir heyecan dalgasına yol açacak, kitap çok sayıda basılacak ve diğer dillere çevrilecekti. Böylece Mansuri, Timur konusunda yaptığını İmam Cafer es-Sadık konusunda da gerçekleştirmiş oluyordu. (<http://diyaa110.blogspot.com.tr/2015/03/book-superbrain-of-islam-authentic-or.html>) (*The Great Muslim Scientist and Philosopher Imam Jafar ibn Mohammad As-Sadiq*).

²⁶ *I'am Timour, World Conqueror: Autobiography of a 14th Century Central Asian Ruler*, Çev. Babur Raşidzade, Dog Ear Publishing, Indianapolis, 2008.

²⁷ *I'am Timour, World Conqueror*, Introduction, s. VII.

²⁸ *I A Temur, vlastitel' vselennoï: zhizn' i dei a tel'nost' Timura*, opisannya im samim, Nač s'ional'noï biblioteki Uzbekistana im. Alishera Navoi, Toshkent, 2007.

²⁹ *Menkim, sohibqiron jahongir Temur*, pseudo **Marsel Brion-Zebihullah Mansuri**, Çev. Farhod Ro'ziev va Fozil Tilovatov *Yangi asr avlodi*, Toshkent, 2011.

Özbek yazarları tatmin etmemiştir. Bu nedenle 2014 yılında Zakircan Gayibov isimli bir Özbek yazar, Mansuri'nin kitabını *Menem Timur Cihangirmen* başlığıyla doğrudan Farsçadan Özbekçe'ye tercüme edecekti. Bu kitabın tanıtımını yapan tanınmış Özbek edebiyatçısı Hurşid Devran tanıtım yazısında şöyle demektedir:

Söz konusu kitap Sahibkıran'ın dünyaya gelişinden ölümüne kadar devri esas alınmakta, olaylar bizzat Emîr Timur tarafından hikâye edilmektedir... Çok sayıda tarihi yıllıkların ve eserlerin kaynak olarak kullanılmış olmasına bakılmaksızın, bu eserde, tarihi hakikatlere uymayan çok sayıda bölümle karşılaşacaksınız... Bu sebeple kitabı kurgulanmış edebi bir eser olarak kabul etmenizi rica ediyoruz.³⁰

Görüldüğü gibi Özbek tarihçiler ve yazarlar, Mansuri'nin büyük ölçüde Mülfuzat üzerine inşa edilmiş ve menkıbevi hikâyelerle doldurulmuş bu otobiyografik romanının halk tarafından tarihi gerçeklik gibi algılanabileceğinden çekinmekte ve bu nedenle kitabın tanıtımında ve önsözünde gerekli uyarıları yapmaktaydı. Ne yazık ki bağımsızlıktan bu yana ideolojik bir *Timur kültü* yaratılmaya çalışılan ülkede halkın Timur'la ilgili gerçeklerden çok menkıbelere eğilim göstermesi neredeyse kaçınılmazdı. Dolayısıyla kitap çıktıktan kısa bir süre sonra tarihçi ve edebiyatçı olmayan çevreleri dahi rahatsız edecek bir hızla kamuoyuna mal olacaktı. Özbekistan gazetelerinden *Hurriyat*'ta çıkan bir makaledeki *Taşkent'te basılan "Men Cihangir Sahibkıran Amir Temur"* kitabı yalan malumatlarla dolu olmasına rağmen kamuoyuna mal oldu ifadesi söz konusu rahatsızlığın boyutlarını göstermesi bakımından çok ilginçtir.³¹ Yazar makalesinde *Bu tip yayınlar 'yalan yalanı doğurur' akidesine uygun olarak yeni yalanlara yol açmaktadır*³² dedikten sonra bu gibi kitapların basılmasının engellenmesini talep etmektedir. Bütün bu veriler bize Özbekistan'daki Timur'la ilgili bilgi kirliliğinin, daha şimdiden ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bağımsızlığa yeni kavuştukları yıllarda hiçbir eleştiriye tabi tutmadan Tüzükat ve Mülfuzat'ı bağrılarına basan Özbek aydınları, bizim aşağıda yapacağımız gibi, bu iki eserle ciddi biçimde hesaplaşmadıkları sürece, ülkelerindeki bu karmaşadan kurtulamayacaklarını göreceklere.

Tüzükat ve Mülfuzat ile ilgili bu karmaşa ve Mansuri ile başlayıp Özbek aydınlarınca üst düzeye tırmandırılan *Timur tarihini sahteleştirme* işlemi, ne yazık ki Türkiye'de de etkili olmağa başlamıştır. Türk tarihçisi Prof. Ahmet Şimşirgil tarafından hazırlanıp 2017 yılında basılan *Emir Timur* kitabı bu konuda şimdilik ilk örnek olarak karşımıza çıkmış durumdadır. Kitabın literatür çalışmalarını ve çatısını hazırladığı anlaşılan Avukat İrfan Hattatoğlu başlangıçtaki *Teşekkür* bölümünde *Kitabın hazırlanmasında esas itibarıyla Özbek kayıtlarını ve dokümanlarını esas aldık*

³⁰ *Mazkur kitob Sohibqironning dunyoga kelishidan to vafotiga qadar bo'lgan davrni qamrab olib, voqealar Amir Temur nomidan hikoya qilinadi...Juda ko'p tarixiy solnomalar va asarlarni o'rganib yozilishiga qaramay ushbu asarda tarixiy haqiqatga to'g'ri kelmaydigan juda ko'p o'rinlarga duch kelasiz...Shu sababdan uni asosan to'qima badiiy asar sifatida qabul qilishingizni so'raymiz.* (<http://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/marsek-brion-menkim-sohibqironahongir-temur.html>).

³¹ *Toshkentda chop qilingan "Men — jahongir sohibqiron Amir Temur" kitobi yolg'on ma'lumotlarga to'la bo'lsa-da, ommalashib ketdi* (<https://daryo.uz/2015/04/20/amir-temur-haqida-toshkentda-chop-etilgan-qalbaki-kitob-ommalashib-ketdi/>).

³² *Yolg'on yolg'onni tug'diradi' aqidasisiga amal qilib, yangi yolg'onlarga doya bo'lmoqda.* (<https://daryo.uz/2015/04/20/amir-temur-haqida-toshkentda-chop-etilgan-qalbaki-kitob-ommalashib-ketdi/>).

demektedir.³³ Yazarlar kitap boyunca tarihsel gerçekliği ve bilimsel niteliği akademik dünyada kabul görmeyen Tüzükat-ı Timuri'den alıntılar yapmakla kalmamış, Özbek çevirmenlerin bile önsözüne *bu kitap roman niteliğinde kurgulanmış bir eserdir ve tarihsel gerçekleri yansıtmadığı için bilimsel bir kaynak olarak kabul edilmemelidir* notunu koydukları Mansuri'nin sahte eseri *Men Cihangir Sahibkaran Amir Temur* adlı kitabı da kaynak olarak kullanmışlardır.³⁴ Şimşirgil-Hattatoğlu ikilisinin bu kitabıyla birlikte, İslam Kerimov'un özel çabalarıyla, bağımsızlık sonrası dönemde Özbekistan'da hızla uygulamaya konulan *Gerçek olsun-olmasın Timur'u yücelten her türlü kaynağa, efsaneye ve söylentiye gündemin gereklerine göre uydurulan sözde tarihsel gerçeklerin eklenmesiyle Özbek Devleti'nin simgesi olacak bir Timur Kültü yaratmak* projesinin bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde Türkiye'ye de sıçradığı görülmektedir.

2. Tüzükat Üzerine Değerlendirmeler³⁵

2.1. 12 Rakam Kültü

Tüzükat'ta Timur'un yönetim anlayışını ve uygulamalarını 12 madde hâlinde sıraladığı,³⁶ ülkesindeki toplumu 12 gruba ayırdığı,³⁷ başarılı bir saltanat için 12 kural sıraladığı,³⁸ Çağatay ulusundaki 12 boya damga verdiği³⁹ ve Oğullarına dağıttığı yönetim bölgelerini 12.000 süvarilik kapasiteyle sınırladığı⁴⁰ kaydedilmektedir. Benzer şekilde askerî alanda emîrlerini yönettikleri asker sayısına göre 12 kademeye ayırdığı,⁴¹ karargâhındaki görevli askerî birliğin mevcudunu 12.000 olarak tespit ettiği,⁴² savaşlar için 12.000 asker sayısını alt sınır olarak tayin ettiği,⁴³ savaşlarda saf tutma ve leşker kırma işlemi için 12 maddelik bir tüzük oluşturduğu⁴⁴ söylenmektedir. Tüzükat'ın bu verilerinden yola çıkılırsa 12 rakamının Timurlu devlet yönetiminde ve askerî uygulamalarda simgesel bir anlam taşıdığı, bir diğer deyişle, bu rakama,

³³ Şimşirgil, *Emir Timur*, s. 15.

³⁴ Şimşirgil, *Emir Timur*, s. 286. Daha yukarıda geniş olarak aktardığımız gibi, Zebihullah Mansuri kendi yazdığı uydurmalarla dolu kitaba Fransız Tarihçi Marcel Brion'un ismini koymuş, bu sahtekârlık Özbekçe, İngilizce ve Rusça tercümelerde de sürdürülmüştür.

³⁵ Bu çalışmada Tüzükat için Davy'nin de kullandığı Farsça nüsha esas olarak alınmıştır ve bundan sonra *Ebu Talib* olarak tanımlanacaktır. Özbekistan İlimler Akademisinin Doğu Bilimleri Enstitüsünde 8201 numarayla kayıtlı elyazması esas alınarak Bõribay Ahmedov tarafından yapılan çeviri ile Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresi kitaplığında bulunan ve 1967'de Alihan Tõre Sağuni tarafından yapılan çeviri kontrol amaçlı olarak kullanılacaktır. Mustafa Rahmi Bey tarafından 1923 yılında Langlés'den yapılan tercüme gerek Mülfuzat bölümlerini içermemesi ve gerekse bazı bölümlerin metinden çıkartılıp bazı bölümlerin de kısaltılmış olması nedeniyle sadece tercüme arası uyumluluk açısından değerlendirilmiştir. Davy'nin kullandığı Farsça nüshanın içermediği Mülfuzat bölümleri için ise Stewart'ın *Mulfuzat-ı Timuri*'sinden yararlanılmıştır.

³⁶ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 156-174; Ahmedov, s. 201-206; Sağuni, s. 71-76.

³⁷ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 204-216; Ahmedov, s. 217-220; Sağuni, s. 81-85.

³⁸ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 220-229; Ahmedov, s. 222-224; Sağuni, s. 86-88.

³⁹ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 310-312; Ahmedov, s. 247; Sağuni, s. 108.

⁴⁰ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 240; Ahmedov, s. 227; Sağuni, s. 91.

⁴¹ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 270, 290; Ahmedov, s. 236, 242; Sağuni, s. 98, 103-104.

⁴² *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 298; Ahmedov, s. 243-244; Sağuni, s. 105.

⁴³ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 372; Ahmedov, s. 264-265; Sağuni, s. 123.

⁴⁴ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 384; Ahmedov, s. 268; Sağuni, s. 126.

sayısal değerinin ötesinde, maddi ve manevi anlamlar yüklendiği sonucuna varmamız gerekmektedir. Diğer taraftan Timur hayatta iken yazılan ve onayından geçen Şami'nin Zafernâme'sinde, siyasi, toplumsal veya askerî alanların hiçbirisinde 12 rakamıyla ilişkilendirilmiş herhangi bir konuya rastlanmamaktadır. Yalnızca Yezdi, Timur'un müstakbel eşi Tuman Ağa için Semerkand'ın batı tarafında, yıldız burçlarının sayısına uygun olarak, *on iki bağ* kurdurduğunu yazmaktadır.⁴⁵ Benzer şekilde Yezdi, Timur'un Anadolu Seferinden döndüğü zaman *Kanıgi*⁴⁶ bağında verdiği ziyafetler için 12 köşeli bir misafir salonu hazırlattığını kaydeder.⁴⁷ Bu salonun her bir köşesinde dörtgen şeklinde sütunlar yerleştirilmişti.

Görüldüğü gibi Tüzükat bize, devleti, toplumsal yapıyı, yönetim ilkelerini ve askerî uygulamaları 12 rakamına göre şekillendirmiş bir Timur imajı sunarken, Timurlu tarihçilerin hiçbirisinde Timur'un herhangi bir uygulamasını bu rakama göre yaptığını gösteren en küçük bir ima bile yoktur. Sadece bu noktadan yola çıkarak Tüzükat'ın Timur tarafından yazılmadığı veya yazdırılmadığı, daha sonraki dönemde bir başka şahıs (muhtemelen Ebu Talib Turbatî'nin bizzat kendisi) tarafından yazıldığı sonucuna varmak mümkündür. Fakat bu yaklaşım Barthold'un *Timur ümmiydi, bu nedenle Tüzükat'ı yazmış olması mümkün değildir* şeklindeki kolaycılığına kaçmak anlamına gelebilir. Tüzükat'ın Timur'la bir ilgisinin olmadığını göstermenin yolu, burada bahsedilen uygulamaların Timur dışında başka kaynaklara dayandırılarak gündeme getirildiğinin gösterilmesiyle mümkündür. Bir diğer deyişle Tüzükat'ı yazan şahıs, Timur'a affettiği kuralların ve uygulamaların gerçek olduğuna inandırabilmesi için, eserini sunduğu Şahcihan dönemindeki Baburlü toplumu için tarihsel olarak kabul görebilecek ve benimsenmiş bazı örneklerle dayanmak zorundaydı. Bunların ortaya konularak, söz konusu uygulamaların Timur'la bir ilgisinin olmadığı gösterilebilirse, Tüzükat'ın da ne gibi kaynaklara dayanarak yazıldığı ve muhtemel yazılış dönemi ortaya çıkabilecektir. Tüzükat'ın Baburlü İmparatoru Şahcihan'a sunulduğu düşünülürse, eserde bahsedilenlerin ona yabancı olmaması, bir diğer deyişle kendisinden önceki Baburlü hükümdarları tarafından gündeme getirilmiş uygulamalar olması söz konusuydu. Dolayısıyla örnek uygulamaların Baburlü hanedan tarihinin derinliklerinde yatıyor olması gerekmektedir. Şimdi ayrıntılı bir şekilde bu incelemeyi yapacağız.

Öncelikle Babur'dan başlayarak Şahcihan'a kadar hüküm süren bütün hanedan üyelerinin bizzat kendileri tarafından yazılan veya yazdırılan bir anı/vekayi kitapları olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Bu kitaplar Babur'da Baburnâme (veya *Vekayi, Babur'un Hatıratı*); Hümayun'da *Hümayunnâme* (veya *Tezkere el-Vakiat*) Ekber'de *Ekbernâme*, Cihangir'de *Tüzük-i Cihangiri* ve Şahcihan'da *Padişahnâme* (veya *Şahcihannâme*) olarak bilinmektedir. Baburlü hanedanında böylesi bir geleneğin yerleşmiş olması nedeniyle, Şahcihan'a bir *Vakiat-ı Emîr Timur* sunulması herhangi bir soru işaretleriyle karşılaşmayacaktır.

Baburnâme'de, Babur Şah'ın Sultan İbrahim Lodi'yi mağlup ederek Hindistan'a girdiği dönemde ordusunun 12.000 kişilik bir büyüklüğe eriştiği kaydı dışında 12 rakamı ile ilgili herhangi bir gönderme bulunmamaktadır.⁴⁸ Babur'dan sonra tahta

⁴⁵ Yezdi, *Zafernâme*, s. 122.

⁴⁶ Aslı *Kandıgöl* olmalı.

⁴⁷ Yezdi, *Zafernâme*, s. 437.

⁴⁸ Babur, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 288, 306.

çıkan Hümayun döneminde ise konumuz açısından önemli birçok veri bulunmaktadır. Başmüverrih Mirhond'un *Kanun-i Hümayuni*'de aktardığına göre Hümayun, Baburlü toplumunu 12 sınıfa ayırmış ve en üstte kendisi ile oğlu Şehzade Ekber'in oluşturduğu 12. sıradan başlayarak geriye doğru sıralamıştı. 11'de Baburlü hanedanının diğer üyeleri, 10'da şeyhler ve seyyidler, 9'da vezirler, emirler ve üst düzey bürokratlar, 8'de hanedana yakın mansabdarlar,⁴⁹ 7'de daha alt seviyedeki mansabdarlar, 6'da kabile reisleri, 5'te toplumda bazı özellikleriyle ön plâna çıkmış insanlar, 4'te vergi toplama memurları, 3'te askerler, 2'de sivil halk ve en alt sırada da hizmetçiler ve nitelsiz görevliler yer almaktaydı.⁵⁰ Görüldüğü gibi yönettikleri devleti ve toplumu 12 sınıf hâlinde katmanlara ayırmak Timurluların değil, Hümayun'la birlikte Baburlülerin başlattığı bir uygulamadır.

Hümayun, daha ileride bahsedileceği gibi, başka alanlarda da 12 rakamını temel alan uygulamalar gerçekleştirmişti. Baburlü hükümdarın söz konusu 12 bağımlılığının kökü ise *Suriler* tarafından iktidardan uzaklaştırıldığı yıllara, Safevi Hükümdarı Şah Tahmasp'ın ülkesinde geçirdiği 15 yıllık sürgün dönemine dayanmaktaydı. Bu noktada Safevi dünyasında geçerli olan ve 12 İmam inancına dayalı olarak 12 rakamının birçok alanda manevi bir kült şeklinde kullanılması uygulamalarının sadece Hümayun üzerinde değil, aynı zamanda İran'ın Turbat bölgesinden gelen Tüzukat yazarı Mir Ebu Talib el Hüseyini et Turbatı üzerinde de etkili olduğunu düşünmemiz için bir hayli güçlü deliller vardır.

Bilindiği gibi Safevi Devleti'nin temellerini atan Şeyh Haydar, müritlerine kırmızı renkte ve 12 katmanlı *Tac-ı Haydar* adı verilen özel bir başlık giydirmektedir. Bu nedenle bu gruplara *Kızılbaş* adı verilmişti. Safevi Tarikatının dinî eksenine siyasi bir boyut ekleyen Şeyh Cüneyd, Diyarbakır'da kaldığı dört yıl içerisinde 12.000 kişiden oluşan bir mürit topluluğu oluşturmuştu.⁵¹ Şah İsmail'in ağabeyi Ali Sultan, Akkoyunlu Baysungur Mirza üzerine sefer yapacağını duyduğunda, kısa zamanda etrafında Rum ve Şam sufilerinden 12.000 süvari toplanmıştı.⁵² Şah İsmail'in Akkoyunlu Murad Bey ile 1503 yılında yaptığı *Almakuğa Savaşı*, Safevi Devleti'nin kuruluş tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Safevilerin Akkoyunlu Devleti'nin topraklarını ele geçirmesini sağlayan bu savaşta Şah İsmail'in ordusu 12.000 süvariden oluşmaktaydı.⁵³ Şah İsmail ile 12.000 kişilik mürit ordusu özdeşleşmesini, yine Hümayun'un anılarında aktardığı bir olayda görmekteyiz. Kâbil yakınlarındaki bir nehri geçerken akıntıya kapılma tehlikesi karşısında hiçbir emîrinin arkasından gelmemesi üzerine Hümayun'un *Behey mankaşalı ahmaklar, Şah İsmail bir uçurumun kenarında mendilini düşürse on iki bin adamı onu almak için anında kendilerini aşağı atar ve parçalanırlar. Siz hükümdarınızı yalnız bıraktınız, bir taneniz bile arkamdan gelmedi. Böyle bir askerden ne beklenir?* demişti.⁵⁴ Hümayun, ülkesine dönüp yeniden tahta oturduktan sonra, Şah İsmail'e benzer şekilde, kendisine bağlı 12.000 kişilik bir hassa ordusu oluşturacaktır.⁵⁵

⁴⁹ Baburlü devletinde iktâ sahiplerine *Mansabdar* adı verilmekteydi.

⁵⁰ Abu'l-Fazl Allami, *Akbarnâme*, s. 645-646.

⁵¹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-tevârih*, s. 229.

⁵² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-tevârih*, s. 333-334.

⁵³ Efendiyev, *Safevi Dövleti*, s. 54; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-tevârih*, s. 378.

⁵⁴ Hümayun, *Tezkire al Vakiat*, s. 94.

⁵⁵ Abu'l-Fazl Allami, *Akbarnama*, s. 642.

12 rakam kültürünün Baburlü devlet sistemine köklü bir şekilde yerleşmesini sağlayan hükümdar ise Hümayun'dan sonra tahta çıkan ve ülkeyi yaklaşık 40 yıl yöneten Ekber Şah'tır. Ekber Şah 1589 yılında gerçekleştirdiği bir yönetim reformuyla ülkeyi idari ve mali açıdan 12 *subas*'a ayırmış ve bu bölgelerin mali girdi-çıkıklarını ve merkezle ilişkilerini düzenleyecek 12 hazineci atamıştı.⁵⁶ Askerî alanda, tamamen şahsına bağlı 12.000 kişilik atlı ve yine 12.000 kişilik tüfekçilerden oluşan bir kuvvet oluşturdu.⁵⁷ Ayrıca sarayı ve başkenti korumakla görevlendirilen 12.000 kişilik bir muhafız kuvveti mevcuttu ve bunlar her ay 1000 kişisi yakın korumalık yapacak şekilde, dönüşümlü olarak görev yapmaktaydılar.⁵⁸ Ekber Şah döneminin bu 12 bağımlılığının devlet yönetimi ve askerîye ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Sosyal hayatın çeşitli alanlarında gruplandırmalar ve fiyatlandırmalar yapan Ekber Şah, 12 sınıflamasını çok ilginç alanlarda kullanmıştır. Söz gelimi, sivil ve askerî gemilerde çalışacak görevliler 12 sınıf hâlinde adlandırılmış ve maaşları bu sınıflamaya göre belirlenmiştir.⁵⁹ Ülkede kullanılacak çadırlar 10.000 kişiyi alabilecek büyük otağdan (*Bargâh*), sırta taşınabilecek tek kişilik çadırlara (*gûlalbar*) kadar tanımlanmış ve 12 grup hâlinde sınıflanmıştı.⁶⁰ Benzer şekilde bizzat Ekber Şah, ülkesinde giyilecek elbise modellerini, yönetici üst sınıflar tarafından giyilen *Takasiyah*'dan sokaktaki insanların giyeceği *Şalvar*'a kadar 12 sınıf hâlinde adlandırmış ve fiyatlandırılmalarını yapmıştı.⁶¹ Ekber Şah'ın saray bahçelerinde 12.000 geyik bulundurulması; ahırlarında beslenen at sayısının 12.000 olması, padişahın doğum gününde yapılan tartı törenlerinde altından tuza kadar 12 farklı maddeye karşı tartılıp kendisine hediye edilmesi, yakut gibi değerli taşların 12 kategori hâlinde sıralanmış ve fiyatlandırılmış olmaları ve nihayet bizzat Ekber Şah'ın bulunduğu her yerin 12 şamdan tarafından aydınlatılması söz konusu 12 rakam kültürünün hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından ilginç örneklerdir.⁶² Özellikle Ekber Şah döneminde, Safevi İran ile yarışabilecek düzeyde bir *12 rakam kültürü* oluşturulmasının nedenini de uzun yıllar Ekber Şah'a baş vezir olarak hizmet eden kayınpederi Bayram Han ve *Sadrılık* makamında görev yapan Şeyh Gadayi gibi etkin şahısların Şii mezhebinden oluşları ile açıklamak mümkündür.

Devlet yönetimi ve askerlik gibi alanlarda Tüzükât-ı Timuri'dekine benzer 12 maddelik kurallar oluşturma geleneği, Ekber Şah'tan sonra tahta çıkıp ülkeyi 1605-1627 yılları arasında yöneten Cihangir Şah döneminde de devam edecektir. Cihangir Şah kendi hatıralarında, tahta çıkar çıkmaz bütün ülkesinde geçerli olmak üzere 12 maddelik uyulacak kurallar listesi (*düstur 'ul 'a mal*) yayımladığını söylemektedir.⁶³ Bu 12 maddelik düstur listesi *Jagir*'lerden (*iktalar*) toplanacak vergiler, ülkedeki yolların emniyetinin sağlanması, tüccarların güvenliği, miras hukuku, içki üretim ve

⁵⁶ Vincent, Akbar, *The Great Moghul*, s. 371-372; Abu'l Fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 4.

⁵⁷ Abu'l-fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. -212-213. Çeşitli kaynaklara göre Baburlü ordusu 400.000 kişilik bir büyüklüğe sahipti. Ordunun büyük bir kısmını *mansabdâr* adı verilen ikta sahipleri tarafından oluşturulan atlı ve yaya askerler teşkil etmekteydi. Burada verilen rakamlar doğrudan merkezi hazineden maaş alan ve hükümdara bağlı askerî kuvvetlerle ilgilidir.

⁵⁸ Abu'l-fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 206.

⁵⁹ Abu'l-fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 232.

⁶⁰ Abu'l-fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 56-58.

⁶¹ Abu'l-fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 92-94.

⁶² Abu'l-fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 175, 130, 222, 5, 51.

⁶³ Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangiri*, s. 7.

tüketimi, ceza hukuku, arazilerin işletimi, evlilik hukuku, sağlık hizmeti, kurban kesme şekli, bayramlarda ve özel günlerde yapılacak kutlamaların düzeni ve bürokrasinin unvan, maaş ve yetki açısından yenilenmesi gibi konuları kapsamaktaydı. Bu yasal düzenlemeler *Ain-i Cihangiri* olarak adlandırılacaktır.⁶⁴ Cihangir Şah, iktidarının ileriki yıllarında, bu kez, askerî alanda geçerli olacak 12 maddelik bir kurallar manzumesi, yani tüzükat yayımladı.⁶⁵ Bu düzenlemeler bölgelerin askerî yöneticileri, yani, emîrler için yapılmış olup, askerî protokol kuralları, üst-ast ilişkileri, cezalandırma, din değiştirme konusunda zorlama yapılmaması, astlardan istenecek görevler, savaş fillerinin kullanımı, hükümdarlık mensuplarıyla olan ilişkiler gibi konuları kapsamaktadır. Yukarıda aktarılan bütün bu kurallar, hükümdarın anıları ile birlikte *Tüzük-i Cihangiri* olarak adlandırılacaktır. Görüldüğü gibi devleti 12 sınıfa ayırmak, saltanat ve devlet yönetimi alanındaki konuları 12 madde hâlinde sıralamak, 12.000 sayısını temel alan askerî uygulamalar yapmak Timur tarafından değil, muhtemelen Safevî geleneklerinden esinlenerek, Hümayun, Ekber ve Cihangir gibi Baburlü hükümdarlar tarafından gündeme getirilmiştir.

Bu noktada, Tüzükat yazarının Timur'la 12 sayısı eksenli uygulamalar arasında nasıl bir bağlantı kurduğunu daha iyi anlayabilmemiz için Şah Abbas dönemi Safevî tarihçiliğine göz atmamız gerekmektedir. Tarihçiler, Kızılbaş kuvvetlerini tasfiye ederek, yerlerine, Osmanlılarda olduğu gibi, bir kulluk (*gulam*) sistemi oluşturduğu, bürokrasiyi dönüştürdüğü ve batılların yardımıyla kendi dönemine göre modern bir ordu kurduğu için Şah Abbas'ı Safevî Devleti'nin ikinci kurucusu olarak tanımlamaktadırlar. Özellikle dönem tarihçileri Şah Abbas'ı Timur'a benzeterek *Sahibkiran-ı Alâ* olarak adlandırmakta ve Safevî Hanedanının Timurluların devamı oldukları yönünde bir algı yaratmağa çalışmaktaydı. Dönemin meşhur tarihçilerinden Siyaki Nizam, *Futuhât-e Homayun* başlıklı kitabında Şah Abbas ve Emîr Timur ile 12 rakamı arasında bir bağ kurmaktadır.

Yazar 12 bölüm olarak yazdığı kitabında Şah Abbas için on iki rakamının manevi açıdan ne kadar önemli olduğunu ispat edeceğini belirtmekte ve bunun için iki remz, yani şifre kullanacağını söylemektedir. Bunların birincisinde yazar, *Sahibkiran-ı Alâ* olarak adlandırdığı Şah Abbas'ın, Muzaffer Sahibkiran Emîr Timur'a benzer şekilde, iktidara geldiğinden bu yana büyük sorunlarla karşılaştığını ve bunları büyük bir başarı ile tek tek çözümlendiğini söylemekte ve bu olayların toplam sayısının 12 olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁶ Bu olayların neler olduğu ve hangi ölçülere göre seçildiği belli değildir. Kuşkusuz bu belirsizlik Timur için de söz konusudur. Fakat yazar burada Şah Abbas ile Emîr Timur arasında 12 rakamı üzerinden bir ortak zemin yaratarak, Şah Abbas için kullanılan *Sahibkiran-ı Alâ* tanımlamasını meşrulaştırmaya, her iki hükümdarın da *ilahi seçilmişlik* özelliğine sahip olduklarını göstermeye çalışmaktadır. İkinci bölümde ise yazar, *La ilahe illallah; Muhammed en Resulallah; Ali bin Ebu Talib; Şah Abbas Hüseyini* ve *Sahibkiran-ı Alâ* deyimlerinin hepsinin 12 harften oluştuğunu söylemekte, böylece bir taraftan Şah Abbas'ı *kelime-i şahadete* ve Hz. Ali'ye bağlarken

⁶⁴ Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangiri*, s. 7-10.

⁶⁵ Cihangir Şah, *Tüzük-i Cihangiri*, s. 205.

⁶⁶ *Sâhib Qirân-i A 'lâ muravvaj-i mazhab-i haqq-i a'imma-i isnâ 'ashar ast, va bi-hasab-i ittifaq-hamchunânki Sâhib Qirân-i zafar-nishân Amir Timur Küragân mülahaza-yi... az 'adad-i davâzda birün bud.* Bkz.Siyak-ı Nizâm, *Futuhât-e Homayun*, c. I, s. 334.

bir taraftan da Timur'a özenilerek verilen *Sahibkiran* unvanını meşrulaştırmaktadır. Söz konusu dönemde İranlı tarihçilerin kitaplarını 12 bölüm olarak yazdıkları ve şairlerin şiirlerini 12 beyitlik bölümler hâlinde düzenledikleri⁶⁷ hatırlanırsa Safevi Devleti'ndeki 12 sayısına yönelik kutsallaştırma sürecini daha iyi anlamak mümkündür. Şah Abbas, 1629 yılında, yani Ebu Talib'in Tüzukat'ı Şahcihan'a takdim etmesinden sekiz yıl önce ölmüştür. Bu noktadan hareketle kendisi de Fars kökenli ve muhtemelen Şii mezhebinden olan Mir Ebu Talib'in, Şah Abbas dönemi tarihçilerinin gündeme getirdikleri 12 rakam kültürünü ve Şah Abbas-Timur özdeşleştirilmesini yakından bildiği söylenebilir. Bütün bu veriler, Tüzukat'ta gördüğümüz neredeyse her konuyu 12'lik sınıflamaya tabi tutma anlayışının sadece Baburlü hükümdarlarının uygulamalarına değil, aynı zamanda Safevi devlet geleneğinde yaratılan 12 rakamı kültüne de dayandığını açıkça göstermektedir.

2.2. Şehzadeler ve Vezirler Tüzüklerindeki Uyumsuzluklar

Tüzukat'ta söylenenlerle Timur'un gerçek hayattaki uygulamaları arasındaki çelişkiler şehzadeleri ile ilgili görevlendirmeler konusunda da devam etmektedir. Tüzukat'a göre Timur, en büyük oğlu Cihangir Mirza'yı veliaht ilan etmiş ve 12.000 askere ulufe verebilecek büyüklükte bir vilayetin ikta edilmesini emretmişti.⁶⁸ Timur'un bu emrine göre ikinci oğlu Ömer Şeyh 10.000 askerlik, üçüncü oğlu Miranşah 9.000 ve en küçük oğlu Şahrüh da 7.000 askerlik vilayetleri ikta olarak alacaklardı. Torunlar ve diğer akrabalar için ise 3.000 ile 7.000 arasındaki bölgelerin verilmesi söz konusuydu. Ayrıca karındaşlara ve yakınlarla da yeteneklerine uygun olarak birinci mertebeden yedinci mertebeye kadar emîrlik ve valilik görevleri verilecekti.

Daha önceki bölümde yaptığımız gibi, Tüzukat'ın bu bölümünde de Timur'un gerçek hayattaki uygulamalarıyla karşılaştıracak ve çelişki olması hâlinde Tüzukat yazarının nereden ilham aldığını araştıracağız. İlk tutarsızlık zamanlama ile ilgilidir. Timur, bu emirnamede oğlu Cihangir'i veliaht ilan ettiğine göre, söz konusu ikta dağıtım işlemini Cihangir Mirza'nın ölümünden, yani 1376 yılından önceki bir tarihte yapmış olmalıdır.⁶⁹ Diğer taraftan, tarihi kayıtlara göre Timur'un en küçük oğlu Şahrüh'un doğum tarihi 1377 yılının Ağustos ayıdır. Bir diğer deyişle Şahrüh, ağabeyi Cihangir'in vefatından bir yıl sonra dünyaya gelmiştir. Bu durumda Timur henüz en küçük oğlu dünyaya gelmeden birkaç yıl önce onun da ismini kapsayan bir ikta listesi ilan etmiş olmaktadır. Tek başına bu çelişki bile Tüzukat'ın Timur'la ilgisi olmadığını kanıtlamak için fazlasıyla yeterlidir. Fakat Tüzukat'ın Timur tarafından yazıldığı veya yazdırıldığını savunan tarihçileri tatmin etmek için, biz yine de yukarıda uyguladığımız kıyaslama ve kaynak bulma yöntemiyle incelemeyi sürdürelim.

Timur'un iktidara geldiği 1370 yılından itibaren büyük oğlu Cihangir'i Harezm veya Cete üzerine seferlerde öncü birliklerin komutanlığı, isyan eden kabile reislerinin tedibi gibi görevlerde kullandığı görülmektedir. Fakat Timurlu tarihlerde bu dönemde Timur'un Cihangir'i veliaht olarak ilan ettiğine veya ona ayrı bir yönetim bölgesi

⁶⁷ Lorensky, *Coordination in space and time: Architectural chronograms in Safavid Iran*, (New Perspectives on Safavid Iran. Ed. Colin P. Mitchell), s. 201.

⁶⁸ *Tüzukat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 240; Ahmedov, s. 227; Sağuni, s. 91.

⁶⁹ Yezdi, Cihangir'in Timur'un Kamerüddin üzerine yaptığı dördüncü seferi sonrasında, Hicri 777 (1376) yılında öldüğünü yazmaktadır. Oğlu Pirmuhammed, babasının ölümünden 40 gün sonra dünyaya gelmişti, bkz. Yezdi, *Zafernâme*, s. 115.

tahsis ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. İlginç olan nokta Timur'un, büyük oğlu Cihangir'in öldüğü yıl, yani 1376'da, ikinci oğlu Ömer Şeyh'e Cete ile sınır durumunda olan Andican merkezli Fergana bölgesinin yönetimini vermiş olmasıdır.⁷⁰ Bundan sonraki ilk bölge tahsisi Miranşah'a yapılmıştır ve bu olay söz konusu şehzadenin Horasan'daki *Serbedar* isyanını bastırdığı 1389 yılında gerçekleşmiştir.⁷¹ Timur, Muzafferi hanedanını tasfiye ettikten sonra, 1393 yılı içerisinde, Ömer Şeyh'in yönetim bölgesini değiştirmiş, bir suyurgal ile Şiraz merkezli Fars eyaletini bu şehzadeye tahsis etmiştir. Yazdı, bu işlemle birlikte şehzadenin hassa ordusuna Şiraz bölgesi askerlerinin de ilave edildiğini kaydetmektedir.⁷² Timur, aynı yıl içerisinde, üç yıllık seferinin başlangıcında, şehzadelerle ilgili en kapsamlı görevlendirmeyi yapacak ve Hülagu Han'ın tahtını oğlu Miranşah'a verecektir. Tebriz merkezli bu bölge Rey, Derbend, Bakü, Şirvan, Gilan gibi şehirleri kapsamakta ve Osmanlı devletinin doğu sınırlarına kadar uzanmaktaydı.⁷³ Timur bu seferinin dönüşünde, Miranşah'tan boşalan Horasan bölgesi yönetimini en küçük oğlu Şahrüh'a verecektir.⁷⁴

Görüldüğü gibi Timur, şehzadelerine yönetim bölgelerini tahsis ederken bölgenin çıkarabileceği asker sayısını değil, siyasal niteliklerini göz önüne almaktadır. Ayrıca şehzadelerin yönetimine verilen bölgeler, Tüzükat'ta aktarılan büyüklüklerin çok ötesinde, neredeyse bir devlet büyüklüğündedirler. Bu veriler bize, Timur'un uygulamalarıyla Tüzükat'taki *Oğullara ve Torunlara ulufe verme tüzüğü* bölümünde aktarılan kuralların hiçbir ilgisi olmadığını göstermektedir. Nitekim Timurlu tarihlerin hiçbirisinde Timur döneminde şehzadelere asker sayısına göre ulufe verildiğine veya bölge tahsis edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Timurlu şehzadelerin hassa ordularının büyüklüğü konusunda da açık bir bilgi yoktur. Şehzadelerin kumanda ettiği ordular kendi hassa kuvvetleri ile, Timur tarafından yanlarına verilen büyük emirlere bağlı birliklerden oluşmaktaydı. Tarihi kayıtlara göre Anadolu seferi öncesinde Şehzade Muhammed Sultan'ın Semerkand'dan getirdiği ordunun büyüklüğü 30.000 civarındaydı. Bu ordu Ankara savaşı sonrasında Süleyman Çelebi'yi izleyerek Bursa'ya gidip şehri işgal edecektir. 1404 yılında Timur'u ziyaret ettikten sonra ülkesine dönüş yolunda Şehzade Ömer ile görüşen İspanyol Elçisi Clavijo, bu şehzadenin Tebriz civarındaki karargâhında 45.000 kişilik bir kuvvetin bulunduğunu kaydetmektedir.⁷⁵ Bu bilgiler bize Timurlu şehzadelerin, Tüzükat'ta bahsedilen rakamlardan çok daha büyük asker kapasitelerine sahip olabildiklerini göstermektedir.

Tüzükat yazarının, Timur'la hiç ilgisi olmayan *asker sayısına göre tahsisat sınıflaması* uygulamasını nereden almış olabileceğini araştırdığımızda karşımıza Baburlü Hükümdarı Ekber'in, *Tüzükat-ı Akbari* olarak da isimlendirilen *Ain-i Akbari*'si çıkmaktadır. Ekber Şah, Türk-İslam geleneğinde var olan ve Baburlü sisteminde *mansab* şeklinde ifade edilen ikta sistemini düzenlemiş, ulufenin sipahi çıkarma kapasitesine göre tahsis edildiği 33 kademeli bir mansabdârlık sistemi yaratmıştı.⁷⁶ Buna göre birinci sıradaki en küçük mansabdârlık 10 (*dahbaşi*), 33. sıradaki en büyük

⁷⁰ Yazdı, *Zafername*, s. 112.

⁷¹ Yazdı, *Zafername*, s. 175.

⁷² Yazdı, *Zafername*, s. 214.

⁷³ Yazdı, *Zafername*, s. 217.

⁷⁴ Şami, *Zafername*, s. 203.

⁷⁵ Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 163.

⁷⁶ Abu'l-Fazl Allami, *Ain-i Akbari*, s. 198-204.

derece ise 10.000 (*Dah Hazari*) asker büyüklüğündeydi. Bu sistemde mansabdar, besleyeceği atlı asker sayısına göre merkezi hazineden veya ikta edilen bölgenin gelirlerinden ulufe almaktaydı. Ekber Şah'ın üç şehzadesi vardı ve bunlara sırasıyla 10.000, 8.000 ve 7.000'lik mansablar tahsis edilmişti. Şehzadelerin dışındaki mansablar ise 5.000'den başlayıp 10 sipahiye kadar inmekteydi.⁷⁷ Tüzükat-ı Timuri'nin takdim edildiği Şah Cihan döneminde de Ekber Şah tarafından kurulan 33 kademeli sistemin muhafaza edildiği, fakat bulunduracakları asker sayısı ile devlet tarafından verilecek tahsisat rakamlarının birbirinden ayrıldığı görülmektedir. Tahsisat için kullanılan birim *zat* olarak tanımlanmış olup devlet bürokratları için de bu ölçü kullanılmaktaydı. Böylece şehzadelerin bulundurmaları ve savaş durumunda çıkarmaları gereken asker sayısı artırılmaksızın devletten aldıkları tahsisat yükseltilmiş olmaktadır. Lahori, Şah Cihan'ın tahta çıkışının 10. yılında şehzadelerin ve büyük emirlerin mansab miktarlarının yeniden düzenlendiğini kaydetmektedir. Buna göre büyük oğul Dara Sikuh'un tahsisatı 15.000 *zat*, asker sayısı 10.000 süvari; Şah Şuca'nın ve Evrengizb'in tahsisatları 12.000 *zat* ve 7.000 sipahi olacak şekilde düzenlenmiş, en küçük şehzade Murad Beheşt'e ise günlük 500 rüpye tahsis edilmişti.⁷⁸ Şahcihan'ın tahta çıkışının 20. yılında, yani 1647'de bu rakamlar Dara Sikuh için 20.000 *zat* ve 10.000 süvari; Şah Şuca ve Evrengizb için 15.000 *zat* ve 8.000 süvari; Murad Beheşt için ise 12.000 *zat* ve 9.000 süvari olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.⁷⁹ Bu düzenlemelerle hanedan dışı mansabdarların ve emirlerin tahsisatları da belirlenmekteydi. 20. yıl düzenlenmesinde Şah Cihan'ın kayınpederi ve baş veziri Yemin'üd-devle Asaf Han'ın mansabı 8000 *zat* ve ona eşit miktarda süvari olarak tayin edilmişti. Bütün bu tarihsel veriler, şehzadelerin mansablarını atlı asker sayısına göre tayin etme uygulamasının, Tüzükat'ta iddia edildiğinin aksine, Timurluların değil, Baburluların bir uygulaması olduğunu açıkça göstermektedir.

Tüzükat'ın Timurlu yönetimi ile ilgili olarak önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de vezirler ve vezirlerin devlet yönetiminde üstlendikleri roldür. Toplumun 12 sınıf olarak ayrıldığı bölümde vezirler, başkâtipler ve münşiler ile aynı seviyede, *yedinci taife* olarak tanımlanırken, *Vezir tutuş tüzüğü* bölümünde neredeyse iktidarın ortağı konumuna çıkarılmaktadır.⁸⁰ Bu bölümde Tüzükat, Timur'un ağzından, vezir olabilmenin dört ön şartını, asil olmak, akıllı olmak, halkı tanımak ve sabır, hoşgörü, barışseverlik gibi niteliklere sahip olmak şeklinde sıralamaktadır. Bu özelliklere sahip olan vezire devletin, askeriyenin ve halkın sorumluluğu verilecektir. Ancak böyle bir vezir, ülkenin gelişmesini, halkın ve askeriyenin huzurunu, hazinenin zenginleşmesini sağlayabilir. Akıllı ve bilgili bir vezir diplomasi veya kılıç yoluyla ülkeleri fethedebilmeli, düşman ordularını dağıtabilmeli, devletin bekçiliğini yapmalı ve padişahın karşısına çıkan sorunları kendi üzerine çekerek çözebilmelidir. Bu niteliklere sahip bir vezir devletin ortağı olarak kabul edilmelidir. İyi vezir için Nizamülmülk, kötü vezir için ise Abbasi Halifesi Mut'asım Billah'ın veziri İbn Al'ami örnektir. Tüzükat, bu noktada, vezirin önemini aşırı derecede büyüterek

⁷⁷ Ain-i Akbari'deki sıralama şu şekildedir: 5000, 4500, 4000, 3500, 3000, 2500, 2000, 1500, 1250, 1000, 900?, 800, 700, 600, 500, 400, 350, 300?, 250, 200, 150, 120, 100, 80, 60, 50, 40, 30, 20, 10.

⁷⁸ Lahori, *Padişahnâma*, c. I, s. 292.

⁷⁹ Lahori, *Padişahnâma*, c. II, s. 717 (*Mansab-ı padişahzâdahâyi kamgâr va Amiray-i namdâr*).

⁸⁰ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 210, 252-266; Ahmedov, s. 219, 231-234; Sağuni, s. 84, 94-97.

Timur'un ağzından uydurma bir hadisi gündeme getirmekte ve Hz. Muhammed'in *peygamber olmasaydım sultanların hizmetinde vezir olmak isterdim* dediği iddiasını ileri sürmektedir.

Diğer taraftan Timur'un devletini mutlak bir otorite ile yönettiği ve yönetim erkini oğulları da dâhil hiç kimseyle paylaşmadığı bütün tarihi kaynaklarca doğrulanan bir durumdur. Bu nedenle Timur, Abbasi hilâfetine, Selçuklularda, Safevilerde, Baburlülerde ve Osmanlılarda geçerli uygulamanın aksine, devlet bürokrasisinin üst noktasında görev yaparak hükümdarın yetkilerini paylaşabilecek bir vezirlik makamı oluşturmadığı gibi, bu nitelikte herhangi bir atama da yapmamıştır. Timur, sadece askerî alanda değil, gerekli gördüğü sivil yönetim alanlarında ve hatta bayındırlık işlerinde bile emirlerini kullanmaktaydı. Bu uygulama bölge ve ülke divan başkanlıkları için de geçerliydi. Bu nedenle Timurlu tarihlerin hiçbirisinde vezir unvanlı bir yöneticinin adı geçmemektedir. Bizzat Timur'un görevlendirmesi ile yazılan Şami'nin *Zafernâme*'sinde vezir sözcüğü sadece bir yerde geçmektedir.⁸¹ Bu da bize Timur döneminde bazı görevlilere vezir unvanı verildiğini göstermektedir. Fakat Şami'nin *Büyük kurultayda noyanlar, emirler ve devlet erkânı ile müzakere ve meşveret ettiler* şeklindeki tanımlamasından yola çıkılırsa, vezirlerin devlet bürokrasisinde üst düzey toplantılara katılamayan sıradan görevliler olarak kabul edildiği düşünülebilir.⁸² Nitekim Şami, Timur'la Moğol Han'ı Hızır Hoca'nın kızı Tevekkül Hanım arasında kıyılan nikâhı anlatırken, törene sadece emirlerin ve kadıların katıldığını vurgulamaktadır.⁸³ Yine Şami, Timur'un Hindistan seferi sonrası Semerkand'a gelişinde hatunları, şehzadeler ve emirler tarafından karşılandığını, şehzadeler, emirler ve ağaların hükümdarın üzerine altın paralar serptiklerini yazmaktadır.⁸⁴ Timur devleti açısından çok önemli olan böylesi törenlerde vezirlerin adının geçmeyişi Timur'un devlet yönetim anlayışında vezirliğin önemsiz ve sıradan bir görev olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu noktada, Tüzükat'ta vezirliği göklere çıkarıp neredeyse Hz. Peygamber'in idealindeki görev konumuna getiren Timur'un gerçek hayatta neden etkili bir vezirlik makamı oluşturmadığı veya Timurlu tarihlerde hiçbir vezir isminin neden geçmediği gibi sorular gündeme gelmektedir. Kuşkusuz bu soruların cevabı, basitçe, Tüzükat'ın Timur tarafından yazılmamış veya yazdırılmamış olduğudur. Tüzükat yazarı, Baburlü ve Safevi devlet yönetim geleneğindeki etkili vezirlik anlayışını örnek almış ve Timur yönetimine uygulamıştır. Baburlü hükümdarlarının kendilerini Türk olarak tanımlamaları nedeniyle de, ideal vezir örneği olarak, Reşidüddin Fazlullah veya Şemsüddin Cüveyni gibi neredeyse hükümdarları düzeyinde şöhret kazanmış İlhanlı vezirleri yerine, tanınmış Selçuklu veziri Nizamülmülk'ü kullanmıştır.

Tüzükat'taki vezirler bölümünün en büyük tutarsızlığı Timur'un *Memleket Raiye Veziri, Sipahi Veziri, Emanet Veziri ve Müesseseler Veziri* adı altında her gün divanhanede hazır olacak dört vezir tayin ettiğinin söylenmesidir.⁸⁵ Çünkü başta

⁸¹ *Batnir kalesi fethinde hediye edilen 300 atı emirler, koşun serdarları ve büyük vezirler arasında taksim etti.* (Şami, *Zafernâme* s. 220).

⁸² Şami, *Zafernâme*, s. 135.

⁸³ Şami, *Zafernâme*, s. 205.

⁸⁴ Şami, *Zafernâme*, s. 252.

⁸⁵ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 302-304; Sağuni, s. 106; Ahmedov, s. 245.

Selçuklular olmak üzere Türk İslam devletlerinin çoğunda var olan bu nitelikteki vezirlik makamları Timur yönetiminde oluşturulmamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Timur, bu görevleri emirlerine yaptırmaktaydı. Bu nedenle Timurlu kaynaklarda söz konusu görevleri gerçekleştiren hiçbir vezir ismi geçmemektedir. Nitekim Timur'un devlet yönetimi üzerine bir çalışma gerçekleştiren Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü uzmanlarından D. Yusupova, Tüzükat'taki bu görevli vezirler sıralamasını yaptıktan sonra Giyaseddin Semerkandi, Yezdi, Şami, Hafız-i Ebru, Arabşah, Havafi, Abdurrezzak Semerkandi gibi kaynaklarda Timur dönemi vezirleri ile ilgili özel bir bölümün veya bilginin olmadığını söylemekte ve *elbette vezirler hakkındaki dağınık bilgi kırıntılarından yola çıkarak vezirler ve onların faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir* demektedir.⁸⁶ Timurlularda vezirlik makamının oluşturulması ve Selçuklularda veya İlhanlılarda olduğu gibi bazı vezirlerin ön plâna çıkması olayı, Timur'dan sonra Şahrüh döneminde başlamıştır.⁸⁷ Timur'un ardından tahta çıkan Timurlu hükümdarlar, iktidarını hiçbir şekilde kimseyle paylaşmayan Timur kadar güçlü olmadıkları için, devlet yönetimini, atadıkları vezirlerle paylaşmak zorunda kalmışlardır. Hüseyin Baykara döneminin meşhur vezirleri Ali Şir Nevai ve Kemaliddin Mahmud, bu nitelikteki vezirlere örnek olarak verilebilir.

Timur döneminde, merkezde, ülke genelini kapsayacak şekilde görev yapan vezirlik kurumunun olmadığını ve Timur'un bu görevleri emirleri aracılığıyla yürüttüğünü açıkça ortaya koyan en özgün kaynak, 1404 yılında Semerkand'ı ziyaret ederek Timur'la görüşen İspanyol Elçisi Clavijo'dur. Elçi Timur'un üç büyük mabeyincisi (*chamberlain*) olduğunu ve bunların bir divan çerçevesinde bütün devlet işlerini yürüttüklerini yazmakta ve bu şahısların isimlerini Burunday,⁸⁸ Şahmelik ve Nureddin olarak vermektedir.⁸⁹ Muizz'ül Ensab'daki Timur dönemi listelerinde Şah Melik (Barlas) *yasavullar*, Burunduk Barlas *tuvaçılar* ve Şeyh Nureddin ise *emirler* grubu içerisinde yer almaktadır.⁹⁰ Yezdi, Timur'un Çin seferine çıkmadan önce Emir Burunduk Barlas'a, kayıtları inceleyerek ordunun sayısını tespit görevi verdiğini yazmaktadır. Yine Yezdi'ye göre Şeyh Nureddin, Bursa'nın ele geçirilmesinden sonra vergilerin toplanması ve Osmanlı hazinesinin nakli konularında görevlendirilmişti. Bir başka dönemde Şeyh Nureddin, Gürcistan'da ekinlerin hasadı ve ordunun lojistik desteğinin sağlanması gibi konuları çözümlenmekteydi.⁹¹ Şah Melik, İran'daki bazı şehirlerin mal ve haraçlarını toplamakla görevlendirilmişti.⁹² Clavijo'ya göre bu üç büyük mabeyinci, Timur'un çevresiyle ve dış dünya ile bağlantılarına aracılık etmekte, yabancı elçilerin seyahat ve konaklama programlarını düzenlemekteydi.⁹³ Görüldüğü gibi Timur yönetiminde, Tüzükat'ın söylediğine benzer bir *vezaret sistemi*

⁸⁶ Yusupova, *Amir Temur Saltanatı Davlat Tuzılışı Masalasiga Dair, Amir Temur Savoklari*, c. 1, s. 30.

⁸⁷ Yusupova (s. 31) çalışmasında, Mücmel-i Fasihi'den alıntı yaparak, Timur döneminden sadece 1401 yılında Herat şehrini yönetme görevi verilen Hoca Şemsüddin Simnani'nin ismini verebilmektedir. Fakat Tüzükat'ta tanımlanan vezirlik bölge değil ülke genelinde yetkisi olan ve merkezde çalışan vezirleri tarif etmektedir. Dolayısıyla Simnani bir örnek olamaz.

⁸⁸ Aslı *Burunduk*.

⁸⁹ Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 116, 148.

⁹⁰ *Muizz'ül Ansab*, 97b-100b.

⁹¹ Yezdi, *Zafername*, s. 397, 415.

⁹² Yezdi, *Zafername* s. 429.

⁹³ Clavijo, *Embassy to Tamerlan*, s. 148, 149.

bulunmamaktadır. Türk-İslam devletlerinde vezirler tarafından gerçekleştirilen görevler, Timur'un kurduğu yönetim sisteminde bizzat kendisinin gözetimindeki emîrler aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. Vezirlik kurumu Timur'un ardından Şahrüh döneminde kısmen şekillenmeye başlamış ve Timurlu Devleti'nin son dönemlerinde giderek etkinliği artan bir makam hâline dönüşmüştür.

Tüzükat'ın vezirler konusundaki bir diğer tutarsızlığı da Timur'un Emîr Hüseyin ile birlikte Ali Bek Kurbanî tarafından esir alınarak hapsedilmeleri hikâyesiyle ilgilidir. Olay Horasan'ın Mahan bölgesinde olmasına karşın Tüzükat, Harezm'de gerçekleştiğini, bu olay sırasında Timur'un yalnız olduğunu ve vezirlerinden Aziziddin isimli bir şahıs tarafından kurtarıldığını ileri sürmektedir.⁹⁴ Olay, Timur'un iktidara henüz geçmediği bir tarihte gerçekleştiği için bu dönemde Timur'un vezirlerinin olması mümkün değildir. Ayrıca Timurlu tarihlerin hiçbirisinde Aziziddin isimli bir şahsa rastlanmamaktadır. Bu olayı ayrıntılı biçimde anlatan Natanzi, Emîr Timur ve Emîr Hüseyin'i yakalayarak hapseden Ali Bek Kurbanî'nin, ağabeyi Muhammed Bek tarafından yapılan sert uyarı üzerine onları serbest bıraktığını, fakat pinti tabiatı nedeniyle onlara at ve silah vermediğini, bu esnada olayı öğrenen Mahan bölgesindeki Sencerî kabilesi reisi Mubarekşah Sencerî'nin her iki emîre de yardımcı olduğunu yazmaktadır.⁹⁵

2.3. Kabileler ve Emîrler Konularındaki Tutarsızlıklar

Tüzükat'a göre Timur 40 Çağatay kabilesinden 12'sine tamga vermiş ve bunlardan bir has ordusu oluşturmuş, emîrlerini de bu kabilelerden seçmiştir. Kalan 28 kabile ise Timur'un yeterince güvenmediği, dolayısıyla ordusunun ihtiyat bölümünde yer verdiği tamgasız kabilelerdir. Tüzükat Timur'un ağzından bu on iki tamgalı kabileyi Barlas, Tarhan, Argun, Celayir, Tülkici, Dulday (veya Davalday), Mogol, Süldüz, Tugay, Kıpçak, Arlat ve Tatar olarak sıralamaktadır.⁹⁶ Bu noktada Timurlu kaynaklarda Timur'un Çağatay kabilelerini tamgalı ve tamgasız olarak ayırdığına dair en küçük bir bilgi dahi olmadığını ifade etmeliyiz. Timurlu kaynaklar Timur'un kendi kabilesi olan Barlas'ı ön planda tuttuğu konusunda hemfikirdirler. İspanyol Elçi Clavijo da bu durumu doğrulamaktadır. Timur'un kabileler arasında bir ayırım yapmadığı biliniyor olsa da biz, diğer konularda yaptığımız gibi, Tüzükat'ın bu konudaki iddialarının tarihi kaynaklarla ne kadar uyduğunu inceleyelim.

Timurlu hükümdarlar döneminde görev yapmış şahıslarla ilgili en özgün kaynak olan Muizz'ül-Ansab ile Şami ve Yezdi gibi Timurlu tarihçilerin eserleri incelendiğinde Timur dönemi emîrlerin bağlı oldukları kabileler; Barlas, Durbat, Nüküz, Nayman, Kıpçak, Bilküt, Duğlat, Celayir, Süldüz, Merkit, Yasavuri, Sangari-Turkmen ve Kıyat şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca Horasanlı, Afganlı ve Harezmli birer emîr ile tarhan unvanlı bir emîr daha vardır.⁹⁷ Bu liste ile Tüzükat'ın listesi karşılaştırıldığında Tarhan, Togay ve Tülkici isimli kabilelerin ne Timur dönemi tarihlerinde ne de Müizzü'l-Ansab isimli anonim eserde olmadıkları görülmektedir. Tüzükat'ta kabile ismi olarak verilen *tarhan* sözcüğü, Timur döneminde sadece bir unvan olarak kullanılmaktaydı. Timurlu

⁹⁴ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 266; Sağuni, s. 97; Ahmedov, s. 234.

⁹⁵ Natanzi, *Müntehab'üt Tevârih*, s. 57-58.

⁹⁶ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 308; Sağuni, s. 108; Ahmedov, s. 247.

⁹⁷ *Muizz'ül-Ansab*, 97b-100b; Ando, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-Ansab*, s. 66-68.

tarihlerde Timur'un savaşta başarı gösteren bazı kimselere tarhanlık unvanı verdiğine dair kayıtlar vardır.⁹⁸ Tarhan adının bir grup için kullanılması, Timur'dan çok sonra başlayan bir uygulamadır. Baburnâme'de 1495 yılında Semerkand'da gerçekleşen bir *Tarhanlar İsyanı* olayından bahsedilmektedir. Yine Baburnâme'nin bir başka bölümünde bulunan *Fazıl Tarhan, Bey Tarhanlarından olmayıp Türkistan'ın Tüccar Tarhanlarından* şeklindeki ifade, Tarhanların ancak 1500'lere doğru bir grup hâline dönüştüklerini göstermektedir.⁹⁹ Tüzükat'ta tamgalı kabilelerden birinin adı olarak anılan *Togay* sözcüğü de tarihi kaynaklarda şahıs ismi olarak kullanılmakla birlikte, kabile ismi olarak hiçbir yerde geçmemektedir. Benzer şekilde, bir kabile adı olarak *Tülkici* sözcüğü hiçbir Timurlu dönemi kaynağında görülmemektedir. Tüzükat'ta tamgalı kabileler arasında sayılan Argun, Dulday (Davladay) ve Mogul kabileleri ise Timur döneminde değil, Sultan Ebu's-said döneminde, yani, Timur'dan neredeyse yarım yüzyıl sonra ortaya çıkmış kabilelerdir. Muizz'ül-Ansab'daki kayıtlara göre Sultan Ebusaid dönemi kabilelerinin sıralamasında Argun kabilesi birinci sırada olup emîrlerinden altısı, tuvaçlarından üçü ve tümen emîrlerinden sekizi bu kabiledendir. Mogul ve Dulday kabilelerinden de ikişer emîr bulunmaktadır.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi Tüzükat'ta Timur'un ağızından ifade edilen *sözde tamgalı* 12 kabilenin üçü dönem kaynaklarında kabile olarak zikredilmemektedir. Diğer üçü de Timur'dan yarım yüzyıl kadar sonra tarih sahnesine çıkmışlardır. Bir diğer deyişle Tüzükat'ın Timur'un tamgalı kabileleri olarak sıraladığı 12 kabilenin altısı ile ilgili bilgiler tarihi gerçekler ile uyuşmamaktadır.

Tüzükat'ın Timurlu emîrlerle ilgili ifadeleri de çok sayıda çelişki barındırmaktadır. Tüzükat'ın *emîrler* faslında Timur'un, iktidar yürüyüşüne başladığı zaman yanında olan 313 kişiyi emîr yaptığı, bunlardan dördünü beglerbegi olarak adlandırdığı, bu dördlünden birini de Emir-ül Ümera tayin ettiği söylenmektedir. Ayrıca Timur birincisi 1000 (*Amir-i avval*), ikincisi 2000 (*Amir-i Dovvam*) şeklinde biner biner artarak 12. sıradaki emîr'in (*Amir-i davâzdahom*) 12.000 askere komuta edeceği 12 dereceli bir emîrlik sistemi yaratmakta ve böylece 12 emîr daha tayin etmektedir.¹⁰¹ Daha sonra Timur tamga verdiği 12 kabileden emîrlik verdiği isimleri emîrlik dereceleriyle birlikte sıralamakta, tamga vermediği 28 kabilenin reislerine de *ulus emîri* unvanını verdiğini söylemektedir.¹⁰²

Timurlu tarihler ve bu konuda en özgün kaynak olan Muizz'ül-Ansab ile Tüzükat'ın emîrlerle ilgili verileri karşılaştırıldığında, sınıflandırma, adlandırma ve sayı konularında ciddi uyuşmazlıklar görülecektir. Öncelikle Timur ordusunda *beglerbegi* yani, *beylerbeyi* makamı ve unvanı yoktu. Bu unvan Safevi ve Osmanlı devletlerinde kullanılmaktaydı. Timur devletinde bu unvanın karşılığı *Emir'ül Ümera*'dır. Timur ordusunda, Tüzükat'ın iddia ettiği gibi emîrler binlik artışla 12 kademeye ayrılmamıştır. Binlik emîrleri, yani *Emir-i Hezare*'nin üstü *Emir-i Tuman* olup 10.000 kişilik bir kuvvetin idarecisiydi.¹⁰³ Tüzükat ise binlik ile on binlik emîrlerin

⁹⁸ Yezdi, *Zafernâme*, s. 167.

⁹⁹ Babur, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 37.

¹⁰⁰ *Muizz'ül Ansab*, s. 154b; Ando Shiro, *Timurididsche Emire nach dem Mu'izz al Ansab*, s. 172-173.

¹⁰¹ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 270-272; Sağuni, s. 97-98; Ahmedov, s. 235-236.

¹⁰² *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 308-312; Sağuni, s. 108; Ahmedov, 247-248.

¹⁰³ Şami, *Zafernâme*, s. 288; Yezdi, *Zafernâme*, s. 193; Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 157.

arasında sekiz emîrlik kademesi daha olduğunu iddia etmekte, *Amir-i dahom* adını verdiği tümen emîrinin üstüne *Amir-i Yazdâhom* (11. kademe) ve *Amir-i Davâzdahom*'u (12. kademe) eklemektedir. Timur ordusunda böylesi bir kademelendirme yoktur ve tümen emîrinin üzerindeki makam *Emîr-ül-Ümera* makamıdır. Emîrlerin binliklerine göre isimlendirilmesi Baburlü devletinde uygulanmaktaydı. Bu konu aşağıda, *savaşçı birliklerin büyüklüğü* başlıklı bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tüzükat'ta Timur'un ağzından hangi kabileden kimleri emîr yaptığına dair bir liste verilmektedir.¹⁰⁴ Bu listedeki isimleri Timur'un yanında görev yapan emîr ve bürokratların liste hâlinde verildiği Muizzü'l Ansab ve Timur döneminin en özgün tarihleri olan Şami ve Yezdi'nin *Zafernâme*'lerinde tek tek araştırdığımızda karşımıza çok ilginç bir tutarsızlıklar tablosu çıkmaktadır.¹⁰⁵ İlk isim Tarhan kabilesinden Emîr Bayezid olarak verilmektedir. Yukarıda Timur döneminde *tarhan* isimli bir kabile olmadığını, ancak Timurlu Ebussaid döneminde bir tarhan grubunun ortaya çıktığını göstermiştik. Muizzü'l Ansab'daki Timurlu emîr, tuvaçı ve bahadırlar arasında Bayezid ismi geçmemektedir. Timur'un iktidara yürüdüğü yıllarda Celayir ulusu reisi olan Emîr Bayezid vardır ve bu şahıs Tuğluk Timur'un ikinci Maveraünnehr seferi sırasında Moğol sultanının emriyle *yasaka yetkürülmüş*, yani infaz edilmiştir.¹⁰⁶ Timurlu tarihlerdeki diğer bir Bayezid, Burulday kabilesinden olup Timur'la girdiği mücadeleyi kaybederek Hindistan'a kaçmıştır ve dolyısıyla Timur'un emîri olmamıştır.¹⁰⁷

İkinci isim Argun ulusundan Taş Hoca olarak verilmiştir. Argun kabilesinin Timur'dan yarım asır kadar sonra tarih sahnesine çıktığını yukarıda aktarmıştık. Ayrıca ne Müizzü'l Ansab'da ne de Timurlu tarihlerde Taş Hoca ismi geçmektedir. Tüzükat'ta üçüncü sırada Celayir kabilesinden Tok Timur ve Şir Behram'ın adları verilmektedir. Timur'un emîrlerinden olmayan Tok Timur, Moğol Han'ı Tuğluk Timur'un ilk Maveraünnehr seferinde bölgeyi ele geçirmek için gönderdiği üç emîrden birisidir ve Kereyit kabilesindedir.¹⁰⁸ Şir Behram Celayir, başlangıçtan itibaren Timur'la birlikte olan emîrlerden birisi olmakla birlikte, Timur tarafından değil Cete Han'ı Tuğluk Timur tarafından emîr yapılarak Celayir kabilesinin başına getirilmiştir. Behram Celayir'in ölümünden sonra Timur, oğlu Adilşah'ı emîr yaparak Celayir kabilesinin başına getirecektir.¹⁰⁹ Tüzükat'taki listede bunlardan sonraki isim Tülkici ulusundan Olcaytu Berdi/ Apardi'dir.¹¹⁰ Dönem kaynaklarında Tülkici adlı bir kabilenin olmadığını yukarıda göstermiştik. Benzer şekilde, karşılaştırma yaptığımız kaynaklarda, Olcaytu Berdi isimli bir şahıs ismine de rastlanmamaktadır. Timurlu tarihlerde Olcaytu Apardi adı geçmektedir. Burada Apardi'nin yanlışlıkla Berdi olarak okunduğunu düşündüğümüzde de Tüzükat'ın verdiği bilgi doğru değildir. Çünkü Apardi kabilesinin lideri olan Olcaytu Apardi, Emîr Kazagan'ın, daha sonra da torunu

¹⁰⁴ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 308-312; Sağuni, s. 108; Ahmedov, 247-248.

¹⁰⁵ *Muizzü'l Ansab*'da Timur döneminde görev yapan 43 emîr, 21 bahadır, 20 tuvaçı, 9 yasavul, 3 mühürdar, 3 Türkçe münşi ve 23 Farsça münşinin isimleri ve bağlı oldukları kabileler (bazıları eksik) verilmiştir.

¹⁰⁶ Yezdi, *Zafernâme*, s. 41.

¹⁰⁷ Yezdi, *Zafernâme*, s. 171.

¹⁰⁸ Şami, *Zafernâme*, s. 18.

¹⁰⁹ Yezdi, *Zafernâme*, s. 80, 109.

¹¹⁰ Ebu Talib ve Sağuni'de *Berdi* olarak geçiyor. Buna karşın Ahmedov, Berdi lâkaplı bir emîr olmadığını düşünerek tercümesinde *Apardi* şeklinde düzeltilmiştir.

Emîr Hüseyin'in emîrliğini yapmıştır.¹¹¹ Timur'un yanına geçtiğinde uzun süreden beri kabilesinin reisliğini yapan bir emîr idi. Bir diğer deyişle Timur tarafından emîr yapılmamıştır.

Tüzükât, Dulday ulusundan Taban Bahadır ve San Bahadır olmak üzere iki isim vermektedir. Yukarıda Dulday kabilesinin Timur döneminde var olmadığını, Ebussaid döneminde ortaya çıktığını göstermiştik. Taban Bahadır ismi Timurlu kaynaklarda geçmekte, fakat Bilküt kabilesinden olduğu belirtilmektedir.¹¹² San Bahadır ismi ise hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Tüzükât'taki emîr isimlerinin sorunlu olanlarından bir diğeri de Ali Derviş'tir. Tüzükât'ta Timur, *Tugay ulusundan Ali Derviş'e emîrlik verdim* demektedir. Timur döneminde Tugay isimli bir kabilenin olmadığını yukarıda göstermiştik. Timurlu kaynaklarda Ali Derviş isimli üç şahıs vardır. Bunların birisi Hacı Barlas'ın torunudur.¹¹³ Emîr olup olmadığı bilinmeyen bu şahsın, Tüzükât'ta bahsedilen kişi olması durumunda Timur'un onu Barlas kabilesi içerisinde belirtmesi gerekirdi. Diğer İki Ali Derviş'in birisi Süldüz kabilesi reisi Bayan Süldüz'ün oğludur ve Timur'a suikast tertip ettiği iddiasıyla öldürülmüştür.¹¹⁴ İkincisi ise yine Timur'un rakiplerinden Beyazıd Celayir'in kayınbiraderi olup bu şahıs Timur'un emîri olmamıştır. Tüzükât'ta Kıpçak ulusundan olduğu söylenen Sarı Buka ise Timurlu kaynaklarda Celayir kabilesinden olarak geçmektedir.¹¹⁵ Tatar ulusundan olduğu söylenen Konak Han ismi de hiçbir dönem kaynağında bulunmayan şahıslardandır. Tüzükât'ta adı geçen Timur Hoca Oğlan ve Müeyyed Arlat gerçekten Timur'un emîrlerindedir. Fakat bunlarda bile çelişkiler vardır. Tüzükât, Timur Hoca/Hâce Oğlan'ın Moğol ulusundan olduğunu söylemektedir. Moğol ismi ise Timur döneminde Cete bölgesinden gelen düşmanlar için kullanılmış olup, ancak Ebussaid döneminde Timurlu devleti içerisinde bir kabile olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Nitekim Baburnâme'de, Cete'deki hanlık mücadelesini kaybeden İsen Buka Han'ın halkı ile birlikte Uluğ Beg'e sığınarak yardım istemesi, Uluğ Beg'in ise bunların bir kısmını esir alıp büyük bir kısmını vilayetlere dağıtması sonucunda Maveraünnehr ve Horasan'da Moğol kabilelerin ortaya çıkışı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.¹¹⁶

Görüldüğü gibi Tüzükât'a göre Timur tarafından emîrliğe yükseltildiği söylenen 12 emîrin çoğu tarihi kayıtlarda yer almamakta, yer alanlar ise bağlı olduğu kabileler açısından tutarsızlık göstermektedir. Gerek kabile ve gerekse emîr isimlerindeki bu kadar fazla çelişkinin ve tarihi kaynaklarla uyuşmamanın nedeni, basitçe, Tüzükât'ın çok daha geç bir dönemde ve bir üçüncü şahıs tarafından yazılmış olmasıyla açıklanabilir.

Tüzükât'ın kabilelerle ilgili tutarsızlıkları bu kadarla bitmemektedir. Tüzükât'ın *Dost-Düşman'a Muamele Tüzüğü* bölümünde Timur, Süldüz ve Cete emîrlerinden nefret ettiğini söylemekte, bunun nedenini de Cengiz neslinden Kabûl Şah'ı han seçip ona dostluk ahdi vermelerine rağmen, Timur'un saltanat tahtına oturduğunu işittiklerinde, kendisine yağcılık yapmak için ahitlerini bozarak onu öldürmeleri

¹¹¹ Yezdi, *Zafernâme*, s. 29.

¹¹² Yezdi, *Zafernâme*, s. 59, 98.

¹¹³ Yezdi, *Zafernâme*, s. 131.

¹¹⁴ Yezdi, *Zafernâme*, s. 112.

¹¹⁵ Yezdi, *Zafernâme*, s. 70, 98.

¹¹⁶ Babur, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, c. I, s. 9.

şeklinde izah etmektedir.¹¹⁷ Diğer taraftan Timurlu tarihlere göre Kabûl Şah, Cete askerleri Maverâünnehr'den çıkarıldıktan sonra Emîr Hüseyin'in Maverâünnehr hâkimi olduğu 1360 yılında kukla han olarak tahta çıkarılmıştı.¹¹⁸ Derviş tabiatlı bir şahıs olan Kabûl Şah'ın halkla doğrudan diyalog içerisinde olması nedeniyle, bir yıl dört ay sonra Emîr Hüseyin tarafından öldürülmüş ve yerine yine Cengiz sülâlesinden Adil Sultan çıkarılmıştır.¹¹⁹ Bir diğer deyişle Kabûlşah'ın ölümünde Cete ve Süldüz emîrlerinin hiçbir dahli yoktur. Timur'un iktidarı ele geçirdiği 1370 yılında öldürülen kukla han ise Kabûl Şah değil, Adil Sultan'dır ve bizzat Timur'un emriyle öldürülmüştür. Natanzi bu olayı *Sultan-ı Gazi, Emîr Hüseyin'i mağlup ettikten sonra Adil Sultanı da katlettirdi* sözleriyle açık bir şekilde ifade etmektedir.¹²⁰ Görüldüğü gibi Tüzükat'ta bu konuyla ilgili olarak söylenenlerin tarihi gerçeklerle hiçbir alakası yoktur.

Bunoktada, Farsça ordu komutanı anlamına gelen *sipehsâlâr* sözcüğünün Tüzükat ve Mülfuzat'taki kullanımlarına da değinmek gerekmektedir. Tüzükat, Moğol Han'ı Tuğluk Timur'un Emîr Timur'u Maverâünnehr tahtına oturttuğu oğlu İlyas Hoca'ya *sipehsâlâr* olarak tayin ettiği iddiasındadır.¹²¹ Benzer şekilde Mülfuzat'ta da 1357 yılında, sözde Iraklıların saldırısını önlediği için Emîr Timur'un dönemin Maverâünnehr hâkimi Emîr Kazagan tarafından *sipehsâlâr* yapıldığı iddiası vardır.¹²² Ordu Komutanı anlamına gelen bu unvan, Ortaçağ'da bazı Türk-Müslüman toplumlarında kullanılmış olmakla birlikte, Moğol askerî geleneğinde bulunmamakta, dolayısıyla da Çağatay Hanlığı coğrafyasında kullanılmamaktadır. Timur döneminde Çağatay coğrafyasındaki ordu komutanları *emîrû'l-ümerâ* olarak adlandırılmaktaydı. Safevi devletinin kuruluş yıllarında da ordu komutanları *emîrû'l-ümerâ* veya *kurçibaşı* olarak adlandırılırlarken, I. Abbas döneminden itibaren *sipehsâlâr-ı İran* veya *sipehsâlâr-ı küll-i leşker-i İran* deyimleri kullanılmaya başlanmıştır.¹²³ Bu dönemden sonra Safeviler sadece kendi ordu komutanları için değil, yabancı ülkelerin ordu komutanlarını da *sipehsâlâr* sözcüğüyle tanımlamaya başlamışlardır.¹²⁴ I. Abbas'ın iktidar döneminin 1571-1629 yılları arasında olduğu, Tüzükat-ı Timuri'nin de 1637'de Baburlü hükümdarı Şah Cihan'a sunulduğu düşünülürse, Tüzükat'ın hangi tarihlerde ve kim tarafından yazılmış olabileceği konusunda doğru bir öngöründe bulunma imkânı doğmaktadır.

2.4. Din

Tüzükat'a göre Timur Peygamber neslinden olan seyyidlerden birisini Ehl-i İslam'a *sadr* tayin ettiğini ve kendisine vakıfların kontrolü, vakıf mütevellilerinin, kadınların, müftülerin, muhtesiblerin tayini, seyyidlerin, ulemâların, şeyhlerin ve diğer

¹¹⁷ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 324; Ahmedov, s. 251; Sağuni, s. 111.

¹¹⁸ Yezdi, *Zafername*, s. 57; Şami, *Zafername*, s. 32. Natanzi, s. *Müntehab'üt Tevârih*, s. 64. Şami ve Natanzi, Kabûl Şah'ın Maverâünnehr emîrlerinin meşvereti sonrasında tahta çıkarıldığını söylerlerken, Yezdi, bu olayda aslan payını Timur'a vermekte ve Timur'un Emîr Hüseyin'le meşveret ettikten sonra Kabûl Şah'ı tahta çıkardığını yazmaktadır.

¹¹⁹ Natanzi, *Müntehab'üt Tevârih*, s. 225. Yezdi ve Şami Kabûl Şah'ın öldürülmesinden bahsetmezler.

¹²⁰ Natanzi, *Müntehab'üt Tevârih*, s. 225. Şami, Adil Sultan'ın ismini Çağatay Ulusu Hanları listesinde Kabûl Şah'tan sonra 29. han olarak kaydetmiştir. (s. 15). Buna karşın ne Şami ne de Yezdi Adil Sultan'ın Timur tarafından katledilmesi konusuna değinmemişlerdir.

¹²¹ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 24; Ahmedov, s. 160.

¹²² *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 33.

¹²³ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-tevarih*, s. 604, 605, 613; DİA, *Sipehsâlâr maddesi*, c. 32, s. 259.

¹²⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-tevarih*, s. 300, 313.

dinî hak sahiplerinin suyurgallerinin tayini yetkisi verdiğini söylemektedir.¹²⁵ Din kurumları, görevlileri ve din önderleri üzerinde bu kapsamda bir yetki ancak İslam devletlerindeki *Şeyhülislamlık* konumu için geçerlidir.

Timur'un iktidarı boyunca çok sayıda sadr tayin ettiği ve bunları dinî konulardan çok, yapı denetçiliği, elçilik ve bölgelerin haraçlarının toplanması gibi dünyevi işlerde görevlendirdiği görülmektedir.¹²⁶ Timur'un gözetiminde yazılan Şami'nin Zafernâme'sinde Timur'la Hızır Han'ın kızının evlilik törenlerinin anlatıldığı bölüm, Timur döneminde bütün imparatorluğu kapsayan dinî bir makam veya unvanın olmadığı yönünde güçlü işaretler vermektedir. Şami, *Emîrler, kadılar hazır olarak şer'i nikâhla Tevekkül Hanım'ı Emîr Timur'a teziç ettiler* demektedir, nikâhı kimin kıydığından söz etmemektedir.¹²⁷ İslam devletlerinde hükümdarla ilgili bu tip işlemlerin devletin en üst düzeydeki dinî otoritesi tarafından yapılması geleneği göz önüne alınırsa, Timur'un nikâhının bürokratik niteliği olmayan bir din adamı, muhtemelen bir İslam âlimi tarafından kıyıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Timur döneminde *şeyhülislam* unvanının farklı çerçevelerde kullanıldığı bilinmektedir. İlk şekil Taftazani gibi büyük âlimlerden bahsedilirken *şeyhülislam* hitabının eklenmesi olup bu hitapla şahsın yüceltilmesi amaçlanmaktadır. İkinci şekil, Marginani ailesinde olduğu gibi, unvanın bir aile lâkabı biçiminde kullanılmasıdır. Üçüncüsü ise bazı şehirlere atanan din görevlilerinin bu unvanı kullanmaları şeklindedir.¹²⁸ Bütün bu veriler bize Timur döneminde imparatorluğun genelini kapsayan tek bir dinî otoritenin veya makamın olmadığını açıkça göstermektedir.¹²⁹ Ülke genelinde dinî otorite anlamında şeyhülislamlık makamı Şahrüh döneminde ihdas edilecektir.¹³⁰ Bütün bu tarihi veriler, Tüzükat'ta, Timur'un İslam dinine revaç verme konusundaki ilk tüzük maddesi olarak ifade edilen *ülkede en üst düzeyde bir dinî otorite yaratıldığı* iddiasının doğru olmadığını göstermektedir.

Tüzükat'taki din konusuna ilişkin en çarpıcı ifade, Seyyid Şerif Cürcani'nin Timur'a, İslam'ın ilk yüzyılından beri *müceddid* olarak kabul edilmiş kişilerin listesini kapsayan bir mektup gönderdiği ve Timur'un *8. yüzyılın müceddidi* olarak seçtiği iddiasıdır. Tüzükat'taki iddiaya göre Cürcani, Hz. Peygamber'e atfedilen *Allah (c.c) bu ümmete her yüz yılın başında dinini yenileyecek birisini (bir müceddid) gönderecektir*¹³¹ şeklindeki bir hadisten yola çıkarak, sekiz kişilik bir liste yapıyor ve İslam'a yaptığı hizmetler nedeniyle dönemin İslam âlimlerinin Timur'u *8. yüzyılın*

¹²⁵ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 176; Ahmedov, s. 207; Sağuni, s. 76.

¹²⁶ Mevlâna Abdullah Sadr'a İsfahan, Mevlâna Kutbuddin Kummi'ye Şiraz'ın haracının toplanması görevi verilmişti. (Yezdi, s. 384). Mevlâna Ubeydullah Sadr, Yesevi Türbesinin denetlenmesi ve Hindistan'a elçilik gibi konularda görevlendirilmişti. (Yezdi, s. 275, 316).

¹²⁷ Şami, *Zafernâme*, s. 205-206.

¹²⁸ Yezdi, *Zafernâme*, s. 424.

¹²⁹ *Der tamami-yi mamâlikî mahrusa Şeyhü'l İslâm*.

¹³⁰ Bu konuda geniş bilgi için Shiro Ando'nun *The Shaykh al-İslâm as a Timurid Office* başlıklı mükemmel çalışmasına bakılmalıdır.

¹³¹ Söz konusu hadisin çıkışı Ebû Alkame'ye dayanmaktadır. Ebû Alkame *Bildiğime göre Ebu Hureyre Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etti" dedi. Allah bu ümmete her yüzyılın başında dinini yenileyecek birisini (müceddid) gönderecektir*. Bu hadis, Buhari, Müslim, Tirmizi, Nesai ve İbn-i Mace gibi tanınmış hadisçiler tarafından doğrulanmamış ve sadece Ebu Davud tarafından (Melahim 1) rivayet edilmiştir. Bu sebeple sahihliği konusunda ciddi şüpheler bulunmaktadır.

müceddidi seçtiklerinin müjdesini veriyordu.¹³² Tüzükat'a göre Timur bu mektubu okuduktan sonra büyük bir sevinçle piri Ebu Bekr Tayabadi'ye gönderecek, karar onun tarafından da onaylandıktan sonra tarih defterine işletecektir. Cürcani'nin bu sözde mektubundaki müceddidler listesi Timur dışında, bir Emevi halifesi, iki Abbasi halifesi, bir Büveyhi, bir Selçuklu ve iki İlhanlı sultanından oluşmaktaydı.¹³³ İlginç olan nokta listede hiçbir din âliminin olmayışı ve listedekilerin tümünün siyasi otoriteyi temsil eden halifeler ve hükümdarlar olmasıydı.

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren söz konusu hadisin gerçekliği, *müceddid* sözcüğüyle kimin ya da kimlerin kastedildiği veya müceddidlerin din alanında ne tipte çalışmalar yapmış olmalarının gerektiği gibi konularda tartışmalar ortaya çıkmıştı. Bu konuda fikir birliği olmadığı için farklı isimlerden oluşan farklı listeler oluşturulmaktaydı. Konuyla ilgili belirleyici unsur, listeyi yapanların din anlayışı ile bağlı oldukları mezheplerin ve dinî akımların öncelikleriydi. Fakat o güne dek yapılan listelerin tamamı İmam-ı Şafi ve Gazzali gibi din alanında çalışmalar yapmış insanlardan oluşmaktaydı. Aslında hiçbir dönemde İslam alimleri bir araya gelerek herhangi bir yüzyılın müceddidini seçmiş değillerdi. Sadece bazı âlimler, kişisel fikir olarak, geçmiş dönem din önderlerinden bazılarının isimlerini vermek suretiyle müceddid olmaları gerektiği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardı. Tüzükat ise, Timur'un ağzından ve Cürcani'nin kaleminden, dönemin İslam âlimlerinin Timur'u *yüzyılın müceddidi* seçtikleri yönünde bir iddiayı gündeme getirmektedir.

Diğer taraftan Harezmi din âlimleri Timur'un ülkesini *darü'l harb* ilan etmişlerdi.¹³⁴ Bu âlimlere göre onunla yapılacak savaş cihad kabul edilmeliydi ve bütün Müslümanlar için vacipti.¹³⁵ Memlûk din âlimleri ise daha da ileri giderek, Timur'un Müslüman kabul edilemeyeceği yönünde fetvalar vermişlerdi. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında, Tüzükat'taki *İslam alimlerinin ortak kararıyla Timur'un müceddid seçildiği* yönündeki iddianın saçmalık derecesi hemen ortaya çıkmaktadır. Gerçekten böyle bir şeyin olması hâlinde, eserleri boyunca *Timur'un İslam'ın hamisi* olduğunu sık sık tekrarlayan Şami, Yezdi gibi Timurlu tarihçilerin bu kadar büyük bir olayı aktarmamaları, Timur'un müceddidliğini göklere çıkarmamaları mümkün müdür? Dönem tarihçilerine göre Timur, İslam dinini korumuş, güçlendirmiş ve hamilik yapmıştır. Hiçbir Timurlu tarihçi onun İslam dininde *tecdid*, yani yenileşme yaptığı konusunda en küçük imada bile bulunmamaktadır. Dolayısıyla da eserlerinde *müceddid* sözü hiç geçmemektedir. Ayrıca Cürcani'nin bu yönde bir mektubu olduğuna dair hiçbir tarihi kaynakta en küçük bir bilgi bile yoktur. Cürcani'nin kelâm, felsefe, mantık, astronomi, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, tefsir ve tasavvuf gibi çok geniş bir yelpazede gerçekleştirdiği 100'e yakın eser içerisinde İslam'da *tecdid* ve müceddidlik üzerine yaptığı tek bir çalışma bile bulunmamaktadır. Bir diğer deyişle

¹³² Hicri 8. yüzyıl.

¹³³ Tüzükat'taki müceddidler listesi şöyledir: 1-Halife Ömer b. Abdülaziz, 2- Halife Harun er-Reşid, 3- Halife Muktedir Billah, 4- İzzüdevle Deylemi (Şii Büheyhi devletinin kurucusu), 5- Selçuklu Sultanı Sencer, 6- İlhanlı Hükümdarı Gazan Han, 7- İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han, 8- Emîr Timur. (*Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 180-196; Ahmedov, s-209-214; Sağuni: 77-81).

¹³⁴ İslam geleneğinde İslami bir yönetimin hüküm sürmediği bölgeler *Darü'l harb* olarak adlandırılmaktadır. Burada belirleyici unsur, yöneticinin Müslüman olup olmaması değil, uygulanan yönetim anlayışının İslami olup olmadığıdır.

¹³⁵ Natanzi, *Müntehab 'üt Tevârih*, s. 120.

Tüzükat'ta Cürcani'ye atfedilen mektup baştan aşağı hayal ürünüdür. Diyanet'in İslam Ansiklopedisindeki Tecdid maddesinde, bu hayal ürünü mektuptan yola çıkılarak, *müceddidlik* konusunda tamamen esassız bir felsefi değerlendirme yapılmıştır.¹³⁶ Bu konuyu *Günümüz Türk Tarihçiliğinde Timur Üzerine yaratılan Efsaneler* başlıklı bir çalışmada ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz için burada bırakıyoruz.

Tüzükat'ın *halkın durumundan haberdar olma, din büyükleri ve evliyaların mezarlarının bakımı, vakıfların düzenlenmesi gibi konularla ilgili kurallar* bölümünde Timur, evlâtlarına vakıf kurmak suretiyle türbeleri bakılıp onarılacak bir din büyükleri listesi vermektedir.¹³⁷ Listenin başında *Emîr-ü'l Müminin Şah-ı Merdan Ali bin Ebu Talib* şeklinde ifade edilen Hz. Ali vardır ve Timur onun kabrinin bakımı için Necef ile Hullan bölgelerinin vakıf olarak tayin edilmesini istemektedir. Hz. Ali'yi Hz. Hüseyin, Şeyh Abdulkadir Geylâni ve İmam-ı Azam Ebu Hanife izlemektedir. Timur'un arzusu bunların mezarları için Bağdat çevresinden yüksek gelirli bölgeler ayrılması yönündedir. Listenin bundan sonraki isimleri İmam Musa Kâzım, İmam Muhammed Tâki, Selman-ı Farisi, İmam Ali bin Musa şeklindedir. Görüldüğü gibi listedeki isimlerin çoğu 12 imam Şia'sının önderleridir.¹³⁸ Bu bölümdeki verilere göre Tüzükat, mezhep olarak Şia'yı benimsemiş bir Timur imajı çizmektedir.

Diğer taraftan İmam Musa Kâzım, İmam Muhammed Taki, Selman'ı Farisi ve İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin kabirlerinin Bağdat'ta olduğu ve Timur'un her gittiği yerde evliya veya din önderi kabul ettiği kimselerin kabirlerini ziyaret etme alışkanlığı göz önüne alınırsa, Tüzükat'a göre çok önem verdiği iddia edilen bu şahısların türbelerini ziyaret etmesi gerekirdi. Halbuki Timur'un Bağdat'ta sadece İmamı Azam Ebu Hanife'nin ve Behlül-ü Dâna'nın mezarını ziyaret ettiği bilinmektedir.¹³⁹ Bu durumda Tüzükat'taki listenin Timur'a değil, Tüzükat yazarına ait olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Ayrıca bu listede bulunan bütün din önderlerinin kabirleri 1393'lerden itibaren Timur'un imparatorluğuna kattığı topraklar içerisindeydi. İmam Ali ibn Musa'nın türbesinin bulunduğu Tus şehrini, daha da erken, 1389 yılında ele geçirmişti.¹⁴⁰ Bir diğer deyişle Timur, Tüzükat'ta iddia edildiği gibi, söz konusu şahısların türbelerinin bakımı için vakıflar kurulmasını istiyor olsaydı, bunları gerçekleştirmek için gerekli imkânlarla ve zamana sahipti. Timurlu tarihlerde Timur'un bu listedeki şahıslardan herhangi birisiyle ilgili bir vakıf kurdurduğuna veya böyle bir niyeti olduğuna dair hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Timur'un, kendi yapmadığı bir şeyi haleflerinin uyması gereken bir kural hâline dönüştürmesinin hiçbir mantığı yoktur. Bu tutarsızlığın açıklaması ise, basitçe, Tüzükat'ın Timur'la hiçbir ilgisinin olmayışı, muhtemelen Şii mezhebinden olan birisi tarafından yazılmış olmasıdır.

¹³⁶ Görgün, "Tecdid", *DİA*, c. 40, s. 236.

¹³⁷ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 358, Sağuni, s. 119; Ahmedov, s. 261.

¹³⁸ Hz. Ali birinci imam, Hz. Hüseyin üçüncü imam, İmam Musa Kâzım yedinci imam, İmam Ali bin Musa sekizinci İmam, İmam Muhammed Tâki dokuzuncu imamdır. Selmân-ı Farisi Hz. Ali'nin erkân-ı erbaa üyesidir. Kadiri tarikatının kurucusu Abdulkadir Geylani Hz. Ali soyundandır.

¹³⁹ Şami, *Zafernâme*, s. 173; Yezdi, *Zafernâme*, s. 228, 376. Abbasi Halifelerinden Harun Reşid'in çağdaşı olan Behlül-ü Dana halifenin akıl hocasıydı.

¹⁴⁰ Timurlu tarihlerde Timur'un Tus şehrini fethettiğinde Şiiilerin sekizinci imamı olan Ali ibn Musa'nın Türbesini ziyaretine dair herhangi bir kayıt yoktur. Yezdi, Timur'un Tus ve Kelat şehirleri üzerine sefer yaparken yol üzerinde bulunan Ebu Müslim Horasani'nin kabirini ziyaret edip dua okuduğunu kaydetmektedir. (Yezdi, *Zafernâme*, s. 130).

2.5. Ordu Düzeni Konusundaki Tutarsızlıklar

Timur ordusunun askerî düzeni, Toktamış'la gerçekleştirdiği Kundurça savaşına kadar, İslami ordu düzeniyle benzerlik göstermekle birlikte isimlendirme farklıydı ve Moğol askerî geleneğinden gelen isimler kullanılmaktaydı.¹⁴¹ Bu isimlendirmeye göre öncü kuvvetler *Hiravul* (veya *Karavul*), merkez ordu *Gol*, sağ kol *Barangar*, sol kol *Cavangar* ve ihtiyat birlikleri ise *Çağdavul* olarak adlandırılmaktaydı. İslami ordu düzeni geleneğine göre önemli bir farklılık sağ ve sol kolların dış yanında *kanbül* adı verilen ve hedefleri, rakibin arka tarafına dolanarak çember içine almak olan yan birliklerin varlığıydı. İsimlendirme de görülen bir diğer farklılık da düşman kuvvetlerini takip için çıkarılan keşif kollarına *monkulay* adı verilmesidir. Timurlu tarihçilerin bazı yerlerde *monkulay* ile *hiravul* sözcüklerini eş anlamlı olarak kullandıkları görülmektedir.

Şimdi Timur dönemi kaynaklarında savaş düzeninin nasıl olduğuna bakalım. Bizzat Timur'un denetiminde yazılan Şami'nin *Zafernâme*'sinde toplam dört savaşla ilgili olarak *yasal*, yani savaş düzeni konusunda açıklamalar vardır. İlki Emîr Hüseyin ile Emîr Timur'un Cete kuvvetlerine karşı yürüttükleri *Çamur savaşı* ile ilgilidir.¹⁴² Burada Timur-Hüseyin ittifak kuvvetleri iki kol hâlinde düzenlenmişti. Sağ kola Emîr Hüseyin, sol kola ise Emîr Timur kumanda etmekteydi. Şami'nin anlatışına göre Timur kolunun önünde Timur Hâceoğlan komutasında *hiravul*, yani öncü birlikleri, dış yanda ise Emîr Sariboga komutasında *kanbül* birlikleri bulunmaktaydı. Emîr Hüseyin kolu da simetrik biçimde, yani önde *hiravul*, sağ dış yanda ise *kanbül* birlikleri olacak şekilde konuşlanmıştı. Şami sol kolun ana *gol*'ünün altı emîr komutasındaki birliklerden oluştuğunu yazmaktadır. Sonuçta sağ ve sol kol ana birliklerinin müttefik ordunun merkez *gol*'ünü, *kanbüllerin* ise sağ ve sol kolları oluşturduğu düşünülürse, *Maveraünnehr* ordusunun klasik İslami-Türk ordu yapılanmasına uygun olarak önde *hiravullar*, ardında merkez *gol*'lar ve yanlarda ise *barangar* ve *cavangar*, yani, sağ ve sol kanatlar şeklinde dizildiği görülmektedir. Şami, bu savaşta bir *çağdavul*, yani ihtiyat kuvvetinin olup olmadığına değinmemektedir. Timur, iktidarının ilk dönemlerinde, söz konusu klasik ordu düzenlemesini sürdürmüştür. Şami'nin verilerine göre Şiraz seferi sırasında Şah Mansur'a karşı gerçekleştirilen ordu düzenlemesi, Çamur savaşındaki düzenlemeye büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Timur orduyu, birisi kendi komutasında, diğeri de Muhammed Sultan komutasında olacak şekilde iki ana *gol*'a ayırmıştı. Kendi *gol*'ünün *kanbülünde* Emîrzâde Pirmuhammed, Muhammed Sultan'ın *kanbülünde* ise Şeyh Timur Bahadur bulunmaktaydı. Muhammed Sultan'ın *gol*'ünün önünde Timur Hoca, Timur'un kendi *gol*'ünün önünde ise Emîrzâde Şahrüh *hiravul* olarak görevlendirilmişlerdi.¹⁴³

1391 yılında Altınordu Han'ı Toktamış ile Kundurça'da yapılan savaş, Timur'un kendine özgü ordu düzenlemesini geliştirmesi bakımından çok önemlidir. Bu savaşta

¹⁴¹ Osmanlılar da dahil olmak üzere orta çağ Müslüman-Türk devletlerinde uygulanan askerî savaş düzeni geleneksel beşli sisteme göre şekillendirilmişti. Bu düzenlemede önde *pişdar* veya *mukaddem* denilen öncü kuvvetler; sağda *meymene* adı verilen sağ kol, sol da ise *meysere* olarak adlandırılan sol kol bulunmaktaydı. *Mukaddem*, yani öncü birliklerin arkasında yer alan merkez kuvvete ise *Muasker* veya *Kalbgâh* denilmektedir. Merkezin arkasında ise yedekler, yani *ihtiyat* kuvvetleri mevcuttu.

¹⁴² Şami, *Zafernâme*, s. 33-34; Yezdi'de (s. 58) orduların savaş düzenine daha kısa değinilmiştir.

¹⁴³ Şami, *Zafernâme*, s. 162-163.

Timur, Şami ve Yazdi'nin ifadeleriyle, ordusunu o güne dek hiçbir hükümdarın yapmadığı şekilde yediye bölmüştü. Şami'de aktarılan görevlendirilmelere göre bu yedi birim şu şekildedir. Önde Hiravul, yanlarda barangar (sağ kol) ve cavangar (sol kol) yer almaktaydı. Bu kolların dış yanlarında her birisinin kendi kanbüleri mevcuttu. Timur'un geleneksel beşli sistemden yediye geçerken asıl değişikliği merkezde yaptığı görülmektedir. Oluşturduğu *hassa alaylarını* sağ ve sol olmak üzere merkez gol'ün her iki yanına yerleştirmişti. Ayrıca kendi komutasındaki ana gol'ün bir bölümünü öne çekerek bir başlangıç kuvveti yaratmıştı.¹⁴⁴ Bu yapılanmada bizzat Emîr Timur tarafından yönetilen ana gol'ün gerektiğinde öne düşmana doğru baskı uygulayabilecek bir kuvvet, gerektiğinde de geri dönüp arkadan saldırıyı karşılayabilecek bir artçı kuvvet, yani çağdavul hâline dönüştürüldüğü görülmektedir. Nitekim savaşın ilerleyen dönemlerinde Toktamış Han bir yarma hareketi ile Timurlu ordusunun arkasına geçtiğinde, ona karşı emrindeki kuvvetlerle geriye dönerek bizzat Timur'un saldırıya geçmesi ordu düzenlemesinin bu şekilde olduğunu doğrulamaktadır.¹⁴⁵ Bir diğer Timurlu tarihçi, Natanzi, Kundurça savaşındaki görevlendirmeleri aktarırken, aynı zamanda Timurlu ordu düzenini de tarif etmektedir. Natanzi, Timur'un Toktamış'a karşı ikisi kanbül olmak üzere dokuz gol oluşturduğunu söylemektedir.¹⁴⁶ Yazdi ve Şami ise dış yanlarda görev yapan kanbüleri ayrı gol saymayıp doğrudan Barangar ve Cavangar'a dahil etmektedirler.

Timur'un yaptığı görevlendirmelerden yola çıkılırsa 1402 Ankara Savaşı'nda da benzer bir savaş düzeni uygulandığı görülecektir. Merkez'in gerisinde, ortada *ana gol* vardır ve bizzat Timur tarafından yönetilmektedir. Şehzade Miranşah sağ kanadı, Şahrüh sol kanadı idare etmekteydi. Timur yönetimindeki ana gol'ün sağ ön tarafına Emîr Taştumur, sol tarafına ise Celâlî'l İslam Tevekkül ile birlikte çok sayıda emîrlere tayin edilmişlerdi.¹⁴⁷ Merkez gol'ün önüne doğru yerleştirilen bu birliklerin gerektiğinde kanatlarla işbirliği yaparak Osmanlı ordusunun kanatlarına doğru saldırdıkları Timur'un fetihnâmesindeki *Sağ kanatta Emirânşah Küregen Bahadır Oğlan, Şeyh Nureddin Bahadır, Burunduk Bahadır, Devlet Timur ile bazı bahadır ve begler; Pirmuhammed Oğlan, Iskender Bahadır ile Ahmed Bahadır merkezin önünde büyük gayret sarfedip, bahadırılık ve yiğitlik göstererek, onun (Bayezid'in) sol kanadını bozup hezimete uğrattılar* şeklindeki sözlerden anlaşılmaktadır.¹⁴⁸ Ankara Savaşında Timurlu Ordusunun gerisinde bir çağdavul kuvveti olup olmadığı konusunda kaynaklarda bir açıklık yoktur. Fakat Yakup Bey komutasındaki Ankara Kalesi'nin Timurlu ordusunun arka tarafında kaldığı düşünülürse, savaş sırasında kaleden gelebilecek bir saldırıya karşı ordunun gerisinde bir ihtiyat kuvveti bırakıldığını düşünmemiz gerekmektedir.

Sonuç olarak, Kundurça ve Ankara savaşlarındaki birliklerin yerleşim durumunun analizi bize büyük savaşlarda Timurlu ordusunun ön cephesinin

¹⁴⁴ *Birincisi Hazreti Şah'ın gol'ü idi. Onun başlamış'ını Emîrzade Süleyman Şah'a verdi.* (Şami, *Zafernâme* s. 150).

¹⁴⁵ Şami, *Zafernâme*, s. 152.

¹⁴⁶ Natanzi'ye göre hiravul'da Emîr Muhammed Sultanşah, barangar'da Mahmud Han, barangar kanbülünde Emîr Süleymanşah, Ana gol'ün önündeki sağ ve sol kollarında Muhammed Sultan ve Miranşah, cavangar'da Ömer Şeyh, cavangar kanbülünde Emîr Hudaydad bulunmaktadır. Ana gol ise bizzat Timur tarafından yönetilmekteydi. (Müntehab'üt Tevârih, s. 149).

¹⁴⁷ Şami, *Zafernâme*, s. 304.

¹⁴⁸ *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 14-16.

ortasında hiravul, iki yan tarafında kanbülleri ile birlikte kanatların yer aldığını göstermektedir. Öncü birliklerin yani hiravul'un arkasında ordunun merkez gücü, yani gol bulunmaktaydı. Timur, orduyu yediye bölme suretiyle, elde ettiği ilave iki grubu, geleneksel İslami ordu yapılanmasından farklı olarak, merkez golün iki yan-ön tarafına yerleştirmişti. Merkez golün sağ ve sol kolları olarak tanımlanan bu kuvvetler savaşın gidişine göre buldukları taraftaki sağ veya sol kanata destek verebildikleri gibi, düşman hücumunun merkeze doğru yönelmesi durumunda, bir araya gelerek, merkez gol'ün önünde bir hücum veya savunma hattı hâline dönüşebilmekteydiler. Bu kollar Timur sonrası dönemlerde *hassa birlikleri* adını almıştır. Bu yapılandırma, savaşın daima kanatların hücumu ile başlatıldığı Timur savaş stratejisindeki güçlü kanatlar, nispeten zayıf ama gerektiği zaman desteklenip güçlendirilebilen bir merkez anlayışının gereğiydi. Yedinci bölüm, yani çağdavul kuvvetleri ise ordunun en gerisinde yer almaktaydı. Yukarıda bahsedildiği gibi Timur, Kundurça savaşında çağdavul birlikleri kullanmamış, yedinci bölüm olarak merkez golün hemen önünde, hiravul'un arkasında yer alacak bir *başlangıcı* kuvveti oluşturmuştu.

Hiravul (1)

C. Kanbülü (2a) Cavangar(2)

Barangar (3) B. Kanbülü (3a)

Gol'ün Sol Kolu (4)

Gol'ün Sağ Kolu (5)

Ana Gol(6)

Çağdavul (7)

Timur ordusunun yedili savaş düzeni: Sağ kanat barangar ve barangar kanbülünden, sol kanat cavangar ve cavangar kanbülünden oluşmaktadır.¹⁴⁹

Tüzükat-ı Timuri de ise çok farklı ve çok karmaşık bir sistem vardır. Tüzükat'a göre tamgalı 12 oymak askeri 40 eşit bölüğe ayrılacak, her biri altı bölükten oluşan ve önlerinde bir bölük kuvvetinde öncü, yani hiravul bulduran beş grup oluşturulacaktır. Bu gruplar, ön ortada ana hiravul, sağ kanatta çapavul ve arkasında barangar (sağ), sol kanatta şakavul ve arkasında da carangar olacak şekilde üç kademeli olarak yerleştirileceklerdir. Ordunun merkez golü ortaya, fakat gerideki barangar-carangar ekseninin arkasına gelecek şekilde yerleştirilecek, bunun sağında şehzadeler (oğullar-torunlar), solunda ise akrabalar ve karındaşlar bölükleri yer alacaktır. Merkez gol'ün arkasında ise kendilerine tamga verilmeyen 28 kabilenin askerleri bulunmaktadır. Tüzükat'ta merkez gol ile iki tarafındaki şehzadeler ve akrabalar gruplarının kaç bölükten oluştuğu konusunda herhangi bir bilgi verilmemektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Şami'nin Zafernâme'si ve Natanzi'nin Müntehab'üt Tevârih'indeki bilgilerden yararlanılarak Dr. Ahat Andican tarafından düzenlenmiştir.

¹⁵⁰ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 396-408; Sağuni, s. 128-131; Ahmedov, s. 271-274.

Hiravul (1)

Sakavul (2)

Çapavul (3)

Carangar (4)

Barangar (5)

Akrabalar B. (6)

Oğullar ve Torunlar B. (7)

Gol (8)

Tamgasız 28 kabile kuvvetleri (9)

Tüzükat'a göre Timur ordusunun savaş düzeni: Birden sekize kadar olan birimler tamgalı 12 Çağatay kabilesi kuvvetlerinin eşit olarak kırka bölünmesiyle elde edilen bölüklerden oluşturulmaktadır. Birden altıya kadar olan birimlerin gövdeleri altışar bölükten oluşmakta, ayrıca, önlerinde birer bölük kuvvetinde kendi hiravulları bulunmaktadır. 6, 7 ve 8'in kaç bölükten oluştuğu belli olmamakla birlikte 1-5 arası birimler 35 bölükten oluştuğuna göre 6 ve 7'inci birimlerin birer, gol'ün ise üç bölükten oluştuğu düşünülebilir.

Bu noktada Tüzükat yazarının ortaya koyduğu ordu düzenlemesiyle Timur dönemi uygulamaları arasında üç temel farklılık ortaya çıkmaktadır. Bunların ilki ordunun teşkili noktasındadır. Timurlu tarihlerin hiçbirisinde Çağatay kabilelerinin 12 tamgalı ve 28 tamgasız olmak üzere ayrıldığına dair en küçük bir bilgi yoktur. Dolayısıyla Tüzükat'ın Timur ordusunun ana savaşı gücünün söz konusu 12 tamgalı kabile askerlerinden oluşturulduğu, tamgasız 28 kabile kuvvetlerinin ise yedekte tutulduğu iddiası bütünüyle gerçek dışıdır. Savaşlarda imparatorluğunun bütün bölgelerinden gelen askerleri kullandığı bilinen Timur'un, Tüzükat yazarınca sözde tamgasız olarak tanımlanan 28 Çağatay kabilesinden gelen askerleri esas savaşı orduya katmayıp yedek olarak beklettiğini düşünmek mümkün değildir.

Tüzükat'ın tanımladığı ordu düzeni ile Timur'un gerçek uygulamaları arasındaki ikinci büyük fark ordunun bölümlendirilmesindedir. Yukarıda Timur'un Kunderça ve Ankara meydan savaşlarına göre ordusunu nasıl konumlandığını bizzat kendi gözetiminde yazılan Şami'nin Zafernâme'sine göre aktarmıştık. Tüzükat yazarı ise sağ ve sol kanatta, Barangar ve Cavangar'ın önüne sağda Çapavul, solda ise Şakavul adını verdiği iki birim daha eklemiştir. Timurlu dönemi tarihlerinin hiçbirisinde orduda böyle bir gruplama ve isimlendirme olduğuna dair en küçük bir işaret bile yoktur.

Tüzükat'taki savaş düzeni ile Timur'un uygulamaları arasındaki üçüncü farklılık ise Ana Gol'ün sağ ve soluna yerleştirilen birimlerin oluşumu ve adlandırılması konusudur. Tüzükat'a göre akrabalar ve karındaşlar ana gol'ün solunda yer alacak ve bunlara *Tarhan Bölüğü* denilecektir. Sağ tarafta ise emîrzâdeler, yani oğullar ve torunlar bölüğü yer alacaktır. Diğer taraftan Timur'un savaşlarda sağ ve sol kanatların yönetimini, yanlarına deneyimli emîrlerini verdiği şehzadelere bıraktığı bütün tarihlerde açıkça ifade edilmektedir. Söz gelimi Kunderça savaşında sağ kanat Miranşah, sol kanat Ömerşeyh, Hassa alayları da Muhammed Sultan tarafından idare edilmekteydi.¹⁵¹ Benzer şekilde, Ankara Savaşında sağ kanat Miranşah'ın yönetimindeydi ve Muhammed Sultan, Pir Muhammed gibi şehzadeler bu kanatta görevlendirilmişti. Halil Sultan, Rüstem ve Sultan Hüseyin gibi emîrzâdeler de Şehzade

¹⁵¹ Şami, *Zafernâme*, s. 150.

Şahruh yönetimindeki sol kanatta görevlendirilmişlerdi.¹⁵² Görüldüğü gibi Tüzükat'ın Timurlu şehzadeler için ayrı bir askerî birim oluşturulduğu iddiası bütünüyle gerçek dışıdır. Benzer şekilde, Timurlu tarihlerde Timur'un akrabaları ve yakınlarına özgü bir bölük oluşturduğuna dair en küçük bir bilgi yoktur.

Tüzükat yazarının Timur'a bağlamağa çalıştığı bu ordu yapılandırması konusunda nereden ilham aldığı araştırıldığında karşımıza Babur Şah'ın henüz Hindistan'a gitmeden önce, Afganistan'da iken yerel bir yönetici olan Şah Şüca'ya karşı yaptığı savaş çıkmaktadır. Babur, 1508 yılında gerçekleştirdiği bu savaşta, rakibine göre çok daha küçük olan ordusunu çok sayıda gruplara ayırarak düzenlemiştir.¹⁵³ Büyük ölçüde Tüzükat'taki bölümlenmeye uyan bu düzenlemede Babur ordunun orta kısmını Hiravul, gol, hassa tabın, boy ve çağdavul olmak üzere beş tabaka hâlinde düzenlemiş, çağdavul hariç bütün tabakalarda sağ ve sol bölümler yaratmıştır. Sol'daki bölümler cavangar, sol kol, sol yan ve sol olarak, sağdaki bölümler de barangar, ong kol, ong yan ve ong şeklinde sıralanmışlardır.¹⁵⁴ Babur, grupları isimlendirme konusunda çok tatmin edici olmasa da sonuç alma konusunda başarılı bulunduğu bu düzenlemenin ilk defa kendisi tarafından gerçekleştirildiğinin altını çizmektedir. Tüzükat yazarının bu çok gruplu düzenlemeden esinlenmiş olması ihtimali çok büyüktür.

Babur Şah'ın 1508'de Şah Şüca'ya karşı ilk kez gerçekleştirdiğini söylediği savaş düzeni.¹⁵⁵

2.6. Savaşçı Birliklerin Büyüklüğü ve Adlandırılması Konularındaki Çelişkiler

Tüzükat ta Timur'un ağzından, sayısı 12.000'e kadar olan düşman kuvvetlerine karşı bir emîr yönetiminde 12.000 kişilik bir askerî kuvvetin gitmesi gerektiği şeklinde kesin bir kural gündeme getirilmektedir.¹⁵⁶ Bir diğer deyişle Timur'un askerî stratejisinde savaş açısından en küçük ordunun büyüklüğü 12.000'dir. Eğer düşman askeri 12.000 ile 40.000 arasındaysa Timurlu ordusu da en az 40.000 kişi olacak ve

¹⁵² Şami, *Zafernâme*, s. 304.

¹⁵³ Babur, *Vekâyi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 232-233.

¹⁵⁴ Ordunun şeması için bkz. *Vekâyi, Babur'un Hatıratı*, c. II, s. 666.

¹⁵⁵ Yukarıdaki diyagram *Vekâyi, Babur'un Hatıratı* kitabındaki anlatıya göre Prof. Reşit Rahmeti Arat tarafından düzenlenmiştir. Babur, *Vekâyi, Babur'un Hatıratı*, c. 2, s. 666.

¹⁵⁶ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 372-374; Sağuni, s. 123; Ahmedov, s. 264-265.

kesinlikle iki emîr eşliğinde bir Timurlu şehzade tarafından yönetilecektir.¹⁵⁷ Düşman askerinin 40.000'den fazla olması durumunda ise savaşı bizzat Timur yönetecektir. Bu durumda Timurlu ordusunun savaşı gerçekleştirecek olan kesimi Timur tarafından damga verilen 12 kabile askerleri tarafından oluşturulacak, damga verilmeyen diğer 28 kabile askerleri ise ordunun merkezinde yer alan ana kolun arkasında saf tutacaklar, yani yedek kuvvetleri oluşturacaklardır.¹⁵⁸

Şimdi Timurlu tarihlerdeki verilere göre Timur'un askerî uygulamalarının, bizzat kendisi tarafından konulduğu iddia edilen bu kurallara ne kadar uygun olduğuna bakalım.

Öncelikle Timurlu tarihlerin hiçbirisinde 12.000 kişilik bir askerî ünitenin temel alındığına yönelik en küçük bir bilgi bile yoktur. Yezdi'nin Zafernâme'sinde Timur'un, savaşla ilgili görevler için, çoğu zaman, 10.000 kişilik, yani tümen düzeyinde kuvvetler gönderdiği kaydedilmektedir. Söz gelimi Moğol Emîri Kamerüddin'i takip, Afganistan'daki Siyahpuşlara saldırı, Anadolu'da İznik şehrinin ele geçirilmesi, Suriye'deki Tedmür şehrine yağma seferi gibi uygulamalarda daima 10.000 kişilik, yani bir tümenlik askerî kuvvetlerin görevlendirildiği görülmektedir. Bu da bize Timur ordusunda savaş için alt birimin, Tüzükat'ta yazıldığı gibi 12.000 kişilik olmayıp, bir tümen, yani 10.000 kişilik bir ünite olduğunu göstermektedir.¹⁵⁹ Birliklerin yönetimleri konusunda da Tüzükat'ta söylenenlerle Timur'un gerçek hayattaki uygulamaları arasında büyük çelişkiler vardır. Timur'un Suriye'deki Tedmür şehrine gönderdiği 10.000 kişilik birlik, yanlarında iki emîrin de bulunduğu Şehzade Ebu Ebubekir ve Şehzade Rüstem tarafından yönetilmekteydi. Benzer şekilde İznik şehri üzerine gönderilen tümenin komutanı da Şehzade Ebubekir idi.¹⁶⁰ Yine Yezdi, Cete'ye gönderilen 30.000 kişilik ordunun Emîr Sarı Buga, Şam tarafına gönderilen 30.000 kişilik öncü ordunun da Emîr Şeyh Nureddin komutanlığında olduğunu kaydetmektedir.¹⁶¹ Diğer taraftan Yezdi de *Sahipkaran, ağırlıkları gönderdikten sonra ayın yirmi dördüne rastlayan pazartesi günü on bin kişiyle önden giderek Acudân'a doğru ilerledi* şeklinde bir kayıt vardır.¹⁶² Benzer şekilde Natanzi, Toktamış'ın öncü kuvvetlerinin Maverâünnehr'e saldırdıkları dönemde Timur'un, orduyu beklemeden, yanındaki 3000 kişilik kuvvetle rakibinin üzerine gittiğini yazmaktadır.¹⁶³ Yani bizzat Timur'un kendisi savaş sırasında birkaç bin kişilik bir birliğe veya 10.000 kişilik bir tümene komuta edebilmekteydi. Bu veriler bize Tüzükat'ta aktarılan 12.000 kişiye kadar birliklerin emîrler, 12.000-40.000 arasının şehzadeler ve 40.000'in üzerinin bizzat Timur tarafından yönetileceği şeklindeki kuralların tamamen gerçek dışı olduğunu ve Timur'la herhangi bir ilgisi olmadığını açıkça göstermektedir.

Tüzükat'taki 12.000 kişilik askerî birim takıntısı savaşla sınırlı değildir. Tüzükat'a göre Timur, ordugâhının 12.000 kişilik bir askerî birlik tarafından korunması kuralını koymuştur. Bu birlik dört eşit parçaya bölünerek karargâhın dört

¹⁵⁷ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 384-386; Sağuni, s. 126; Ahmedov, s. 267-268.

¹⁵⁸ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 396-398; Sağuni, s. 128-129; Ahmedov, s. 271-274.

¹⁵⁹ *Yezdi, Zafernâme*, s. 140, 278, 369, 396.

¹⁶⁰ *Yezdi, Zafernâme*, s. 369, 396.

¹⁶¹ *Yezdi, Zafernâme*, s. 112, 355. Bu bilgi Natanzi'de (s. 139) de vardır.

¹⁶² *Yezdi, Zafernâme*, s. 292.

¹⁶³ Natanzi, *Müntehab'üt Tevârih*, s. 146.

yönünde koruma yapacaktı.¹⁶⁴ Timurlu kaynaklarda ordugâhın nasıl yapılandırıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Fakat İspanyol Elçisi Clavijo'nun *Tatar ordusu gittiği her yerde Timur'u takip etmekte ve gece-gündüz onun emrine amade olarak beklemekteydi*¹⁶⁵ şeklindeki sözlerinden yola çıkılırsa Timur'un başkentte bile kişisel ordusuyla birlikte konakladığı ortaya çıkmaktadır. Clavijo, Timur'un Semerkand'daki ordugâhının yaklaşık 40.000-50.000 çadırdan oluştuğunu söylemektedir.¹⁶⁶ Yezdi'nin Şah Mansur için *Hazret'in otuz bin kişilik ordusuna saldırdı* şeklindeki sözleri, Timur'un devamlı yanında bulundurduğu ordunun 30.000 kişilik bir kuvvet olduğunu göstermektedir. Nitekim dönemin gözlemcilerinden Mignanelli de Suriye seferi ile ilgili olarak Timur'un emrinde her zaman 30.000 kişilik savaşçı bir kuvvet bulundurduğunu söylemektedir.¹⁶⁷ Sonuç olarak Timur'un karargâh ve ordu teşkili uygulamalarında Tüzukat'ı doğrulayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Bu noktada, Tüzukat yazarının devlet ve yönetim uygulamalarını 12 ile sınıflandırması konusunda yaptığımız gibi, askerî alanda 12.000'lik birimler oluşturma konusunda nereden ilham aldığını araştıralım.

Öncelikle, askerî birliklerin 12.000 esas alınarak yapılandırılması uygulamasının Safevilere ait bir gelenek olduğunu söylemeliyiz. Yukarıda Şah İsmail'in devletini kurma sürecinde Akkoyunlu Murad ile yaptığı en kritik savaşta ordusunun 12.000 kişiden oluştuğunu belirtmiştik. Şah Abbas da Kızılbaş kuvvetlerini tasfiye etmeğe çalıştığı dönemde kendisine bağlı 12.000 piyadeden oluşan bir hassa ordusu kurmuştu.¹⁶⁸ 1800'lü yıllarda Abbas Mirza'nın Avrupalıların desteğiyle oluşturduğu *Nizam-ı cedit* isimli ordu da 12.000 kişiden oluşmaktaydı.¹⁶⁹ Bu olay Safevilerle başlayan 121.000'lik ordular oluşturma uygulamasının sonraki hanedanlar tarafından da sürdürüldüğünü ve İran açısından gelenekselleştiğini göstermektedir. Baburlü Hükümdarı Hümayun, Safevi ülkesinde geçirdiği sürgün yıllarında söz konusu gelenekle tanışmıştı. Hümayun'un ülke içindeki seyahatlerine ve yapılan törenlere Şah Tahmasp'ın oğlu Şehzade Murad 12.000 atlıdan oluşan bir askerî kuvvetle eşlik etmekteydi.¹⁷⁰ Bu geleneği benimseyen Hümayun, ülkesine döndükten sonra, şahsına bağlı ve her zaman ordugâhında hazır bulunacak 12.000 kişilik bir ordu kurmuştur.¹⁷¹ Hümayun'un ardından tahta çıkan Ekber Şah da, yukarıda bahsedildiği gibi, bu geleneği sürdürmüş ve 12.000 atlı askerden ve 12.000 tüfenkçiden oluşan bir hassa ordusu yaratmıştı. Bütün bu veriler 12.000 kişilik askerî üniteler oluşturma uygulamasının Timur'la hiçbir ilgisinin olmadığını, Safeviler tarafından başlatılan bu uygulamanın, Hümayun'la başlayıp Tüzukat-ı Timuri'nin takdim edildiği Cihanşah'a kadar tahta çıkan Baburlü hükümdarlar tarafından benimsenerek kullanıldığını göstermektedir.

¹⁶⁴ *Tüzukat-ı Timuri*; Ebu Talib, s. 298; Sağuni, s. 105; Ahmedov: s. 243-244.

¹⁶⁵ Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 157.

¹⁶⁶ Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 143.

¹⁶⁷ Fischel, Walter J., *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus-1400/1401*, B. De Mignanelli's *Vita Tamerlani*, s. 227.

¹⁶⁸ Sykes, *A History of Persia*, c. II, s. 260.

¹⁶⁹ Ward, *Immortal, A Military History of Iran and its Armed Forces*, s. 67.

¹⁷⁰ Abu'l Fazl Allami, *Akbarnâma*, s. 441, 443.

¹⁷¹ Abu'l Fazl Allami, *Akbarnâma*, s. 642.

Askerî düzenlemelerle ilgili Tüzükat'taki en büyük uyumsuzluklardan birisi de rütbelilerin seçimi ve adlandırılması ile ilgilidir. Tüzükat, onbaşı, yüzbaşı ve binbaşların seçimle tayin edilmesi gerektiğini söylemektedir. Tüzükat'a göre Timur 10 sipahinin kendi aralarında onbaşını, 10 onbaşının kendi aralarında yüzbaşını, 10 yüzbaşının da kendi aralarında binbaşını seçecekleri bir sistemin kurulmasını emretmektedir.¹⁷²

Diğer taraftan Timurlu ordusunda yapılanma Hunlardan başlayarak Türk devletlerinin hepsinde uygulanan ve özellikle Cengiz Han tarafından yaygınlaştırılan onluk sistem üzerine inşa edilmiş olmakla birlikte 10 kişilik, yani günümüzün adlandırılmasına göre manga düzeyinde askerî birimler yoktu. 100 kişilik askerî birimler *sade*, 1000 kişilikler *hezâre* ve 10.000 kişilik kuvvetler ise *tuman* olarak adlandırılmaktaydı. Ayrıca sayıları 1000'e kadar olan düzensiz askerî gruplara da *koşun* veya *birlik* adı verilmekteydi. Bu grupların yöneticileri ise sırasıyla *emîr-i sade*, *emîr-i hezâre*, *emîr-i tuman* ve *emîr-i koşun* olarak adlandırılmaktaydı.¹⁷³ Şami'nin Bağdat muhasarasını anlatırken kullandığı *Tümen, hezâre, sade ve koşun emirleri Bağdat'ın garp tarafından... cümlesi* ile Yezdi'nin Toktamış'la savaşı anlatırken kullandığı *sağ ve sol cenah beyleriyle, tümen, hezâre ve birlik beylerinin her birini kendi yerine yerleştirdi* cümlesi, Timurlu ordusundaki onluk askerî düzeni ve yöneticilerin adlandırılma şeklini açık olarak göstermektedir.¹⁷⁴ Tamamen Türklerden oluşan birliklerde *yüzbeği* ve *mingbeği* şeklinde unvanların kullanımı söz konusuydu.¹⁷⁵ Ankara Savaşı'ndan iki yıl sonra Timur'la görüşmek üzere Semerkand'a gelen İspanyol Elçisi Clavijo da Timur'un ordusunu yüzlük, binlik ve on binlik birlikler hâlinde yapılandırıldığını kaydetmektedir.¹⁷⁶ Sonuç olarak, Timur döneminde Moğol askerî geleneği üzerine inşa edilmiş olan Timurlu ordusunda, Tüzükat'ta iddia edildiğinin aksine, onbaşı, yüzbaşı, binbaşı gibi unvanlar yoktu. Bu unvanlar Türk Kızılbaş kabileler üzerine inşa edilmiş Safevi ordusunda ve yine Türk kölelerden oluşturulan Memluk ordusunda kullanılmaktaydı.¹⁷⁷

Tüzükat'taki unvanlı subayların bir alt kademedekiler tarafından seçilmesi iddiasına gelince. Timur ordusunda hezare ve tümen emîrlikleri kurultaylara davet edilecek kadar önemli kabul edilen mevkilerdi.¹⁷⁸ Dolayısıyla bu mevkilere yükseltilecekler, genellikle savaşta başarının ödülü olarak, bizzat Timur tarafından tayin edilmekteydi.¹⁷⁹ Timur'un kendi döneminde dünyanın en disiplinli ordusunu yaratabilmesinin nedeni, üstlerin astları üzerinde, Timur'un da bütün ordu üzerinde

¹⁷² *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 228-230; Sağuni, s. 31; Ahmedov, s. 224.

¹⁷³ Yezdi, *Zafarnoma* (Taşkent Baskısı), s. 69, 258.

¹⁷⁴ Şami, *Zafernâme*, s. 288, Yezdi, *Zafernâme*, s. 193. Timur döneminde yüz kişilik birliklerin koşun olarak da adlandırıldıklarını söyleyen kaynaklar olmakla birlikte yine Şami'de (s. 30) bulunan *Yoltimur'a 200 asker verdi ve bunlardan dört koşun yapmasını istedi* cümlesi bunun doğru olmadığını düşündürmektedir. Şami (s. 59) bir başka yerde *Karavunas ordusundan otuz koşun seçme er iyi atlara binmiş oldukları hâlde çıkageldiler* demektedir. Muhtemelen sayısı 100'ün altında olan askerî birlikler *koşun* olarak adlandırılmaktaydı.

¹⁷⁵ *Zafernâme*'nin Türkçe tercümesinde yüzbaşı ve binbaşı sözcükleri kullanılmış olmakla birlikte (s. 100, 434), kitabın aslında bu unvanlar *Yüzbeği* ve *Mingbeği* olarak geçmektedir. (Yezdi, *Zafarnoma*, Taşkent baskısı, s. 69, 288).

¹⁷⁶ Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, s. 157.

¹⁷⁷ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-tevarih* (Efendiyeve), yüzbaşı unvanı için s. 550, 559, 624, 625; binbaşı unvanı için s. 105.

¹⁷⁸ Yezdi, *Zafernâme*, s. 182.

¹⁷⁹ Yezdi, *Zafernâme*, s. 99.

katı bir kontrol uyguluyor olmasıydı. Tüzükat yazarının Timur'un ağzından rütbelilerin seçimle geleceği bir sistem kurulmasını önermesi, böylesi bir sistemle disiplinli bir ordu yaratılamayacağını bilmeyecek kadar askerî konulardan uzak olduğunu açıkça göstermektedir.

2.7. Savaş Stratejisi Konusundaki Tutarsızlıklar

Tüzükat'ın 12.000 kişilik askerî birimler oluşturulması, hangi büyüklükteki askerî birimlerin kimler tarafından yönetileceği gibi konulardaki tutarsızlıklarına yukarıda ayrıntılı bir şekilde değinmiştik. Burada savaş stratejileri konusundaki tutarsızlıkları inceleyeceğiz. Tüzükat'ta anlatılan savaş stratejileri ile Timur'un savaşları mukayeseli olarak karşılaştırıldığında, kitabın hayatında hiç savaş yönetmemiş birisi tarafından yazıldığına dair birçok işaretle karşılaşılmaktadır.

Tüzükat, Emîr-ül ümera tarafından yönetilecek olan 12.000 kişilik ordunun savaş stratejisine *Düşman leşkeriyle yüz yüze gelince bana haber versin* gibi orta çağ şartlarında uygulama imkânı olmayan bir emirle başlamaktadır.¹⁸⁰ Komutan 12.000 kişilik ordusunu 9'a bölecek, iki bölümünü önde karavul ve hiravul, üçer bölümünü hiravul, çapavul ve şikavul adları altında kanatlarda sağ (barangar ve cavangar) bir bölümünü de merkezde gol olarak düzenleyecektir. Ordu mevcudunun 40.000'e kadar olması hâlinde ordu 14'e bölünecek, iki tarafta altışar bölümlük iki kanat, merkezde ve önde tek bölümlük hiravul ve arkada yine tek bölümlük gol oluşturulacaktır. 40.000 kişilik bir ordu üzerinden hesaplanırsa her bölüm yaklaşık 2.850 kişiden oluşmaktadır. Daha büyük ordularda ise, yukarıda değinildiği gibi, tamgalı 12 kabile askerleri 40'a bölünmekte ve tamgasız 28 kabile ise yedek ihtiyat olarak tutulmaktadır.

Her bölümü yaklaşık 1330 kişiden oluşan 12.000 kişilik ordu savaştan bir gün önce, Timurlu tarihlerde adına hiç rastlanmayan *arız-ı leşker*, yani ordu nezaretçisinin desteğiyle, komutan tarafından yukarıda aktarıldığı şekilde saflara dizilecektir. Bu arada ordu nezaretçisinin *komutan savaş sırasında yanlış yaparsa onun yerine başkasını komutan atamak* gibi savaş karmaşası içerisinde uygulanması neredeyse mümkün olmayan bir görevi olduğu da kaydedilmektedir.

Tüzükat'a göre Timur'un *rakip saldırıya geçmeden önce savaşa girilmemesi* yönünde kesin bir emri vardır. Bir diğer deyişle Timurlu ordusu asla savaşı başlatan taraf olmamalıdır. Çünkü komutan, rakibin saldırı şekline göre onun savaş stratejisini öğrenecek, toplu hücum, yani *türktaz* mı yoksa art arda bölükler hâlinde *fevc* hücumu mu yapacağına göre kendi savaş stratejisini belirleyecektir. Tüzükat bu bilgilerin hemen ardından Timurlu ordusunun nasıl savaşacağı konusunda kuralları aktarmaktadır. 12.000'e kadar olan ordularda komutan, rakip ordunun üzerine, önce merkez hiravulunu, ardından sağ ve sol kanatların hiravullarını göndererek arka arkaya üç darbe vuracaktır. Başarı elde edilememesi durumunda kanatların ikinci bölükleri yine art arda gönderilecek ve böylece rakibe beş darbe vurulmuş olacaktır. Bununla da rakip çözülmezse kanatların son bölükleri birbirini izleyecek şekilde rakibin üzerine gönderilecektir. Tüzükat, altıncı ve yedinci bölükler düşman üzerine gönderildiğinde kumandanın Timur'a haber göndererek onun emirlerini beklemesini söylemektedir. Bu cümlelerin hemen ardından ise kumandanın gol bölümü başında savaşa girmesi

¹⁸⁰ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 372; Ahmedov, s. 265; Sağuni, s. 123.

kuralı getirilmektedir. Sayısı 40.000'e kadar olan ordularda da benzer bir hücum plânı düzenlenmiş olup burada ordu 14'e bölündüğü için rakibe 14 darbe vurulması söz konusudur. Önceki gruptan farklı olarak, bu ordu tipinde komutan önceki 13 birimin saldırısından sonuç elde edemezse kendisi savaşa girecek ve bu esnada Timur'a haber gönderecektir. Tüzükat'a göre böylesi durumlarda Timur bu komutanın yardımına yetişecektir.

40.000'den büyük ordulardaki savaş stratejisi de öncekilerden farklı değildir. Bölümler Timur'un emri ulaşınca kadar savaşa başlamayacaklar, önce düşmanın savaş tarzını görüp değerlendirdikten sonra onun tedbirini alacak şekilde savaşa gireceklerdir. Savaş, hiravulu oluşturan altı birimin art arda hücumuyla başlayacak bunu sağ ve sol kanatların ön safını oluşturan çapavul ve şakavulun altışar birimi izleyecek, böylece düşmana 18 darbe vurulmuş olacaktır. Düşmanın bozulmaması hâlinde sağ ve sol kanadın ikinci tabakaları, yani barangar ve cavangarin altışar bölüğü art arda saldıracaklardır. Bunların da yetersiz kalmaları hâlinde emîrzâdeler ve tarhanlar birimleri devreye gireceklerdir. Düşman direncinin kırılmaması durumunda son çare hükümdarın, yani Timur'un merkez gol başında savaşa katılmasıdır.

Öncelikle rakip saldırıya geçmeden kesinlikle savaşa başlanmaması kuralı, Timurlu tarihlerdeki savaşların anlatımlarıyla tam bir zıtlık arz etmektedir. Tarihi kayıtlar incelendiğinde Timurlu ordusunun bütün savaşlarda ilk saldıran taraf olduğu ve saldırıyı neredeyse hemen her zaman kanatlar üzerinden başlattığı görülecektir. İlk saldıran taraf olmakla Timur, rakibini savunma konumuna itmekte ve üstünlüğü ele geçirerek savaşın kendi plânını göre gelişmesini sağlamaktaydı. Tüzükat'ta yazılanlara bakılırsa, Tüzükat'ı yazan şahıs Timur'un bu temel savaş ilkesinin farkında bile değildir. Aynı şekilde Tüzükat yazarının, rakibin toplu bir saldırı yapması durumunda, yukarıda söylendiği şekliyle, art arda bölükler göndererek bir savaş yapılamayacağı, ancak toplu bir karşı hücumla cevap verilebileceği gerçeğini bilemeyecek kadar askerî konulardan uzak olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan yaratılan askerî şartlar düşünüldüğünde Tüzükat'ta aktarılan hücum yönteminin başarılı olma şansının çok düşük olduğu ve Timur'a uygun olamayacak kadar ilkel bir stratejiye oturtulduğu görülecektir. Savaştan orduların eşdeğer sayıda olduğu varsayımından hareket edilirse 12.000 kişilik bir rakibe 1.350, 40.000 kişiliğe 2.850, 100.000 kişiliğe ise 2.500 kişilik askerî birimlerin art arda hücum ettirilmesiyle bir başarı elde edilemeyeceğini bilmek için askerî strateji uzmanı olmaya gerek yoktur. Çünkü, birebir mücadelenin esas olduğu orta çağ meydan savaşlarında, baskın yapma, pusur kurma ve taraf değiştirme gibi istisnai durumlar dışında, sayısal üstünlük hemen her zaman galibiyet anlamına gelmekteydi. Tüzükat yazarının birkaç bin kişilik birliklerle büyük bir rakip ordunun dağıtılabileceği inancı düşman cephesini sınırlı ve kısa bir bölge olarak düşünüyor olmasından kaynaklanmaktadır. Tüzükat yazarı, karşı taraftaki 40.000 veya 100.000 kişilik bir kuvvetin ne kadar geniş bir alanı kaplayacağını farkında değildir. Yezdi, *Zafernâme*'de, Toktamış'la Terek savaşı öncesinde Timur tarafından teftiş edilen ordunun yaklaşık beş yığaç, yani, neredeyse 32 kilometre uzunluğunda bir alanı kapladığını aktarır.¹⁸¹ Gerçekten de bir atlı süvarinin yaklaşık 1,5 metrelik bir alan kaplayacağı düşünülürse, 1.000

¹⁸¹ Yezdi, *Zafernâme*, s. 250.

kişilik bir süvari birliğinin yan yana dizilmesi hâlinde ortaya 1,5 km.lik bir cephe çıkacaktır. Kuşkusuz kaç sıra hâlinde dizildiğine bağlı olarak değişmekle birlikte, 40.000 ya da 100.000 kişilik bir ordunun öncü ve iki yan kanat birliklerinden oluşan ön cephesinin bir hayli geniş olacağını hayal etmek hiç de zor değildir. Tüzükat'a göre oluşturulan birkaç bin kişilik birlikler geniş bir karşı cephenin neresine hücum edecek ve hücum eden bu küçük kuvvetin sayıca çok üstün olan bu cephe tarafından hızla tesirsiz hâle getirilmesi nasıl engellenecektir? Zaten Timur'un savaşları ayrıntılı olarak değerlendirildiğinde, Tüzükat'ta bahsedilen art arda küçük askerî birimlerle hücum stratejisini hiç kullanmadığı görülür. Özellikle büyük güçlerle yapılan meydan savaşlarında Timur, yukarıda da bahsedildiği gibi, kanatlardan ve eş zamanlı kitlesel hücumla savaşı başlatmakta, ortadaki hiravul ve hassa bölükleri rakibin merkezden karşı hücumu geçmesi hâlinde bunu karşılamakta, böylesi bir gelişme olmaması durumunda ise ihtiyacı olan kanata destek vererek savaşın kazanılmasını sağlamaktaydı. Tüzükat yazarının Timur'un ağzından Yıldırım Bayezid'e karşı elde ettiği zaferi anlattığı bölüm, yazarın kendi kendisiyle çelişkiye düştüğünü göstermesi bakımından çok önemlidir. Tüzükat yazarı *küçük askerî birimlerle art arda hücum stratejisini* aktardıktan sonra Timur'un Osmanlı sultanını bahsettiği yöntemle yendiğini söylemekte ve şöyle demektedir:

Sağ kanat serdarı Emîrzâde Miranşah'a buyurdum ki, Kayserin sol kanadı karşısından ve yanından cenge girsin. Sol kanat kumandanları Emîrzâde Sultan Mahmud ve Han ve Emîr Süleyman'a buyurdum ki Kayser'in sol kanadına hücum etsinler... Ben kendim gol kuvvetleri ve oymak, ulus askerleriyle Kayser tarafına döndüğümde birinci hamleyle Kayser askeri bozuldu.¹⁸²

Bu satırlardan ortaya çıkan sonuç, Tüzükat yazarının, merkezle birlikte kanatlardan yapılan kitlesel hücumu, art arda bölük hücumu stratejisine örnek verecek kadar askerî konulardan habersiz olduğudur.

Tüzükat'ta bahsedilen savaşlarla ilgili bir diğer tutarsızlık da Kara Yusuf'la ilgilidir. Tüzükat'a göre Timur, Türkmen Kara Yusuf ile Azerbaycan'da bir savaş yaptığını, ordusu zor duruma düştüğünde emîrlerinden Mengli Boğa'nın, Türkmen komutanlarından birisinin başını keserek *işte bu Kara Yusuf'un başı* diye gösterdiğini, bunun üzerine de Türkmenlerin bozulup kaçtıklarını söylemektedir. Tüzükat, bu yararlı davranışından dolayı Timur'un bu savaşın fetihnâmesini Mengli Boğa adına yazdığını aktarmaktadır.¹⁸³

Öncelikle Tüzükat yazarı, iktidara tırmandığı yıllarda Timur'a karşı mücadele veren Mengli Buga ile Timur'un emîrlerinden olup ikinci Bağdat kuşatması sırasında ölen Mengli Hoca'yı karıştırmaktadır. Yazdı ve Şami gibi dönem tarihçileri Mengli Buga'nın Timur'a biat ederek ona hizmet ettiğinden bahsetmemektedirler. Mengli Buga'nın ismi Müizz'ül-Ansab'daki emîrler listesi içerisinde de yoktur. Ayrıca Türk-İslam geleneğinde, savaşı kazanan veya fethi gerçekleştiren hükümdar dışında başka birisi adına fetihnâme yazdırma geleneği yoktur. Ancak, nadir de olsa, fethin bir şahsa armağan edilmesi şeklinde bir uygulama vardır. Nitekim Timur, Ankara savaşı ile ilgili fetihnâmeyi kendi adına yazdırmış, fakat zaferin onurunu veliaht ilan ettiği torunu

¹⁸² *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 406; Sağuni, s. 130; Ahmedov, s. 273.

¹⁸³ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 280; Sağuni, s. 100; Ahmedov, s. 238-239.

Muhammed Sultan'a armağan etmiştir.¹⁸⁴

Tüzükat'ın bu bölümüyle gerçek Timur tarihi arasındaki asıl önemli çelişki ise Timur'un bizzat kendisinin Kara Yusuf ile herhangi bir meydan savaşı yapmamış olmasıdır. Timurlularla Kara Yusuf ve babası Kara Muhammed Bey arasında yapılan bütün mücadeleler Timur'un şehzadeleri veya emirleri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁵ Tüzükat'ta bahsi geçen Azerbaycan savaşını Timur'un ikinci Deşt-i Kıpçak seferi dönüşünde Kara Yusuf'u tasfiye etmek için bir orduyla önden gönderdiği Pirmuhammed Ömerşeyh yapmıştır. Hoy bölgesinde gerçekleşen savaşta Kara Yusuf mağlup olarak kaçmış, Timurlu kuvvetleri onu Doğu Anadolu'ya kadar izlemiştir.¹⁸⁶ Görüldüğü gibi Tüzükat'ın gerek Timur-Kara Yusuf mücadelesi ve gerekse Mengli Buga açısından yazdıkları bütünüyle gerçekçidir.

2.8. Mülfuzat ve Gerçekliği

Timurlu tarihlerinde Emîr Kazagan'ın Herat Hâkimi Melik Hüseyin üzerine 1351 yılında sefer yaptığı, Kazagan'a verdiği söz gereği Hüseyin'in ertesi yıl Maverâünnehr'e gelip onu ziyaret ettiği ve bazı Çağataylı emirlerce kendisine suikast hazırlandığı söylentileri ortaya çıkınca Kazagan tarafından bölgesine geri gönderildiği kaydedilmiştir.¹⁸⁷ Mülfuzat'ta ise bu olayın 1358'de, yani Timur, 22 yaşındayken gerçekleştiği kaydedilmektedir. Ayrıca Mülfuzat'a göre Timur, Emîr Kazagan ile Herat seferine katılmış, kalenin kuşatılmasında aktif rol oynamış, daha sonra da Melik Hüseyin'in verdiği sözü tutması için 1.000 kişilik bir birliğin başında Herat'ta kalmıştır. Ertesi yıl Melik Hüseyin'i Semerkand'a getiren Timur, Kazagan'ın arzusu üzerine Melik'i bölgesine geri götürmüş, fakat Herat'ın Gurlular'ın yardımıyla Melik Bakır tarafından ele geçirildiğini görmüştür. Bunun üzerine Timur, Emîr Bakır'ı devre dışı bırakarak Melik Hüseyin'i yeniden tahtına oturtmuştur.¹⁸⁸ Mülfuzat'taki bu anlatının tarihsel gerçeklerle hiçbir ilgisi görülmemektedir. Benzer bir uyumsuzluk Emîr Kazagan'ın büyük oğlu Abdullah'ın Harezmi seferiyle ilgilidir. Timurlu Tarihçi Yezdi, bu seferin 1352'de gerçekleştiğini ve Kazaganın emriyle Abdullah'ın Harezmi'yi işgal ettiğini yazmaktadır.¹⁸⁹ Natanzi ise Abdullah'ın bu seferi babasından habersiz gerçekleştirdiğini söyler ve olayı etraflıca anlatır.¹⁹⁰ Her iki tarihçide de Timur'un ismi geçmemektedir. Diğer taraftan Mülfuzat, olayı 1360'da, yani Emîr Kazagan'ın ölümünden iki yıl sonra gerçekleştiği iddiasındadır. Mülfuzat'a göre Abdullah'ın başarısız olması üzerine Kazagan, Timur'u görevlendirmiş, ülkeyi işgal eden Timur, Harezmi ve Urgenç şehirlerine kendi adamlarını *kutval*¹⁹¹ olarak tayin ettikten sonra Semerkand'a geri dönmüştür. Emîr

¹⁸⁴ Fetih, Muhammed Sultan Bahadır Oğlan'a armağan (cüldü-yi feth) edildi, *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, s. 13.

¹⁸⁵ Yezdi'nin, *Zafernâme*'sine göre Karakoyunlularla yapılan savaşlarda Timurlu kuvvetlerini idare eden şehzade ve emirler şöyledir: Şehzade Miranşah (s. 158); Cihanşah Bahadır (s. 159); Şeyh Timur Bahadır (s. 217); Şehzade Miranşah ve Burhan Oğlan (s. 240); Şehzade Pirmuhammed (s. 255); Şehzade Şahruh (s. 343); Şehzade Ebubekir ve Şehzade Rüstem (s. 422)

¹⁸⁶ Yezdi, *Zafernâme*, s. 255.

¹⁸⁷ Yezdi, *Zafernâme*, s. 30-31.

¹⁸⁸ *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 36-38.

¹⁸⁹ Yezdi, *Zafernâme*, s. 31.

¹⁹⁰ Natanzi, *Müntehabat'üt Tevarih*, s. 49-50.

¹⁹¹ Muhafiz.

Kazagan, Timur'un bu başarısı üzerine Ürgenç şehrini ona vermiştir.¹⁹² Mülfuzat'taki bu anlatıların hiçbirisi tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır. Ayrıca bu olayların gerçekleştiği dönemde Timur'un 15-16 yaşlarında olduğu hatırlanırsa Mülfuzat'taki bilgilerin doğru olamayacağı kolayca anlaşılacaktır.

Mülfuzat'ın 1357 yılı verilerinde, tarihlerde kaydı bulunmayan ve coğrafi şartlar açısından gerçekleşmesi mümkün olmayan bir diğer olay da Maverünnahr'e yönelik Iraklıların saldırısıdır. İddiaya göre o yıl bir Irak ordusu Maverünnahr'e saldırmış, Emîr Kazagan, Timur'u bu orduya karşı göndermiş, Timur iki gruba ayrılan istilacıları mağlup ederek yağmaladıkları malları geri almıştır. Bu başarısından dolayı Emîr Kazagan, Timur'u *Sipehsâlâr* tayin etmiştir. Mülfuzat bu noktada Timur'un ağzından, o dönemin koşullarında gerçek olamayacak hayali bir anlatıyı daha gündeme getirmektedir. Yukarıda sözü edilen başarısı üzerine Timur, Emîr Kazagan'a, Han'a karşı ayaklanıp iktidarı ele geçirmek istediğini söylemekte, Kazagan ise sabretmesini, bir gün nasıl olsa tahta çıkacağını ifade etmektedir.¹⁹³ O dönemdeki Han'ın bizzat Emîr Kazagan tarafından kukla han olarak tahta çıkarıldığı, Maverünnahr'in gerçek hükümdarının ise Emîr Kazagan olduğu düşünülürse böyle bir olayın gerçekleşme ihtimalinin neredeyse sıfır düzeyinde olduğu kolayca görülecektir. Zaten hiçbir Timurlu tarihçide bu olayla ilgili en küçük bir ima bile yoktur.

Mülfuzat'taki bu olayı bir başka menkıbevi hikâye takip etmektedir. Timur Kutb'al Ahtab Şeyh Ziyüddin Şadi'yi ziyarete gider ve tam içeri girdiğinde Şeyh Kuran'dan *Diyar-ı Rum'u fethetmek benim gücüm dahilinde değildir* mealinde bir ayeti okumaktadır. Şeyh, Timur'a dönerek *Allah diyar-ı Rum'un düşeceğini bildirdi ve onu fethedecek cihangir sen olacaksın. Bu olay 1402 (H.800) yılında gerçekleşecek* der. Kur'an'da böyle bir ayet olmadığı gibi, Timurlu tarihlerin hiçbirisinde bu şeyhle ilgili herhangi bir bilgi de yoktur.

Tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen bir diğer olay da Emîr Kazagan'ın öldürülmesi konusudur. Mülfuzat'a göre Timur, Emîr Kazagan'ı bir suikasttan kurtarmış, bu nedenle Kazagan, Timur'a Şadman kalesinin gelirini bağışlamış, böylece Timur Harezm ve Şadman bölgelerinin sahibi olmuştur. Ayrıca Emîr Kazagan, Timur'a, kendisinden sonra Maverünnahr hükümdarı olacağına dair yazılı bir belge vermiştir.¹⁹⁴ Timur, Emîr Kazagan'ın damadı Timur Kutlug ve Dünürü Sultan Kuli'nin düzenledikleri ikinci suikast girişimini engelleyememiştir. Mülfuzat'a göre Timur, daha sonra Emîr Kazagan'ın cesedini bularak emîrin sarayının bulunduğu Sali Saray'a götürüp gömmüştür. Suikastçıların Kazagan'ın oğlu Abdullah'ı emîrlik makamına çıkarıp bir süre sonra onu da öldürmeleri ve hanlık makamına Bayan Kuli'nin yerine Timur Şah Oğlan'ı geçirmeleri üzerine Timur, Emîr Bayan Süldüz ve kendi aşiretinden Hacı Barlas'ı yanına alarak Semerkand'a yürümüş, yeni han'ı tahttan indirmiştir. Mülfuzat, bu olaydan sonra bu üçlünün, yani Timur, Bayan Süldüz ve Hacı Barlas'ın Maverünnahr'i üçe bölerek aralarında paylaştıklarını kaydetmektedir.¹⁹⁵ Tarihi kayıtlara göre Kazagan'ın kendi damadı tarafından öldürüldüğü, oğlu Abdullah'ın tahta çıkarıldığı ve onun da öldürüldüğü doğrudur. Fakat bu olaylarda Timur'un hiçbir

¹⁹² *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 40-41.

¹⁹³ *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 33.

¹⁹⁴ *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 41-42.

¹⁹⁵ *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 42-43.

rolü olmamıştır.¹⁹⁶ Nitekim Şami, Timur Şah Han'ın tahttan indirilmesinden sonra Maverâünnehr'in Emîr Bayan Süldüz ile Emîr Hacı Barlas arasında paylaşıldığını yazmaktadır.¹⁹⁷ Dönem tarihleri Kazagan'ın 1358 yılında öldürüldüğünü kaydedenlerken Mülfuzat 1360 yılını vermektedir ve bu da doğru değildir.¹⁹⁸

Görüldüğü gibi Mülfuzat, Timur'u, neredeyse çocukluğundan itibaren, Maverâünnehr siyasetinin merkezine yerleştirmekte ve hemen her önemli olayda onun rolü olduğundan söz etmektedir. Diğer taraftan Timurlu tarihçilerin hiçbirisinde yukarıda anlatılan olaylarda Timur'un rol oynadığına dair en küçük bir ima bile yoktur.¹⁹⁹ Sadece bu gerçek dışı olaylardan yola çıkılarak Mülfuzat'ın Timur tarafından yazılmadığı (veya yazdırılmadığı) açık olarak söylenebilir.

Bizzat Timur'un gözetiminde yazılmış olan Şami'nin Zafernâme'si başta olmak üzere bütün Timurlu tarihçileri, Timur'un siyaset sahnesine, Moğol Hükümdarı Tuğluk Timur Han'ın 1360 yılındaki ilk Maverâünnehr seferi sırasında çıktığı konusunda hemfikirdirler. Bu ilk seferde Timur, Tuğluk Timur Han'ın üç emîri ile görüşmüş, onlar tarafından Şehr-i Sebz ve çevresinin daruğalığına getirilmiştir.²⁰⁰ Bu arada Sirderya kıyısında kamp kurmuş olan Tuğluk Timur Han ülkesindeki sorunlar nedeniyle geri dönmüş, dolayısıyla Timur ile Moğol Han'ı arasında bir görüşme gerçekleşmemiştir.²⁰¹ Mülfuzat'ta ise Tuğluk Timur Han'ın Timur'u bizzat davet ettiği, görüştükleri sırada emîrlerinin isyanıyla ilgili istihbaratın gelmesi üzerine Timur'un Han'a yol gösterdiği, bundan çok memnun olan Tuğluk Timur'un ona Karaçar Han'ın tümeni ile birlikte Maverâünnehr ülkesinin yönetimini verdiği ve bunu bir fermanla ilan ettiği aktarılmaktadır. Tüzukat'a göre bu olaydan sonra Timur, Maverâünnehr'in mutlak hükümdarı olmuştur.²⁰²

Tüzukat'ın Tuğluk Timur'un ikinci seferi hakkında aktardıkları, ilk sefer sonrası yazılanlarla tam bir zıtlık içerisindedir. Tuğluk Timur Han bu kez de Timur'u davet etmekte ve bu sırada emîrlerinden Hamid isimli bir şahıs Timur hakkında Han'a olumlu yönde bilgi aktararak onu tanıtmaktadır. Buradaki tutarsızlık ilk seferinde Maverâünnehr yönetimini teslim edecek kadar tanıyıp güvendiği Timur'un ikinci seferi sırasında Tuğluk Timur Han'a yeniden tanıtılıyor olmasıdır. Diğer taraftan Yezdi, Timur'un Tuğluk Timur Han'ın ikinci seferi sırasında, yani 1362 yılında, Emîr

¹⁹⁶ Natanzi, *Müntehabat'üt Tevarih*, s. 50, 92.

¹⁹⁷ Şami, *Zafernâme*, s. 17.

¹⁹⁸ Mülfuzat-ı Timuri, s. 41-42; Yezdi, *Zafernâme*, s. 31-32.

¹⁹⁹ Şami, *Zafernâme*, s. 17; Yezdi, *Zafernâme*, s. 32.

²⁰⁰ Şami, *Zafernâme*, s. 19; Yezdi (s. 35), Tuğluk Timur'un bu üç emîrini Kereyit Kabilesinden Uluğ Timur, Arkanut Kabilesinden Hacı Beg ve Kanglı Kabilesinden Bekkicik olarak verir.

²⁰¹ Şami, *Zafernâme*, s. 18-19, 21-22; Yezdi, *Zafernâme*, s. 37. Yezdi'nin Türkçe tercümesinde bu bölümün başlığı *Hazreti Sahibkaran'ın Hacı Barlas'la yaptığı toplantıdan sonra Amu nehrini geçerek Keş'e gelişi ve Tuğluk Timur'la görüşmesi*' şeklinde verilmişse de (s. 36) *Tuğluk Timur'la Görüşmesi* kısmı yanlış tercüme edilmiş olup aslı *Tuğluk Timur Han'ın emîrleri ile görüşmesi* şeklindedir. Bu kısım Farsça Zafernâme'de (s. 34) ve *mülakat kerdan be amîran Tuğluk Temur Han*; Özbekçe Zafernâme'de de (s. 20) *Tuğluk Temur Hanning beglari bilan mülakat kılğanı* şeklindedir. Metindeki *Hazret Sahibkaran Cete beglari bila mülakat kılıb, alardın icazet tilab vilayatlari sarı kayıttı... Va bu mağalda Cete béglari içinde muhalifat peydâ bolup, ol yêrdin köçüb, kayıttı, Tuğluk Temur-Han'ning ordusıga bardılar* şeklindeki ifade Tuğluk Timur Han'ın karargâhına gidenlerin Emîr Timur değil, Tuğluk Timur Han'ın kendi emîrleri olduğunu açıkça göstermektedir. (*Zafernâme*, Taşkent Baskısı, s. 21-22).

²⁰² *Devlet ve saltanat men bud*, Ebu Talib, s. 22; Sağuni, s. 28; Ahmedov, s. 160.

Hamid tarafından Moğol Han'ına tanıtıldığını yazmaktadır.²⁰³ Bizzat Mülfuzat'ın da kaydettiği bu veriler Mülfuzat'ın ilk sefer sırasında Timur ile Moğol Han'ı arasında geçtiğini söylediği olayların ve Maveräünnehr yönetiminin Timur'a verilmiş olduğu şeklindeki bilgilerin bütünüyle hayal ürünü olduğunu göstermektedir.

İkinci seferi sırasında Emîr Kazagan'ın torunu Emîr Hüseyin'i mağlup eden ve başta Emîr Hacı Barlas ve Emîr Bayan Süldüz olmak üzere çok sayıda Maveräünnehr kabile reisini tasfiye eden Tuğluk Timur Han, kendisine biat eden Timur'u ödüllendirmiş, Hacı Barlas'ın ölümüyle boşalan 10.000 nüfuslu Keş tümenini Timur'a geri vermiş ve onu Maveräünnehr'e vali olarak bıraktığı oğlu İlyas Hoca'nın maiyetine atamıştır. Yazdı, bu görüşmeden sonra Timur'un Maveräünnehr'deki asayiş işlerinden sorumlu makama getirildiğini yazarken Şami, Keş'in Timur'a verildiğini kaydetmekte, Maveräünnehr genelinde herhangi bir görev ve yetkiden söz etmemektedir.²⁰⁴ Natanzi ise Timur'un İlyas Hoca'ya *mülazım* yapıldığını söylemektedir.²⁰⁵

Diğer taraftan Mülfuzat bu konuda da tarihi gerçeklerle hiç uyuşmayan bir anlatıyı gündeme getirmektedir. Mülfuzat'a göre Moğol Han'ı Maveräünnehr yönetimini Timur'dan alarak oğlu İlyas Hoca'ya vermiş, Timur'u da danışman ve *sipehsâlâr* yapmıştı. Timur'un bu durumdan memnun olmaması üzerine de büyük ataları Kaçuli Bahadır ile Kabul Han arasında imzalanmış olan ahitnameyi göstermişti. Bir metal levha üzerine yazılan ve taraflarca imzalanan ahitnamede *Hanlık Kabul oğullarında kumandanlık ise Kaçuli oğullarında olacaktır* denilmektedir.²⁰⁶ Bunun üzerine Timur, sipehsâlârlık, yani kumandanlık görevini kabul edecektir. Gerçekte ise Tuğluk Timur, oğlunun yanına emîr'ül ümera olarak Emîr Bekkicik'i vermiştir. Ayrıca Han'ın Timur'a gösterdiği söylenen demir levha üzerine yazılan ve taraflarca imzalanan ahitname de Timur'un ölümünden sonra bazı Timurlu tarihçiler tarafından uydurulmuş bir efsaneden ibarettir.

Mülfuzat'ta Timur, Maveräünnehr'i Özbeklerden temizleyip geri aldıktan yerel emîrlar arasında bazı düzenlemeler yaptığını belirterek Emîr Hüseyin'in dedesi Emîr Kazagan'ın tahtını talep ettiğini, onun da *Belh tahtı senin mirasıdır* diyerek bu şehri ona bıraktığını söylemektedir.²⁰⁷

Gerçekte ise tam tersine bir durum vardır. Cete ordusunun ülkeden çıkarılmasından sonraki dönemi anlatırken Yazdı'nın *Hazreti Sahibkuran, bir şölen tertiplede ve Emîr Hüseyin'e dokuzlar sunarak, ülkesini geri aldı*²⁰⁸ sözleri bu durumu açık olarak ortaya

²⁰³ Yazdı, *Zafername*, s. 41-42.

²⁰⁴ Yazdı, *Zafername*, s. 42; Şami, *Zafername*, s. 22.

²⁰⁵ Natanzi, *Müntehabat'üt Tevarih*, s. 56.

²⁰⁶ *Tüzükât-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 24, Farsça metinde sadece ahitnameden söz edilmektedir. Stewart'ın Mülfuzat tercümesinde de (s. 58) aynı şekildedir. Buna karşın Ahmedov (s. 161) ve Sağuni'de (s. 28) *demir levha üzerine yazılmış* ahitname olarak geçmektedir.

²⁰⁷ Sağuni (s. 47); Ahmedov (s. 180) *Emîr Boğa Süldüz Belh'te kendi saltanat tuğunu kaldırmıştı. Babası Emîr Kazagan'ın tahtı burada olduğu için Belh tahtında dava güden Emîr Hüseyin'i Elçi Boğa'ya karşı kayırdım*" denilmektedir. Diğer taraftan Ebu Talib'de (s. 90) Timur'un Emîr Hüseyin'in Belh talebine karşı çıktığı söylenmektedir. Bir sonraki sayfada Emîr Timur, bu dönemde Maveräünnehr'deki bütün kabilelerin lideri olduğunu, Emîr Hüseyin'in elinde birkaç küçük kale kaldığını ifade etmektedir (Ebu Talib, s. 92). Tüzükât'lardaki bütün bu farklılıklara rağmen burada önemli olan söz konusu dönemde, Timurlu tarihçilerde ifade edilen aksine, Timur'un Maveräünnehr ülkesindeki siyasi düzenlemeleri yapan şahıs konumunda olduğunun ifade ediliyor olmasıdır. Bu da tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.

²⁰⁸ Yazdı, *Zafername*, s. 57.

koymaktadır. Natanzi bütün liderlerin ortak kararıyla Emîr Hüseyin'in Maverâünnehr tahtına çıktığını ve hükümet işlerini ele aldığını söylemektedir.²⁰⁹ Bu konuda Şami'de yazılanlar, Cete ordusunun Maverâünnehr'den çıkarılıp Semerkand şehrinin yerel emîrler ittifakı tarafından kurtarılmasından sonra Emîr Hüseyin ile Timur arasında bir ast-üst ilişkisinin olduğu ve Maverâünnehr hükümrânlığının Emîr Hüseyin'in elinde olduğunu göstermektedir. Emîr Hüseyin'in Harezmi Hükümlü Hüseyin Sofi'nin kızıyla evlenme arzusu için gereken para konusunda Emîr Timur'la aralarında geçen konuşma Şami'de şu şekilde aktarılmaktadır:

Emîr Timur bunu kabul etti ve cevap olarak dedi ki: 'İstedğin para için bir çare bulurum, fakat senin hizmetinden ayrılmam. Çünkü bir tabî, emîrin hizmet ve sohbetinden ayrılırsa düşmanlar bunu fırsat bilirler, yalana doğru süsü verirler, senin kalbini ve fikrini değiştirirler. Ben buna tahammül edemem. Şayet yakınlığına kabul etmezsen bu kuluna izin ver, Kâbe'ye gitsin, ömrünün geri kalan günlerini orada geçirsin; vaki olan kusurları için Tanrı'dan af dilesin' dedi. Emîr Hüseyin bu teklifi kabul etmedi. Birçok ısrardan sonra Keş şehrinin hükümdarlığını ve emîrliğini kendisine verdi.²¹⁰

Görüldüğü gibi Timur'un kontrolünde yazılıp bizzat kendisine takdim edilen Şami'nin Zafernâme'sinde söylenenler, Mülfuzat'taki Tuğluk Timur Han ile Emîr Timur ilişkisi ve Maverâünnehr yönetiminin Timur'a verilmesi gibi konularda aktarılanların tamamen gerçek dışı olduğunu ve yazılanların Timur'a ait olmadığını açık olarak ortaya koymaktadır.

Mülfuzat'ın Timur'dan, hatta Timurlular döneminden sonra yazıldığını gösteren bir diğer önemli veri de Mülfuzat yazarının Tuğluk Timur Han'ın Maverâünnehr'i işgal eden askerlerini Özbek olarak tanımlamasıdır. Yazar, Timur'un ağzından, *Maverâünnehr'de Özbeklerin zulmü artmaya başladı*²¹¹ dedikten sonra şöyle devam etmektedir:

Maverâünnehr ahalisinin bundan haberi olunca acele olarak Özbeklere hücum edilmesi için istekte bulundular. Çünkü onların kalbi zalim Özbek taifesinden bezmişti... Memleketin ulema ve şeyhleri ise Özbekiyye taifesinin yok edilmesi hakkında fetva yazdılar... Bu fetvayı bana gösterdikten sonra cenk bayrağını açarak Özbekler üzerine leşker hazırlayıp mazlumların hakkını zalimlerden almaya karar verdim.²¹²

Mülfuzat'ın metnini aktardığı fetvada da *zalim Özbekler taifesini defetmek için Timur'a destek olunması* konusunda Maverâünnehr halkına çağrıda bulunmaktadır.²¹³ Benzer şekilde Timur, Mülfuzat'ın ileriki bölümlerinde, Özbeklere karşı galip gelirse Semerkand'ın bir yıllık haracını dinî lideri Emîr Külâl'e vereceğini söylemekte ve daha sonra da Turan vilayetini zapt ederek Maverâünnehr'i Özbeklerden temizlediğini

²⁰⁹ Natanzi, *Müntehabat-üt Tevarih*, s. 64.

²¹⁰ Şami, *Zafernâme*, s. 40.

²¹¹ Ebu Talib, *Mulfuzat-ı Timuri*, s. 28 (*taife-i zalim-i Özbekân*). Stewart, (*Mulfuzat-ı Timuri*, s. 9), orijinal metinde Özbek deyimini kullandığını, fakat bunun kendisi tarafından Cete ile değiştirildiğini ifade etmektedir. Sağuni tercümesi (s. 29-30) Sovyet döneminde Özbekistan'da yapıldığı için, Farsça metindeki Özbek sözcükleri Moğol olarak değiştirilmiştir. Ahmedov tercümesinde ise metnin aslına sadık kalınarak Özbek tanımlaması aynen kullanılmıştır.

²¹² Ebu Talib, *Mulfuzat-ı Timuri*, s. 28-30. Ahmedov, s. 161-162; Hüseyini, s. 28-30. Hüseyini'nin Farsça orijinal metnindeki Özbek deyimleri, Özbekler yerine Cete halkı deyimini kullandığı (s. 31) bir yer hariç, Davy tercümesinde aynen korunmuştur.

²¹³ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 30; Ahmedov, s. 162.

belirtmektedir.²¹⁴

Diğer taraftan başta Şami, Yezdi ve Natanzi olmak üzere Timurlu dönemi tarihçilerinin eserleri incelendiğinde, Çağatay Hanlığının Ceyhun ötesindeki bölümünden gelenlerin hiçbir zaman Özbek olarak tanımlanmadıkları görülecektir. Timur döneminde Özbek deyimini sadece Cuci ulusu olarak adlandırılan Altınordu'nun Ak Orda ve Gök Orda bölgelerinde yaşayanlar için kullanılmaktaydı. Nitekim Şami, Cuci ulusunu kast ederek, birçok yerde, *Özbek Vilayeti* ve *Özbek Diyarı*; bir yerde de Altınordu Hanı'nı kastederek *Özbek Padişahı* tanımlamalarını kullanmaktadır.²¹⁵ Benzer şekilde Yezdi, Cuci ulusunun beylerini *Özbek Beyleri*, Cuci ulusunu *Özbek yurdu*, Toktamış'ın ordusunu *Özbek ordusu* ve elçilerini de *Özbek elçileri* şeklinde adlandırmaktadır.²¹⁶ Natanzi'nin Emîr Kazagan dönemini anlatırken Altınordu Han'ı Canibek için kullandığı *o zamanda Özbek tahtında hükümran idi* ifadesi, Cuci ulusunun Özbek olarak tanımlanmasının Timur'dan önceki dönemde başladığını göstermektedir.²¹⁷ Şami ve Yezdi dahil olmak üzere bütün Timurlu dönemi tarihlerinde, Timur'un iktidara yürüyüş yıllarından itibaren Çağatay Hanlığının doğu kesimi Cete olarak tanımlanmış, bu bölgeden gelenler de Ceteliler veya Moğollar olarak adlandırılmışlardır. Mülfuzat'ta Tuğluk Timur Han askerlerinin Özbek olarak tanımlanması, Timur'un bu dönemde verdiği mücadelenin Maveräünnehr'i Özbek işgalinden kurtarmak için Özbeklere karşı verilmiş bir mücadele şeklinde sunulması, büyük ölçüde, Baburlü devletindeki Özbek algısı ile örtüşmektedir. Zira Timur'dan sonra tahta çıkan Şahrüh, imparatorluk merkezini Herat'a taşımış ve bu dönemde Özbeklerle Timurlular arasında Maveräünnehr'de hâkimiyet sağlama mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele 1500'lere kadar devam edecek ve nihayet Hüseyin Baykara'dan sonra Özbekler, Timurlu Devleti'ni yıkarak Maveräünnehr'e yerleşeceklerdir. Timur'un torunlarından Babur Şah, Maveräünnehr'i Özbeklerden geri almak için mücadele etse de başarılı olamayacak ve önce Afganistan'a daha sonra da Hindistan'a yönelerek bu bölgede Baburlü Devleti'ni kuracaktır. Bu gelişmeler Baburlü devlet geleneğinde Özbeklerin sıradan bir rakip olmaktan çok ölümcül bir düşman olarak tanımlanmalarına neden olmuştur. Tüzükat/Mülfuzat yazarının Moğollar yerine Özbekleri yerleştirmesinin nedeni de budur.

Mülfuzat'ın daha sonraki bölümleri büyük ölçüde Yezdi'nin Zafernâme'sinden özetlenerek alınmış gibi görünmektedir. Buna rağmen eserin Timur tarafından yazılmadığını (veya yazdırılmadığını) gösteren uyumsuzluklar devam etmektedir. Timurlu tarihlerde ordunun yediye bölünerek farklı bir savaş düzeni oluşturulmasının ilk kez Toktamış'a karşı Kundurça savaşında gerçekleştirildiği kaydedilmektedir. Yezdi *Hazret, ordusunu yedi kısma ayırdı. Daha önce hiçbir padişah böyle yapmamış ve böyle bir şey işitmemişti. Bunu yalnızca 'seb'an min'el mesâni'ye vakıf olanlar bilirlerdi* sözleriyle ilk kez yapılan bu uygulamayı büyük bir yenilik olarak sunmaktadır.²¹⁸ Diğer taraftan Mülfuzat'ta bu düzenlemenin Timur tarafından daha iktidara yürüyüş yıllarından itibaren ve neredeyse bütün savaşlarda uygulandığı iddiası vardır.²¹⁹ Benzer

²¹⁴ *Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 32, 86; Ahmedov, s. 163, s. 179.

²¹⁵ Şami, *Zafernâme*, s. 137-138, 185, 211, 254.

²¹⁶ Yezdi, *Zafernâme*, s. 117, 239, 253, 285.

²¹⁷ Natanzi, *Müntehabat'üt Tevarih*, s. 48.

²¹⁸ Yezdi, *Zafernâme*, s. 193.

²¹⁹ *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 81, 86, 108.

bir bariz uyumsuzluk Ankara savaşındaki Osmanlı ordusunun büyüklüğü ile ilgilidir. Savaştan sonra bizzat Timur'un imzasıyla çeşitli merkezlere gönderilen fetihnâmede Osmanlı ordusunun 70.000 kişi olduğu kaydedilmiştir.²²⁰ Diğer taraftan Tüzukat/Mülfuzat'ta bu rakam 400.000 olarak verilmektedir.²²¹ Hemen savaş sonrasında kendi onayıyla ilgili merkezlere gönderdiği fetihnâme'de 70.000 rakamını veren Timur'un daha sonra 400.000 rakamını vermesi beklenemez. Timurlu dönem tarihlerinin hiçbirisinde Ankara savaşındaki orduların sayıları ile ilgili bir rakam verilmemiştir. Daha sonraki yüzyıllarda tarihçiler tarafından yüzbinler, hatta milyonu aşkın rakamlar ortaya atılmıştır. Bu noktada Tüzukat yazarının kendi tahminini veya yaşadığı dönemde ulaşabildiği kaynaklardan birisindeki rakamı buraya kaydettiği anlaşılmaktadır.

Mülfuzat'ın tarihi gerçeklere uymayan son iki anlatısı Timur'un Çin seferi ve ölümü ile ilgilidir. Mülfuzat'a göre Timur Çin'deki kâfirlere karşı gaza yapmaya karar vererek Semerkand'dan hareket ettiğinde bu seferi tamamlayıp tamamlayamayacağı konusunda içine bir şüphe düştüğünü, bu nedenle de sefere devam edip etmeme konusunda kararsız kaldığını söylemektedir. Bu sırada Timur çeşitli rüyalar görür. Bunların ilkinde bir ağaca çıkmıştır ve üzerinde oturduğu ağaç dalının kırılmasıyla yere düşer. Bir başka rüyada başında taşımakta olduğu şarap kasesi yere düşerek parçalanır. Sonuncu rüyasında ise babası Taragay onun elinden tutarak yeşil çayırın olduğu büyük bir ovaya götürür ve yalnız bırakarak uzaklaşır. Tefsircilerin bu rüyaları olumsuz yönde değerlendirmeleri üzerine Timur, Çin seferini iptal eder.²²²

Diğer taraftan tarihsel kayıtlar bu konuda Mülfuzat'ın tam tersi bir tablo sergilemektedirler. Timur o yıllarda karşılaşılan en şiddetli kış şartlarına rağmen, Otrar'da hastalanıp yatağa düşünceye dek seferini büyük bir kararlılıkla sürdürmüştür. Otrar'da kabul ettiği Toktamış Han'ın elçisine *Henüz Çin üzerine yürümekteyiz, Allah'ın inayetiyle bu seferden döndükten sonra Cuci Han'ın ulusunu ona veririz* şeklindeki sözleri bunu açık olarak ortaya koymaktadır²²³ Timur'un bu konudaki kararlılığı o boyutta idi ki, ölümünden sonra emîrleri hükümdarın bu arzusunun vasiyet olarak kabul edecek ve gerçekleştirebilmek için seferin devam ettirilmesi yönünde karar alacaklardır. Yazdı bu olayı *Daha sonra Berdibek Sarı Buga, Şeyh Nureddin, Şah Melik, Hoca Yusuf gibi beyler ve diğer önde gelen kişiler, Sahibkaran'ın vasiyetini yerine getirmek amacıyla gaza seferini devam ettirme konusunda ittifakla söz verip yemin ettiler* şeklinde anlatmaktadır.²²⁴ Bütün bu tarihsel veriler, bu konuyla ilgili olarak Mülfuzat'ta anlatılanların tamamen hayali olduğunu ve Tüzukat/Mülfuzat'ın Timur'la en küçük bir ilgisi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Mülfuzat'ın Timur'un ölümünü anlattığı son bölümü en *uçuk* kısım olarak kabul edilebilir. Çünkü burada Timur'un dört maddelik bir vasiyet bıraktığı söylenmektedir. İlk iki madde Timurlu hanedan üyeleri arasında dayanışma ve imparatorluğun devamını sağlamak için yapılması gerekenleri kapsamaktaydı. Üçüncü madde Pirmuhammed'in velihaht olmasına yönelikti. Dördüncü maddede ise Timur, evlâtlarına, hayatı boyunca yazmış olduğu hatıralarının (*Mülfuzat*) ölümünü de hikâye edecek şekilde

²²⁰ *Timur'un Ankara Savaşı Fetihnâmesi*, Belgeler, c. XI, S. 15, s. 11-12.

²²¹ *Tüzukat-ı Timuri*, Ebu Talib, s. 152, Ahmedov, s. 200; Sağuni, s. 67.

²²² *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 18-19.

²²³ Yazdı, *Zafernâme*, s. 445.

²²⁴ Yazdı, *Zafernâme*, s. 449.

kendi ağzından devam ettirilmesini ve yine devlet yönetim kuralları üzerine yazdığı Tüzükat'ın Mülfuzat'ın bir ek kısmı olarak konulmasını, böylece de iki ayrı kitabın tek bir eser hâline dönüştürülmesini istemekteydi.²²⁵ Mülfuzat yazarı böylece Timur'un hasta yatağında bile kendi ağzından hatıralarını anlatmaya nasıl devam ettiğini, daha da önemlisi, kendi ölümünü nasıl anlatabildiğini açıklamış oluyordu. Yazar, *artık bu kadar da olmaz* dedirten bu açıklamasıyla, dolaylı olarak, her iki kitabın da bizzat Timur tarafından yazıldığını kanıtlamış (!) olmaktadır. Kuşkusuz bu açıklama, eğer kitap vasiyetin bir parçasıysa, Timur öldüğü dönemde neden etrafında olan hiç kimsenin bundan haberi olmadığı, Timur'un Otrar'da hastalığı döneminde aşırı içki içtiği için hayatını kaybettiğini yazacak kadar olaylarla iç içe olan Hafız-i Ebru gibi dönem tarihçilerinin niçin Tüzükat'tan bahsetmedikleri, daha da önemlisi, Timurlu Rönesans'ını yaratacak kadar kitap yazım konularına yoğunlaşan Timurlu şehzadelerin, hanedan kurucusunun kitabının kopyalarını çıkararak niçin yaygınlaştırmadıkları gibi soruların cevabını verememektedir.

Sonuç

Tüzükat'ın dönemin birincil tarihsel kaynaklarla mukayesesi ve eserde Timur'a ait olduğu iddia edilen verilerin aslında hangi kaynaklara dayandığının tespiti gibi iki temel noktadan yola çıkarak yaptığımız uzun bilimsel çalışmanın sonucu çok açıktır. Tüzükat kesinlikle Timur tarafından yazılmamış veya yazdırılmamıştır. Bu durumda kitabın yazarının kim olduğu sorusu da önemini kaybetmektedir. Kitabın Baburlü ve Safevi kaynakları kullanılarak, 1600'lü yıllarda yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitaptaki tüzüklerin birçoğunun doğrudan veya dolaylı olarak Safevi-Baburlü uygulamalarıyla örtüştüğü göz önüne alınırsa, kendisi de Safevi hâkimiyetindeki Turbat bölgesinden ve Şii geleneğinden gelen Ebu Talib'in, kitabın tercümanı değil, bizzat yazarı olması ihtimali çok yüksektir.

Yukarıda yaptığımız çalışma, başkası tarafından yazılmış olsa da Tüzükat'ın bir tarihsel kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorusunun cevabını da vermektedir. Genel geçer, yani her orta çağ İslam-Türk ülkesinde görülebilecek yönetim uygulamaları bir tarafa bırakılarak bakıldığında, Tüzükat'ta yazılı tüzüklerin neredeyse hiçbirisinin Timur dönemindeki uygulamalarla örtüşmediği görülmektedir. Bu durumda kitap Timur dönemine özgü değerleri yansıtan bir tarihsel kaynak olarak da kabul edilemez.

Mülfuzat, yani Timur'un otobiyografisi ise menkıbevi bir Timurnâme'den başka bir şey değildir. Dolayısıyla ciddi bir tarihsel kaynak olarak kullanılamaz. Yukarıda sayfalar boyunca yaptığımız ayrıntılı analiz sonuçları, Tüzükat/Mülfuzat'ın Timur'la ve Timur dönemiyle ilgisi olmayan kurgulanmış bir çalışma olduğunu açıkça göstermektedir.

²²⁵ *Mülfuzat-ı Timuri*, s. 11.

KAYNAKÇA

- Abu'l Fazl Allami, *Akbarnāmā*, Çev. Henry. Beveridge, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1907.
- Abu'l-Fazl Allami, *Ain-i Akbari*, Çev. Francis GLADWIN, J. Sewel and Co, London, 1800.
- AKA, İsmail, *Timur'un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi*, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi, c. XI, s. 15, 1981-1986, s. 1-23.
- ANDO, Shiro, *The Shaykh al-İslâm as a Timurid Office: A Preliminary Study*, Islamic Studies (Islamabad) 33: 2-3 (1994).
- ANDO, Shiro, *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansab, Untersuchung zur Stammesaristokratie Zentralasiens im 14. und 15. Jahrhundert*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1992.
- BABUR, Zahiruddin Muhammed, *Vekayi, Babur'un Hatıratı*, Çev. Reşit Rahmeti ARAT, TTK, Ankara, 1987.
- BROWN, Edward G., *A History of Persian Literature under Tatar Dominion, 1265-1502*, Cambridge University Press, Cambridge, 1920.
- Cihangir Şah, *Tüzükat-ı Cihangiri*, (The Tuzuk-i Jahangiri or Memoirs of Jahangir, (Henry Beveridge) , Royal Asiatic Society, London, 1909.
- CLAVİJO, Ruy González de, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, Çev. Guy le STRANGE, Taylor & Francis Group, New York, 2005.
- EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safeviler Dövləti*, Şark-Garb, Bakü, 2007.
- FİSCHEL, Walter J., *A New Latin Source on Tamerlane's Conquest of Damascus-1400/1401*, B. De Mignanelli's "Vita Tamerlani" 1416, Oriens, Vol. 9, No.2, Dec. 1956, s. 201-232.
- GÖRGÜN, Tahsin, *Tecdid*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40, s. 234-9.
- Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Çev. Mürsel ÖZTÜRK, TTK Yayınları, Ankara, 2006.
- Humayun Şah, *Tezkire al Vakiât* (Private Memoirs of the Moghul Emperor Humāyun), Çev. Charles STEWART, Oriental Translation Fund, London, 1832.
- KAZVİNİ, Muhammad Âmin, *Pâdişâhnâme*, MS British Library, Or. 173, fol. 124.
- LAHORİ, Abd'al-Hamid, *Padişahnâme*, Calcutta, College Press, 1867-1868.
- LAMB, Harold, *Tamerlane: The Earth Shaker*, R.M. McBride, New York, 1928.
- LORENSKY, Paul, *Coordination in space and time: Architectural chronograms in Safavid Iran*, (New Perspectives on Safavid Iran: Empire and Society, Ed. Colin P. Mitchell), Routledge, Oxon, 2011.
- Müizz'ül Ensab*, Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds, 67, Paris.
- NATANZİ, Muiniddin, *Müntahab'üt Tavarih* (Muiniy Tarihleri Tanlanması), O'zbekiston, Toşkent, 2011.
- RİEU, Charles, *Catalogue of the Persian manuscripts in British Museum*, Longmans & Co, London, 1879.
- Siyâq-ı Nizam, *Futuhât-e Homayun* (Les victories Augustus), Terc. Charhyar ADLE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Etudes Arabo-Islamiques, INALCO, 1977.
- SYKES, Percy Molesworth, *A History of Persia*, Mc Millan, London, 1915.
- ŞAMİ, Nizamüddin, *Zafernâme*, Çev. Necati LUGAL, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, *Emir Timur*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tacü's-Selmâni, *Tarih-nâme*, Çev. İsmail AKA, TTK, Ankara, 1999.
- VİNCENT, A. Smith, *Akbar: The Great Mogul*, Clarendon Press, Oxford, 1917.
- WALTER, Gérard, *Le Mémorial des Siècles: XIVe siècle les hommes Tamerlan*, Albin Michel, Paris, 1963.
- WARD, Steven R., *Immortal, A Military History of Iran and its Armed Forces*, Georgetown University Press, Washington DC, 2009.
- YEZDİ, Şerefüddin Ali, *Zafar-nâmah: Târih-i Umûmî-yi mufasssal-i Îrân dar davra-i Timûriyân*, Ed. Muhammad ABBÂSÎ, Tahran 1336/1957-1958.
- YEZDİ, Şerefüddin Ali, *Zafarnoma*, Ed. Bernabek İŞPULATOV, Şark Naşriyatı, Toşkent, 1997.
- YEZDİ, Şerefüddin Ali, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Ed. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- YUSUPOVA, D., *Amir Temur Saltanatı Davlat Tuzılışı Masalasiga Dair*, Amir Temur va İnsan Manfaatlari, *Amir Temur Savoklari*, c. 1, Şark Naşriyatı, Toşkent, 1988, s. 29-33.

Tüzükat-ı Timuri'nin Bu Çalışmada Kullanılan Aslı ve Tercümeleri

- I'am Timour, World Conqueror*, Autobiography of a 14th Century Central Asian Ruler, pseudo Marsel Brion- **Zebihullah Mansuri**, Çev. Babur RAŞİDZADA, Dog Ear Publishing, Indianapolis, 2008.
- I'Â' Temur, vlastitel' v selennoi: zhizn' i dei' a' tel' nost'* Timura, opisannye im samim, pseudo Marsel Brion- **Zebihullah Mansuri**, Nat's'ional'noi biblioteki Uzbekistana im. Alishera Navoi, Toshkand, 2007.
- Instituts politiques et militaires de Tamerlan*, Ebu Talib el Hüseyini et-Turbati'nin *Tüzükat-ı Timuri*, eserinden Louis-Mathieux Langlès tercümesi, Née de la Rochelle, Paris, 1787.
- Menem Teymûr-i Cihân-güşâ: Sergüzeşt-i Timur-leng be kalem-i hod-ı û gerdâverende*, Pseudo Marsel Brion- Zebihullah Mansuri, Kitâbhâne-i Mustevfi, Tahran, 1964.
- Menkim, sohibqiron jahongir Temur*, pseudo **Marsel Brion- Zebihullah Mansuri**, Çev. Farhod Ro'ziev va Fozil Tilovatov, *Yangi asr avlodi*, Toshkent, 2011.
- Mülfuzat-ı Timuri*, Major Charles Stewart (Ebu Talib el Hüseyini et-Turbati'nin kitabından), Oriental Translation Commitee, London, 1830.
- Timur'un Günlüğü*, Alihan Töre Sağuni'nin *Timur Tüzükleri* çevirisinden, Çev. Kutlukhan ŞAKİROV-Adnan ASLAN, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.
- Timur'un Prensipleri*, Anonim, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1971.
- Timur Tüzükatı*, Börıbay Ahmedov'dan Türkçe tercüme Ali Rıza Yağlı, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul, 2016.
- Timur ve Tüzükatı*, Mustafa Rahmi (Langlès'in Fransızca tercümesinden), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339.
- Tüzükat-ı Timuri*, Ebu Talib el Hüseyini et-Turbati, Major Davy'nin *The institutes political and military* kitabı içerisinde, Clarendon Press, Oxford, 1783.

